

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

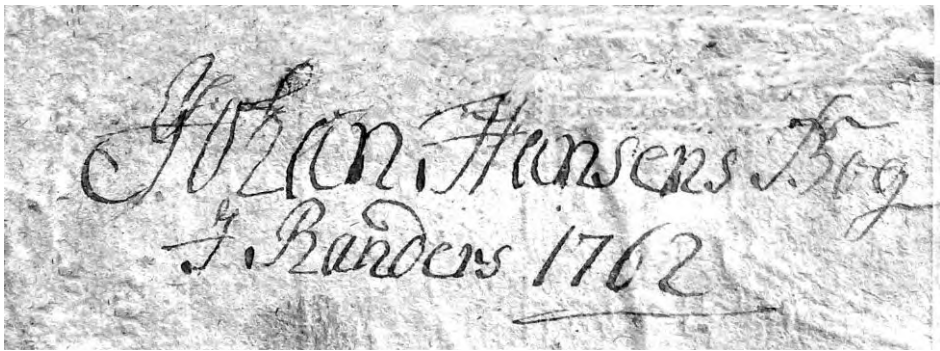
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sten Krarup

Slægts- og militærhistoriske arbejder

Christian August

Bernadotte

Slægtshistorisk Forlag
2019

SLÆGTS- OG MILITÆRHISTORISKE ARBEJDER

SLÆGTS- OG MILITÆRHISTORISKE ARBEJDER

Af Sten Krarup

Udgivet af Slægtshistorisk Forlag

**Ekspedition: Slægtshistorisk Forlag
Slotsyden 14, 3670 Veksø
E-post: skrarup@post10.tele.dk**

**Tryk: Green Graphic
Industrivej 3, 7430 Ikast**

ISBN 878-87- 997820-6-2

Forord

For godt 20 år siden fordelte jeg fem dupliserede hæfter. Hver især omfattede en redegørelse for én af min oldeforældres slægtsforhold.

I år 2002 besluttede jeg at oprette mit eget forlag, Slægtshistorisk Forlag, for dér at kunne udgive nogle beretninger om de forfædre, hvor der – udover de nøgne data – kunne fortælles en historie om netop den pågældende person.

Det førte til udgivelse af

”Ikke uden fars hjælp – 14 slægtshistorisk beretninger (2002), og

”For storslået indsats – 15 nye slægtshistorisk beretninger (2005).

Siden har jeg hovedsageligt beskæftiget mig med militærhistorie og udgav i 2014 ”Fra militærhistoriens overdrev – skriverier gennem et langt liv”.

Et par militærhistoriske arbejder har imidlertid været fremlagt som power-Point præsentationer, herunder i 2013: ”Bernadotte og den tyske frihedskrig 1813”. Den er her skrevet i artikelform. Desværre bærer en del af kortene og skitserne præg af oprindeligt at være fremstillet til fremvisning på computerskærm.

I håb om overbærenhed over manglende selvkritik har jeg nu – i mit 86. år – valgt at samle en blanding af mine seneste slægts- og militærhistoriske arbejder til en lille bog til fordeling blandt slægt og venner samt særligt interesserede.

Veksø i august 2019

Sten Krarup

Indholdsfortegnelse

Nr.	Emne	Side	Skrevet
01	Slægtshistorisk introduktion	7	2019
02	Måler og vejer	8-13	2019
03	Kvindelig købmænd i 1700-tallet	14-17	2019
04	Ane Margrethe Dons ukendte ane	18-22	2019
05	Myrdet med et geværskud	23-30	2002
06	Tre gange Borgen	31-40	2006
07	En hædersmand	41-47	2002
08	Polens reinkarnationer	48-57	1957
09	Carl XII	58-62	2005
10	Landstormen	63-65	2001
11	Militærhistorikeren Jacob Thode Ræder - En portrætskitse	66-75	2019
12	Opportunist, klog eller naiv - prins Christian August	76-80	2019
13	Bernadotte og den tyske frihedskrig 1813	81-122	2019
14	Sygehusvæsenet – hvis den kolde krig var Blevet varm	123-137	2016

Slægtshistorisk introduktion

Min mor, Bodil Marie Langballe (1906 – 97) fik Alzheimer, da hun var sidst i 70'erne. Noget af det sidste hun bevidst var optaget af var familien Hansen i 1700-tallets Randers samt sin tip-2 oldemor Anna Margrethe Dons.

Under et besøg hos mine forældre på Fyn i begyndelsen af 1980'erne var hun ivrigt optaget af at søge Anna Margrethe Dons' mor identificeret via Wiberg Præstehistorie, og stolt fremdrog hun sin tip-3 oldefar Johan Hansens familiebibel, hvor han bl.a. skriver om sin anden kone Frederikke Brock.

I 1980'erne og 1990'erne anvendte jeg megen tid på at søge og beskrive mine otte oldeforældres aners liv og færden, men nåede aldrig at komme i gang med slægterne Hansen, Brock og Dons; men efter i mange år at have arbejdet med militærhistorie, især med Københavns Belejring i 1807, med kampen om Anholt 1811 og med militærlægehistorie, er det nu på tide at vende tilbage til slægtshistorien og tage fat på de tre Randers-slægter.

Yderligere inspiration fik jeg i 2013, da jeg fik en fornem slægtshistorie med titlen "Slægten Has(s)ager fra Hasager" forærende af Peter Kelstrup, der er efterkommer efter oldefar Niels Brock Langballes søster Caroline Emilie (1835 – 1912), gift med mægler Carl Hassager (1835 – 1912).

Peter Kelstrup og jeg er således grandfætre og har indtil 2013 korresponderet en del med hinanden. I bogen er der et helt kapitel om "slægterne Langballe, Hansen, Brock og Dons", som jeg i det foreliggende arbejde groft har stjålet oplysninger og citater fra.

Mor, der gerne berettede om sin barndom i Randers, har også fortalt om mægler Hassagers familie, især om mæglerens ældste datter Kathrine – fulde navn Christine Frederikke Kathrine Hassager (1862 – 1949?), der ustandselig anvendte ordet "tilforladelig", især erindret i forbindelse med en bekendts eller slægtnings gavekøb: "Nu skal du tilforladelig ikke købe noget spiranskit!" Hun forblev ugift, boede hos forældrene og tog sig af dem på deres gamle dage. Dengang ofte ældste datters lod.

Måler og Vejer

I 1783 blev der indført standardiserede måle- og vægt enheder i det dansk-norske kongerige. Samtidig med at begreberne fod og alen, pot og tønne, lod og pund blev defineret for begge riger, blev det ved en forordning bestemt, at der i enhver større købstad skulle være et embede som Måler og Vejer under Magistraten¹, idet den pågældende dog skulle beskikkes ved kongelig konfirmation. Den pågældende autoriseredes til på Magistratens vegne at afgøre, om de handlende opererede med gyldige måle- og vægtenheder.

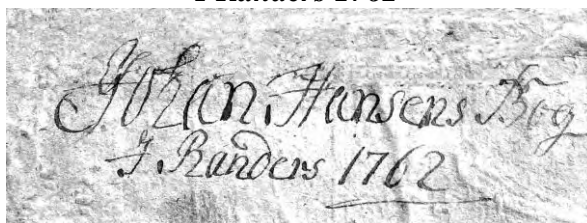
Der skulle føres protokol over virksomheden og der opkrævedes et af magistraten fastsat gebyr for Måleren og Vejerens virksomhed.

I 38 år - fra 1735 til 1773 – blev måler- og vejerembedet i Randers bestridt af Johan Hansen (1705 – 73) og dernæst i 11 år (1795 – 1806) af hans søn, Johan Frederik Hansen - min mors farfars morfar. Navnlig om førstnævnte skal denne beretning handle. Vi ved imidlertid ikke meget om hans embedsgerning og hans købmandsvirke – i 1743 fik han ”borgerskab for specerihandel”². Til gengæld har vi et stort kendskab til ham som ægtemand og far. Han var gift to gange. Først med Anna Margrethe Bang, dernæst med Frederikke Brock.

Vor viden skyldes, at hans bibel er bevaret og at han i den har indført alle begivenhederne i familien.

Der er tale om den såkaldte Frederik den femtes bibel, udgivet 1754, men Johan Hansen har formentlig først fået den i 1762 og samme år indført de første oplysninger, idet han nederst indvendig på omslaget har skrevet

*Johan Hansen Bog
I Randers 1762*

¹ Ved en forordning blev det i 1782 fastsat, at i købstæderne skulle byens råd, der bestod af borgmester og kongeligt udpegede rådmænd, have betegnelsen Magistrat. Denne udøvede den almindelige myndighed i købstadens anliggende, herunder retsplejen. I de mindre byer var forretningerne henlagt til byfogedens embede. (Salmonsens).

² Uddrag fra Randers borgerskabsprotokol, jf. Nygaards sedler. Specerier = krydderier (Salmonsens)

Johan Hansens første ægteskab

At han først er begyndt at notere i bibelen i 1762 fremgår bl.a. af, at han i forbindelse med nedenstående notat om sit bryllup med Anna Margrethe Bang skriver "min første kone". Han vidste, at han senere blev gift igen. Han skriver, side 1

"I 1738, d. 11. Marts havde jeg bryllup med min første kone, Anna Margrethe Bang. I Aarslef her i Landet hos hendes Moder".

1739 d. 11 Feb blev vores Datter Catrine Helvig født Klokken 10 paa Aftenen.

1741 d 3. Maj blev vores Datter Anne Dorte født Kl. 10 Formiddag

1742 d 2. aug blev vores Datter Anne Johanne født Kl. 4 Eftermiddag

1743 d. 2. feb døde hun igjen

1744 d 1. Marts var Vores Anne Johanne født kl. 3 Morgen

Side 2:

1749 D 29 Octob Døde min salig Kone Kl 7 paa Aftenen.

Vi var forlovede i 7 Aar, levede i Ægteskab sammen paa 12. Aar.

Nu begravet i Sct. Mortens Kirke her i Randers med hendes 2de i forvejen hensovede Døtre

Side 3:.

1756 d. 29. August døde min Egte Datter Catrine Helvig Kl. 5 om Aftenen, begravedes ved hendes Moder. Gud glæde Deres Sjæle.

Som det fremgår, var der kun ét af børnene af første ægteskab, der nåede voksen alder (Anne Johanne), men hvad der blev af hende er ukendt. Det skal bemærkes, at en fadder til datter nr. 2, Anne Dorte, hed Winther Bang, formentlig en bror til Johan Hansens første kone.

Andet ægteskab

Mindre end to måneder efter den første kones død fandt han en ny mage. Han skriver:

1749 d. 25. Dec. blev jeg forlovet med min anden Kone Fredriche Brock hos sin Fader Rasmus Brock i Randers.

De blev viet 29. april 1750, fordi han skulle have kongelig tilladelse til at indgå nyt ægteskab, ”skönt Sørgeaaret Ey er til Ende”, som der står i Sct. Mortens kirkebog.

Andet ægteskab varede 18 år og blev lykkeligere end det første. De fik i alt 13 børn, det sidste i 1765. Det blev til 8 døtre og 5 sønner. Årene 1754 – 56 må imidlertid have været svære at komme igennem. Efter at have noteret fødsel af en datter og to sønner 1751 – 53 skriver han, side 3:

1754 d. 19. Maj blev min kone forløst med 2de Døttre, den ene kaldet Margrethe Christine, den anden Marie Anna, født kl. 4 Morgenen. Gud følge dem fremdeles.

1755 d. 4. Aug døde Marie Anna kl. 2 om Morgenen

d. 5. Au næstefter Marie Kristine kl. 10 Formiddag

d. 15 Aug kl. 4 om Morgenen 1755 blev min Kone forløst med en Datter. Døbt d. 17. næstefter og kaldet Mariane. Fadrene: Madam Splid baaret, Jomfru Kirketerp fulde med, og Jens Rudolphsen Bay, Frans Buds og Jens Splid Bay.

d. 27. Au Døde Hun kl. 7 paa Morgenen.

Til disse sørgelige hændelser kom så, at datteren af første ægteskab, Catrine Helvig, som nævnt døde 29. august 1756. Tre svære år for parret.

Lykkeligvis nedkom Frederikke Brock allerede 24. september med en datter, der efter nys afdøde kom til at hedde Catrine Helvig.

Johan Hansen og Frederikke Brock i alt 13 børn, heraf nåede 6 døtre og 4 sønner at blive voksne, Nummer 11 i rækken var Johan Frederik, født 1762.

Johan Frederik Hansen

Efter Johan Hansens død i 1773 førte Frederikke Brock forretning videre, i 1780'erne med assistance af Johan Frederik. Det var imidlertid hende, der var chef.

Før han overtog embedet som Måler og Vejer i 1795 havde han imidlertid etableret sig som selvstændig købmand, men om han videreførte forældrenes virksomhed eller begyndte for sig selv, ved vi ikke.

Moderen døde i 1793 og året efter blev han, 32 gammel, gift med en 31-årige præstedatter fra Vitten ved navn Anna Margrethe Dons. De fik tre børn, men kun Christine Frederikke, 1798, overlevede. Hun blev 22 år gammel gift med Niels Langballe.

Vejer og måler Johan Frederik Hansen, Randers, og hustru Anne Margaretha Hansen f. Dons.

Af nedenstående folketællingen fra 1801 fremgår det, at Johan Frederik Hansen og Anna Margrethe Dons havde mange medarbejdere i forretningen i Storegade.

17	Johan Frederik Hansen	Juulshøj	39	gilt	håndværker
	Anna Margrethe Dons	Juulshøj	37	gilt	håndværker
	Christine Frederikke	Juulshøj	2		
	Anna Johanne Sørensen		26	gilt	håndværker
	Peder Hansen		24	gilt	håndværker
	Peter Galthen		22	gilt	håndværker
	Eder Kaarberg		20	gilt	håndværker
	Steffen Andersen		34	gilt	håndværker
	Pens Christensen		36	gilt	
	Jørgen Jørgensen		50	gilt	
	Frøde Christensen		40	gilt	håndværker
	Christine Frederikke		30	gilt	
	Stru Dorte		33	gilt	
	Nielsen		44	gilt	

Han døde i 1806, kun 44 år gammel, hun i 1830 hos datteren og svigersønnen i Grundfør Mølle, som Niels Langballe havde købt i 1725 af hendes fætter – formentlig med god bistand af svigermoderen..

Tilbage til Johan Frederiks far?

Hvem var den gamle Johan Hansen. Hvem var hans forældre? Det aner vi desværre intet. Han kunne nu godt have præsenteret sig nærmere. I familiebiblen skriver han kun: *”1705 Midfaste Søndag er Jeg er født I Svindinge i Fyhn”*. Her er kirkebogen imidlertid brændt, og hvordan søger man så at indkredse hans afstamning? Var han søn af en bonde ved navn Hans eller af en person uden for bondestanden ved navn Hansen? Det sidste forekommer mest sandsynligt. Der er ingen gejstlige, som synes at kunne passe, men på herregården Ørbæklunde ikke langt fra Svindinge vides det, at der midt i 1600-tallet var en godsforvalter ved navn Peder Hansen. Kunne Johan være et barnebarn, men hvorfor er han så endt i Randers?

Nu kunne funktionærene på herregårdene jo meget vel flytte rundt, og på Holbækgård på sydsiden af Randers Fjord (Holbæk sogn, Rougsø Herred) fortæller arkivar Sigvald Nygaard i *Danske Slotte og Herregårde*³, at der var en forpagter Peder Hansen, som senere selv blev godsejer i Vendsyssel. Kunne det være den samme Peder Hansen og dermed farfar til Johan. Vi ved fra et skifte⁴, at Peder Hansen havde børn, men kender dem desværre ikke.

Lidt har Johan Hansen dog hjulpet os på vej. I familiebiblen noterede hant: *”I 1738, d. 11. Marts havde jeg bryllup med min første kone, Anna Margrethe Bang. I Aarslef her i Landet”*. Og senere i forbindelse med den første kones død i 1749 skrev han: *”Vi var forlovede i 7 Aar, levede sammen i Ægteskab paa 12. Aar”*.

Det faktum, at de to havde været forlovet i ikke mindre end 7 år, kunne tyde på, at de var i fjern familie med hinanden, f.eks. som næstsøskendebørn. Gennem Nygaards sedler kan vi se, at Anna Margrethe Bangs far, Henning Henningsen Bang (død 1715) var gift to gange, anden gang med Helvig

³ Danske Slotte og Herregårde, anden udgave, Hassings Forlag 1967, bind 14, side 163

⁴ Arkivar Sigvald Nygaard (1969-1964) var ansat i landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet i København. Livet igennem registrerede han jyske personalhistoriske data med henvisninger på små papirsedler, der i alfabetisk orden blev samlet i adskillige arkivkasser placeret i Rigsarkivets læsesal. En guldgrube for slægtsforskere. ”Nygaards Sedler” er siden lagt på internettet (www.ddd.dda.dk/Nygaard sedler)

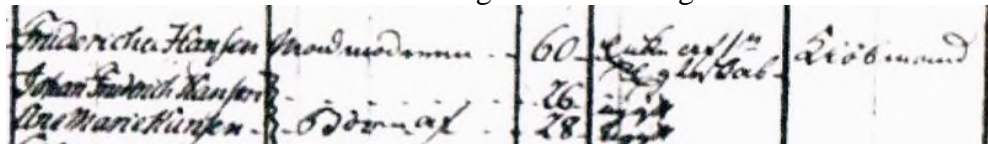
Vinther, datter af Søren Jensen Winther (1644-82), sognepræst i Årslev – Hørning – Lime, Sønderhald Herred, Randers Amt.

Nu er det så heldigt, at det tidligere nævnte skifte, hvor børnene til Peder Hansen på Holbækgård er omtalt, vedrører en arv efter et ægtepar, Anders Nielsen Vinther og Karen Axelsdatter. Arvingerne er tre brødre Winther, og det nævnes udtrykkelig, at Peder Hansen er deres svoger. Peder Hansens kone må altså være født Winther, men hun må altså også være død før 1684, eftersom det er Peder Hansens børn, der skal tilgodeses. Konklusion: Hvis tesen om, at Johan Hansen første kone var hans næstsøskendebarn, så er han formentlig sønnesøn af Peder Hansen, Holbækgård. Her er der imidlertid tale om rent gætterier!

Kvindelig Købmand i 1700-tallet

Et opslag i 1787-folketællingen under Storegade i Randers⁵ viser, at der i nr. 23 i gadens vestre side, familie nr. 28, står følgende i de tre første linier:

[Navn	stilling i familien	alder	status	
Friidericha Hansen	Madmoderen	60	Enke	Kiøbmand
Johan Friderich Hansen	Barn af 1. ægteskab	26	ugift	
Ane Marie Hansen	Barn af 1. Ægteskab	28	ugift	

Den anførte enke og købmands fødenavn var Frederikke Brock, og det er om hende, der skal fortælles her. At det var en kvinde, der styrede forretningen var dengang ekstraordinært. Men at det faktisk var tilfældet er dokumenteret i en fremragende slægtshistorie, ”Slægten Has(s)ager fra Hasager”, skrevet i 2013 af Peter Kelstrup, der – som jeg - er efterkommer af den i folketællingen anførte ugifte søn Johan Friderich Hansen. Frederikke Brock havde overtaget forretningen efter sin mand, Johan Hansen, der var død i 1773, 68 år gammel, og hun var da blevet alene med 10 børn, hvoraf kun den ældste datter var gift og hjemfaren.

Peter Kelstups dokumentation i bogen er et foto af en regning af 11. juni 1781 på adskillige varer til Karen Rosenkrantz de Lichtenberg på herregården Bidstrup. Regningen har han fundet i godsarkivet. Den lyder på i alt på 377 rigsdaler, 4 mark og en skilling og er underskrevet af Fridericia Brock, sal. Hansens. Kelstrup skriver endvidere: ”Madame Hansen solgte bl.a. en del vin til enkefru Karen Rosenkrantz på Bidstrup gods, i 1782 f. eks. 928 flasker rødvin, 35 l. hvidvin, plus en del brændevin. Madame Hansen solgte også mange andre ting til Karen Rosenkrantz, stof, uld, diverse beklædningsgenstande, røge eller tørrede sild, laks m.m. Da Karen Rosenkrantz betalte sin købmandsregning i juli 1789 var den på 370 rigsdaler 2 mark og 9 skilling”.

⁵ [www.sa.dk/arkivalier-online/folketællinger/folketælling_1787/købstæder/randers_amt/Randers/opslag nr. 9](http://www.sa.dk/arkivalier-online/folketællinger/folketælling_1787/købstæder/randers_amt/Randers/opslag_nr._9)

Købmændene i de østjyske havnebyer drev ikke alene detailhandel i by og på land, men de fleste af dem drev også skibsfart, hentede deres varer med egne fartøjer. Det gjaldt også Frederikke Brock, madam Hansen. Hvor mange skibe hun ejede, ved vi ikke. Vi ved imidlertid, at de to ældste sønner, Hans Christian og Rasmus, der begge fik borgerskab som købmænd, tillige var skibsredere. Det fortæller Peter Kelstup indgående om.

I folketælling for 1787 er der foruden de to børn, hvis navne vi har set, anført børn to mere, Else Marie og Ole Nikolaj. I rubrikken ”erhverv” står der for dem begge: ”For nærværende til søes på China”. Rejsen til Kina er antagelig sket i handelsøjemed med et skib ejet af deres mor, evt. af en ældre bror.

Ikke fra fremmede

Forretningssansen og evnen til at drive handel havde Frederikke Brock ikke fra fremmede. Både hendes far og bedstefar havde været købmænd i Randers.

Den borgerlige købmandsslægt Brock har imidlertid ingen forbindelse med den adelsfamilie af samme navn, som uddøde med rigsråd og ejer af bl.a. Gammel Estrup Eske Brock. Han døde i 1625 som lensmand over Randers med tilstødende herreder på det gamle Dronningborg Slot, der lå inde i Randers by.

Den borgerlige slægts mest kendte navn er den Niels Brock - halvbror til Frederikke – der gav navn til den endnu eksisterende handelsskole i København. Allerede som 21-årig havde han - efter uddannelse først i Lübeck og hos en farbror i København overtaget faderens forretning i Randers. Den afhændede han imidlertid efter kort tids forløb for 18 000 rigsdaler og flyttede til København, hvor han associerede sig med sin en anden halvsøsters mand, og efter dennes død etablerede sig som selvstændig købmand. Han blev i 1762 gift med en datter af borgmesteren i Randers. Hun hed Lene Bredal. Parret fik ingen børn og skænkede bl.a. deres midler til velgørende formål, herunder et bryllupslegat, som flere medlemmer af familien Langballe har nydt godt af.

Opvækst og ægteskab

Frederikkes forældre, Rasmus Nielsen Brock og Anna Margrethe Nielsdatter Vorup, var blevet gift 28. januar 1723; han 28 år gammel, hun kun 19, men da allerede enke efter 3 ugers ægteskab.

Frederikkes mor døde i barsels seng i februar 1730 efter at være nedkommet med datter nr. 5, som overlevede, men Rasmus Brock sad nu tilbage med 5 små piger. Selv om hans gamle mor stadig levede, var der kun ét for ham at gøre: Hurtigst muligt finde en ny kone. Som sagt så gjort. Rasmus Brock søgte Danske Cancelli om tilladelse til at gifte sig igen, inden sørgeåret var omme, fik tilladelsen og blev igen viet i Sct. Mortens Kirke 3 måneder efter Anna Margrethe Vorups død.

Frederikke og to ældre og to yngre søstre fik en 20-årig stedmor, Marie Kristine Andersdatter. I faderens andet ægteskab fødtes der to døtre og sønnen Niels Brock.

I 1750 blev Frederikke, født 1727, som 22-årig gift med den 45-årige enke-mand Johan Hansen, der var købmand samt måler og vejer. Som nævnt havde hun 10 børn, da hun ved hans død sad tilbage som 45-årig enke efter 23 års ægteskab; undervejs havde de endvidere mistet tre døtre, heraf tvillinger. Hun havde således stort set fået et barn hvert andet år. Det sidste kun 5 år før mandens død. Det var den søn, der 24 år gammel var ”til søes på China”. Hun må derfor have haft nok at se til de første år af ægteskabet, men så meget desto mere imponerende er det, at hun kunne drive mandens forretning videre og få sønnerne vel i vej.

Hendes forældres skæbne

Faderen, Rasmus Brock, skal være født i den nu nedlagte landsby Sjørup i Veterslev sogn ved Ringsted. Hans mor hed Sissel Madsdatter Rachløv, hvad der kunne pege hen på landsbyen Raklev ved Kalundborg. Men derom ved vi intet.

Rasmus Brock døde 56 år gammel i 1752, men i 1743 havde han sammen med en viceborgmester forpagtet konsumtionen i Randers for et årligt beløb på mellem 6 000 og 7 000 rigsdaler. Den forpagtning bevarede han til sin død⁶.

For så vidt angår Frederikkes mor, Anna Margrethe Nielsdatter Vorup, har vi hidtil kun har kendt navn og fødselsdata fra Sct. Mortens kirkebog.

⁶ Nygaards sedler. Arkivar Sigvald Nygaard (1969-1964) var ansat i landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet i København. Livet igennem registrerede han jyske personallistoriske data med henvisninger på små papirsedler, der i alfabetisk orden blev samlet i adskillige arkivkasser placeret i Rigsarkivets læsesal. En guldgrube for slægtsforskere. ”Nygaards Sedler” er siden lagt på internettet (www.ddd.dda.dk/Nygaard sedler)

Med hjælp af Nygaards sedler har vi imidlertid fået en del mere at vide. Under navnet Niels Nielsen Vorup hos Nygaard ses: ”Forulykkede 1706 ved Klausholm. Datter: Annna Margr. f. c. 1704 – Se Rodschou, Iv.”

Et opslag under dette navn fortæller en længere historie. Anna Margrethe voksede op hos en faster, Else Nielsdatter Vorup, og dennes mand, Iver Nielsen Rodschou i Randers, ”begge fødte og boende i Randers”. Han var handelsmand, optaget i borgerskabsprotokollen i 1698. Ved et andet opslag under samme navn læses: ”1720 20/11. Kgl. Konfirmation på et af dem oprettet testamente af 12/3. Længstlevende i uskiftet bo og efter dennes død skal den eneste arving være hendes bror Niels Nielsen Vorups eneste barn, Anna Margrethe Nielsdatter Vorup, som i sit andet år mistede begge sine forældre, idet hendes mor brækkede benet og døde deraf et halvt år efter, og hendes far rejste til Klausholm for at se kongen og der nedfaldet med et loft sammen med flere andre borgere og døde 3 uger derefter. Datteren blev derefter opdraget hos testator og hustru, blev gift med Ancher Andersen, dog kun i tre uger, og derefter med sin nuværende mand Rasmus Nielsen Brock. (Jy Reg. 27.04, nr. 86)”. Iver Niels Roschous enke døde i 1740.

Beretningen fra Clausholm bekræftes i ”Danske Slotte og Herregårde”, bind 14, side 85: ”Da kongen engang beværtedes i kongesalen, styrtede et galleri med tilskuere ned i det tilstødende rum”.

NB: Som et kuriosum må det nævnes, at Frederikkes søn Ole Nikolaj Hansen i 1790'erne ejede hovedgården Quelstrup på Mols, som senere blev ejet af min mormors morfar, Jens Risager Poulsen.

Anna Margrethe Dons' ukendte ane.

Pludselig har jeg opdaget, at en tidligere ejer af Lyngbygaard vest for Aarhus er ane til min morfar, Christian Langballes farmors mor, *Anna Margrethe Dons*. Den ukendte ane hed *Johan Arentsen Althalt*.

I bogværket "Danske Slotte og Herregårde", der udkom i 16 bind i perioden 1963 – 67, har historikeren Ejler Haugsted i bind 15 skrevet en artikel om Lyngbygård. Han fortæller, at en aarhuskøbmand Johan Arentsen Althalt (1635 – 1728) købte gården i 1686, og at gården derefter var i slægtens eje i omtrent 150 år. Den tidligere aarhuskøbmand viste sig altså at være min tip-5 oldefar.

Lyngbygårds hovedbygning set fra havesiden (Kopi fra Slotte og Herregårde)

Opdagelsen er sket i forbindelse med en nærmere undersøgelse, hvem Anna Margrethe Dons egentlige stammede fra. Hendes fars afstamning fra bønder i Dons har været kendt i snart hundrede år. Den repeterer vi til sidst, men det var hendes mødrende slægt, der var værd at studere nærmere. Opdagelsen af anerne fra Lyngbygaard skyldes digitalisering af "Nygaards Sedler".

Disse sedler, der indeholder henvisninger til tusindvis af jyske personnavne, har i mange år har stået i alfabetisk orden i 30-40 sorte arkivkasser i Rigsarkivets læsesal, hvor jeg lejlighedsvis har slået op i dem. Nu er de imidlertid blevet tilgængelige i en database på internettet.

Via denne database viste det sig muligt at identificere flere af Anna Margrethe Dons' mødrener, se oversigt i bilag. Selv var hun præstedatter fra

Vitten. Faderen *Hans Dons* var gift to gange – i øvrigt med to kusiner – anden gang med Anna Margrethes mor, *Ane Christine Olufsen*, og det er sidstnævntes mormor, vi hidtil ikke har kendt.

At Anna Margrethe Dons' morfar, *Johan Olufsen* (1692 – 1774) var præst i Fausing – Auning, og at hans far hed *Oluf Sørensen* og var rådmand i Aarhus, kan man læse i Wibergs præstehistorie, så heri var der intet nyt.

Men ved hjælp af Nygaards sedler opdagede jeg pludselig, morfars, Johan Olufsens mor, hed *Dorete Johansdatter*. Og så var der hos Nygaard tilføjet en parantes, hvor der stod ”Althalt”. Hendes far viste sig så at være den Johan Arentsen Altmark, der ejede Lyngbygård og som først døde i 1728, 93 år gammel. Han var som nævnt egentlig købmand i Aarhus og i ”Slotte og Herregarde” hedder det: ”Hans far var en indvandret tysker, *Arent Althalt*, der i 1625 havde løst borgerskab i Aarhus og han var selv 1679 kæmner”.

At Johan Arentsen Altmark var far til Johan Olufsens mor fremgik ganske klart af en af Nygaards sedler: ”Johan Arentsen til Lyngbygård, 87 år (1722). 1727 8/9 kgl. konfirmation på et af ham og af hustru, børn og svigersøn samtykket testamente. Hans hustru Maren Svendsdatter og hans og hans hustrus søn Kristen Johansen skal straks antage sig Lyngbygård og alt underliggende gods og handel m.m., hvilke de og deres arvinger skal beholde. De skal årsdagen efter testators død betale til sønnen Arent Johansen Altmark 2666 rdl. og 4 mk. og til datteren Dorete Johansdatters mand rådm. Oluf Sørensen i Aarhus 1333 rdl. og 2 mk.”

Sønnen Kristen Johansen Altmark døde allerede i 1734. Lyngbygård blev da overtaget af førnævnte søn Arent Johansen Altmark, der døde som krigsråd i 1766. I 1826 blev gården købt af en ritmester Johs. Friis.

I Lyngby kirke er der opsat et epitafium ”af marmor og sandsten. Det er holdt i en enkel stil og er ikke uskønt udført. Det er uden figurer...”, skriver lokalhistorikeren August F. Schmidt i ”Bidrag til Lyngby Sogns Historie (1951)⁷. Derefter citeres epitafiets ordlyd, som her skal gengives i uddrag: ”Det herunder murede Begravelses Sted er i 1697 indrettet af salig hr. Johan Arent Althalt til Lyngby Gaard som var født i Aarhus d 12 July 1635 og døde i sin Alders 93d Aar. Han tillige med hans 2den Kone Maren Svendsdatter Albertsen...(er) nedsatte i dette Begravelse, der nu er tilmuret”. Epitafiet er opsat af overkrigskommissær Thøger Lassen Althalt i 1813.

⁷ Aarhus Stifts årbøger 1951, August F. Schmidt: Bidrag til Lyngby Sogns historie.
www.histrisk-samfund-aarhus.dk

Tilbage til morfadereren

Anna Margrethe Dons' morfar, Johan Olufsen, var i 1720 blevet kaldet til præst i Fausing – Auning af ejeren til herregården Gammel Estrup. Samme år blev han gift med forgængerens datter *Nille Dorte Schou*, født år 1700. Han døde som 81-årig efter at have siddet 54 år i embedet.

Efter en visitats i Fausing – Auning skrev biskop i Aarhus P Hygum - han var pietist – følgende: ”Johan Olufsen prædikede meget net og smukt, så intet derved er at udsætte, ligesom han også af det grevelige herskab Scheel, hvortil han og er præst, er dels for sin grundige prædiken, dels for sit stille og sagtmødige væsens skyld yndet og afholden. Med ungdommen havde han i lige måde bragt det så vidt, at de kunne svare meget vel for sig”.⁸

Johan Olufsens kone, Anna Margrethe Dons' mormor, Nille Dorte Schou, var datter af forgængerens i embedet, *Rasmus Jakobsen Schou*. I flg. Wibergs præstehistorie var denne født i København omkring 1672 og sad i embedet fra år 1700 til sin død i 1720. Mere ved vi ikke om ham. Hans kone hed *Augusta Dorotea Petersdatter*, men hvem hun var, eller hvor hun stammer fra vides ikke; Wiberg mener hun kan stamme fra Holsten eller Slesvig. Kun ved vi fra Fausing kirkebog (side 41), at hendes mor hed *Heilvig Kruse* og om hende står der i Nygaards sedler: ”se Ærøe, N”, men det navn har det ikke været muligt af finde. Det kan være, hun er fra Ærø, som jo dengang hørte til Slesvig. Augusta Dorotea Petersdatter fik i 1720 ”kongelig bevilling til at sidde i uskiftet bo i enkestand med fælles umyndige børn”, (Nygaard). Hun døde i 1723 i Fausing (Fausing KB).

Repetition af forfædrene på fædrene side

Anna Margrethes far hed som nævnt Hans Dons. Han blev student i 1742, kandidat i 1746 og som nævnt præst i Vitten i 1752. Fra Nygaards sedler ved vi, at han blev kaldet af grev Friis til Frisenborg, men ellers ved vi stort set intet om ham udover de data, der er nævnt i Wibergs Præstehistorie. Han var som nævnt gift to gange. Først med Anna Margrethe Pedersdatter, hvis far Peder Olufsen var præst i Ørum – Vejrum - Viskum 1725 – 69, dernæst i 1760 med førnævnt Ane Christine Olufsen, som nævnt kusine til kone nr. 1. hvorfor han på grund af det nære slægtskab måtte have kongelig bevilling. Efter gammel skik blev datteren andet ægteskab, født 11. sept. 1760, efter kone nr. 1 navngivet Anna Margrethe.

⁸ Aarhus Stifts årbøger 1930.

Dons hed Anna Margrethes far som nævnt, fordi han nedstammede fra en slægt af selvejergårdmænd i landsbyen Dons i Almind sogn umiddelbart nord for Kolding, og vi er så heldige, at en friskolelærer i Aagård i nabosognet Nørre Nebel, Poul Lindholm, i 1922 udgav bogen: ”Landsbyen Dons – en historisk Beretning”, hvor han fortæller om Hans Dons’ forfædre på fædrene side.

Allerede Hans Dons’ far, *Hans Simonsen* (1684 – 1742) har formentlig haft tilnavnet Dons, idet han var flyttet til nabolandsbyen Lilballe. Her havde han købt en gård og var blevet sognefoged. Hans Dons’ mor, *Kirsten Andersdatter*, var steddatter af faderens ældre halvbror, Christen Simonsen. Hans, som han blev gift med 1707, *Anna Christensdatter* (1654 – 1714), havde nemlig tidligere været gift med mølleren i Dons Mølle, *Anders Andersen*, og Hans Dons’ mor var kommet til verden i ægteskabet med mølleren, der således var morfar til Hans Dons. Indviklet, ikke sandt?

Mormoderen, Anna Christensdatter, kom ulykkeligt af dage ved et jordskred ved Dons’ Mølledam. Poul Lindholm citerer fra Almind kirkebog: ”Onsdag den 17. januar 1714 blev Christen Simonsens hustru, navnlig Anne Christensdatter tilligemed sin datter Mette Andersdatter og tjenestepige Anna Henrichsdatter begravet, som formedels mølledammens hastige udbrød druknede. Sin hustrus alder var 60 år, og datters alder 23, og tjenestepiges alder 19 år”.

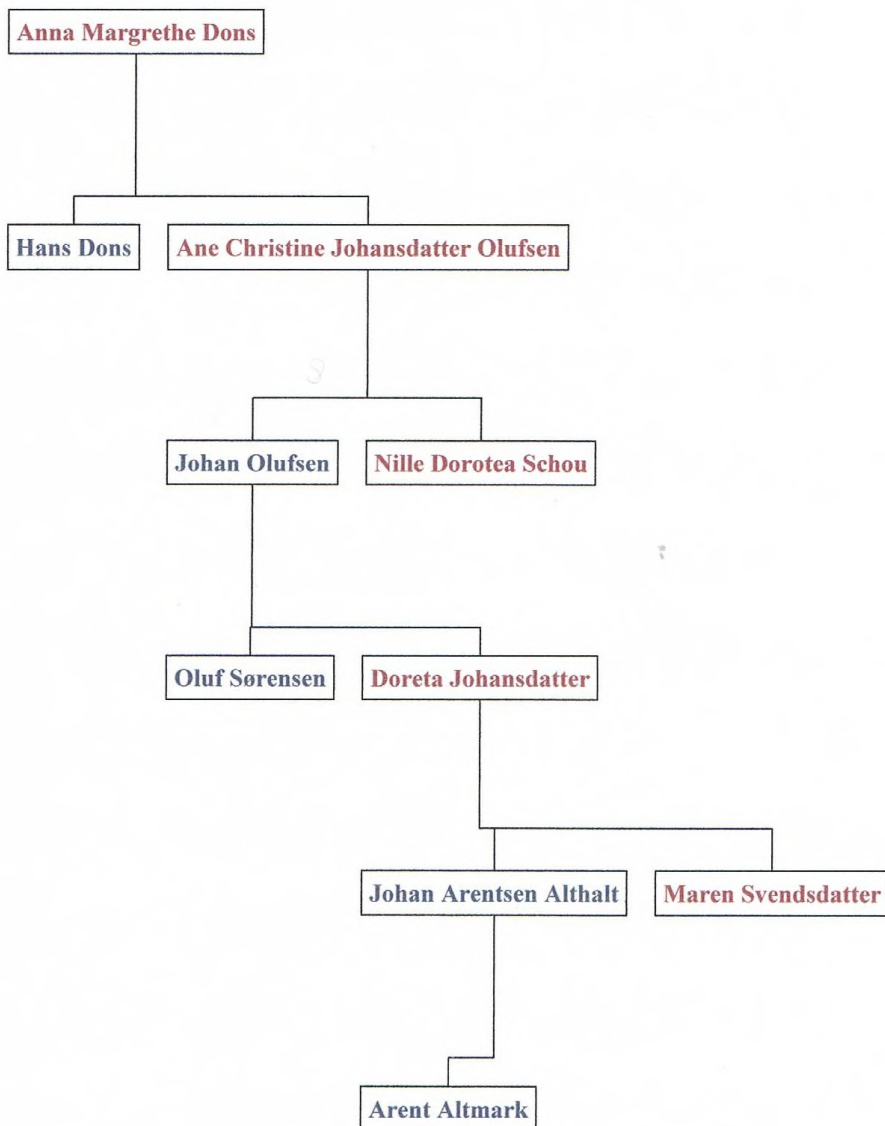
At både Hans Dons og en 14 år ældre bror, Jens Dons, der blev præst i Brabrand 1739 – 79, kunne blive studenter fra latinskolen i Frederiksborg (Hillerød) og teologiske kandidater i København, skyldes - mener Poul Lindholm - en tredje bror til deres far. Denne bror hed Jens Simonsen og overtog Donsgård, som deres far havde haft. Citat: ”Han var ligesom sin far sognefoged i Dons og vandt sig megen rigdom og anseelse. Ved hans død i 1774 skrev præsten i kirkebogen: ”Den 5. febr. blev på Alminde kirkegård en af alder og formue mærkværdig bondemand Jens Simonsen af Dons, som henlevede ugift; var endog mod slutningen af sin levetid af det helbred, at han red til kirke. Efter ni ugers sygdom døde han den 29. Jan, 88 år og 3 måneder gammel””.

De tre brødres far hed *Simon Sørensen* (ca.1644 – 1712). Han ejede Donsgård i 40 år og var gift to gange. Den første kone er ukendt. Med hende fik han sønnen Christen og to børn mere, og med *Anna Sørensdatter* (1663 –

1712), kone nr. 2, som han giftede sig med i 1707, fik han 7 børn yderligere
Som foran citeret var bedstefar Simon Sørensen sognefoged i Dons.

Oversigt

Anna Margrethe Dons' mødrene slægt

Myrdet med et Gevæhrskud

Om en tip-oldefar til Lis Bloch Krarup

Husmand Mads Hansen blev begravet på Varpelev kirkegård den 11. oktober 1846, 44 år gammel. I kirkebogen står der i vedtegningsrubrikken: ”Myrdet med et Gevæhrskud”. Først ved at se Varpelev kirkebog ca. 150 år senere gik det op for Mads Hansens efterkommere, at deres forfader i den lille landsby på Stevns den sidste aften i september 1846 havde fået et dramatisk endeligt efter at have været involveret i et så alvorligt opgør med sin genbo, at denne skød ham.

Præstens konklusion: ’Myrdet’ skulle senere vise sig ikke at svare ganske til rettens vurdering af sagen.

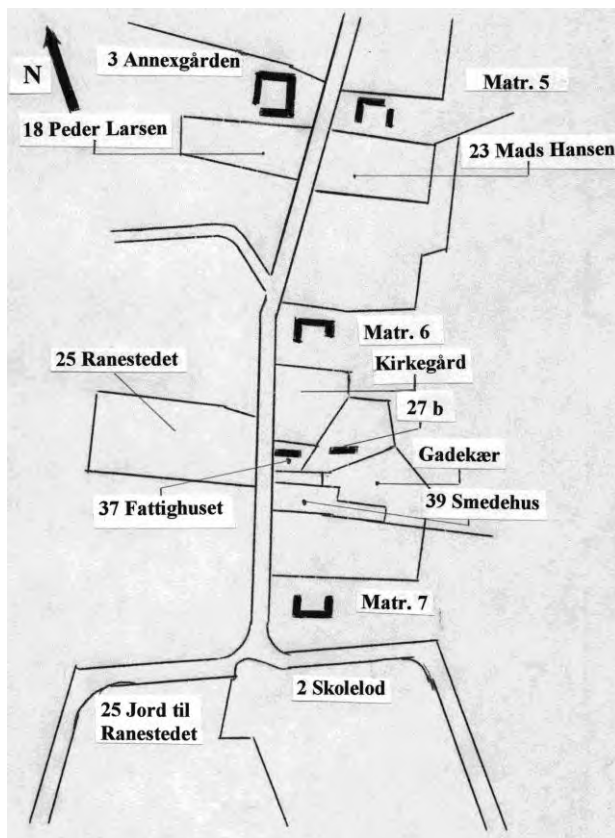
Husmændene Mads Hansen og Peder Larsen boede begge i Varpelev - lige over for hinanden; Mads på landsbygadens østre side og Peder på den vestre side. De var tilsyneladende hidtil kommet godt ud af det med hinanden, ja, Peder Larsen var sågar fadder til Mads Hansens søn, Niels, på 3 år.

Begge boede i et gadehus på en udflyttergårds ’gårdsplads’, sådan benævnes stamparcellen i den første oversigt over 1844-matriklen. Mads Hansens far, der var arvefæster på gård nr. 23, øst for bygaden, havde solgt gården i 1808. Den var åbenbart blevet flyttet ud på marken – udskiftningen i Varpelev var nemlig foregået i 1799 – for faderen var blevet boende til leje i det gamle stuehus på gårdspladsen til sin død i 1830. Da havde Mads Hansen overtaget gadehuset på matr.nr. 23 b. Der var have ved huset, men ellers hørte der ikke jord til.

På gårdspladsen overfor (matr.nr. 18) havde den sidste ejer af gård nr. 18 inde i byen overdraget jorden til en stedsøn i 1822. Også denne var flyttet ud på marken, og stedfaderen havde beholdt det gamle stuehus, hvortil der hørte en lille jordlod. Hans kone var imidlertid død i 1821 og en steddatter, der hed Ane Pedersdatter, førte derefter hus for ham.

Da stedfaderen døde i 1836, 75 år gammel, arvede Ane Pedersdatter – nu 40 år gammel – huset, jordlodden og ca. 1000 rigsdaler. Det var en ganske anseelig arv. En arbejdsmand tjente ca. 32 skilling pr. dag = 1/3 rigsdaler. Det gav arbejdsmanden en årsløn på ca. 100 rigsdaler. Til sammenligning kan det anføres, at 1 pund rugbrød kostede 2 – 4 skilling og en gris mellem 10 og 25 rigsdaler.

Selv om Ane var en gammel pige, var hun altså et ganske godt parti. Hun blev da også hurtigt gift med den 15 år yngre Peder Larsen, der tjente på en gård i sit fødesogn Karise. Peder Larsen levede derefter af sin jordlod og konens arv, som var grundlag for lidt småhandel med grise, høns og kreaturer. Forholdet mellem Peder Larsen og Ane var tilsyneladende ikke altid lige harmonisk og hun var efterhånden ganske forfalden til druk. Ægteskabet endte da også med skilsmisse i 1850'erne.

Uddrag af matrikelkort, tegnet efter udskiftningkort fra ca. 1810 i Kort- og Matrikelstyrelsen

Der hørte som nævnt ikke jord til Mads Hansens hus på den anden side af bygaden. Mads måtte derfor leve af dagleje og var således hjemmefra fra morgen til aften, undtagen når hans arbejdsplads ikke var længere væk, end at han kunne komme hjem midt på dagen og få den varme middagsmad

hjemme. I 1846 var han som nævnt 44 år, hans kone, Margrethe Jensdatter, var 40. Sammen havde de foruden den 3-årige Niels to store børn, Karen på 17 og Hans på 14. Begge var i 1846 kommet ud at tjene og var altså flyttet hjemmefra. Margrethe var i øvrigt gravid i 7. måned, og i november nedkom hun med en datter, der fik navnet Dorthe Marie

Margrethe hjalp lidt til hos genboen, hvor den fordrukne kone nok kunne have brug for hjælp af og til, og hvor de havde råd til det – og som sagt så levede de to familier tilsyneladende i fordragelighed. Men opgøret denne sidste aften i september 1846 endte med, at Mads Hansen blev skudt. Peder Larsen havde på en bytur indkøbt nogle ting for genboens Margrethe, som mente, at indkøbene var at regne for dækning af den hjælp, hun havde ydet på den anden side af gaden. Han opsøgte hende om formiddagen og tog uden aftale de indkøbte ting tilbage. Da Mads kom hjem bad Margrethe ham om at rede trådene ud, og det endte med, at Peder Larsen skød ham med sit gevær - ladet med hagl – hvorefter Mads 8 dage senere døde af blodforgiftning. Margrethe tilkaldte omgående hjælp. Sognefogeden tilkaldte distriktslægen og herredsfogeden, den tids politimester, efter omgående at have anholdt Peder Larsen og ført ham til arresten i St. Heddinge.

Fra Stevns og Fakse herreders politiprotokol ved vi, at der blev afholdt 8 retsmøder om sagen, hvoraf det første fandt sted allerede den 1. okt. kl. 3 morgen i Mads Hansens hus. Den sårede Mads blev således selv afhørt og to dage senere – om eftermiddagen kl. 15 – var der igen retsmøde dér.

Mads Hansen døde den 8. oktober og blev som nævnt begravet på Varpelev kirkegård den 11. okt. Skuddet havde ramt ham bagpå det ene lår og såret var ikke i sig selv dødeligt. Det mente hverken den tilkaldte distriktslæge, obducenterne eller 'Det kongelige Sundhedskollegium', som blev afæsket en udtalelse. Det svarede: "At det må tiltræde den af obducenterne afgivne erklæring, at skudsåret, uagtet meget betydeligt, ikke i og for sig kan antages for dødeligt, men er blevet det ved tilfældige, af gerningen uafhængige, men i akterne ikke oplyste omstændigheder".

Enhver med kendskab til sårballistik (læren om skudsår) og til forgiftningsårsager kan nu til dags sige sig selv, at Mads Hansen i forbindelse med et stort blodtab døde af de infektioner, der var en konsekvens af såret og manglende sårbehandling. Populært sagt, døde han af blodtab og blodforgiftning som følge af skudsåret.

I vore dage tales der mand og mand imellem om blødsødenhed i rettens bedømmelse af kriminalsagerne – at retten mere er på forbrydernes side end på ofrenes. I denne gamle sag må man nok sige, at al tvivl er kommet anklagede til gode. Det synes meget forståeligt, at anklageren har ønsket sagen forfulgt helt til højesteret.

Ved Fakse-Stevns Herredsret blev Peder Larsen den 25. februar 1847 idømt *6 års fæstningsarbejde*. Anklageren havde krævet dødsstraf.

Ved næste instans, 'Landsover- samt Hof- og Stadsretten' (landsretten) blev straffen den 18. maj 1847 nedsat til hensættelse i *1 år som forbedringshus-fange* i Møens Tugt- og Forbedringshus.

Højesteret stadfæstede den 28. juli 1847 denne dom, dog forøgedes straffen til **2 år** og der ikendtes Mads Hansens enke erstatning.

Det springende punkt i alle tre retsinstansters bedømmelse af sagen var spørgsmålet om, hvorvidt skuddet var afgivet med det forsæt at dræbe eller skade Mads Hansen. Altså et spørgsmål om forsæt eller uagtsomhed.

Hvordan hændelsesforløbet blev beskrevet

Let omskrevet skildres det her, hvordan underretten opfattede begivenhederne.

”Det fremgår af de foreliggende oplysninger, at tiltalte Peder Larsen i løbet af den 30. sept. havde været flere gange i Mads Hansens hus og krævet, at hans kone, Margrethe Jensdatter, leverede de penge tilbage, som Peder Larsen havde lagt ud, eller i modsat fald havde forlangt at få nogle af de varer tilbage, som han havde købt for hende. Nogle af varerne blev faktisk udleveret, og i forbindelse hermed har Margrethe Jensdatter bevidnet under éd, at hun i forbindelse med Peder Larsens krav var blevet truet og voldsomt behandlet. Det har han hele tiden nægtet. Samme dags aften ved 8-tiden kom Mads Hansen ind hos Peder Larsen for at 'tale ham til rette' på grund af hans opførsel mod Margrethe. Men der var fremmede hos Peder Larsen og han afstod da fra sit forehavende, men gik bort efter at have fået en snaps. Da han var gået sagde Peder Larsen til de andre, at Mads så vred ud – hvad de var enige i – og at der havde 'passeret en batalje' mellem ham og Mads, hvis ikke de havde været der. Kort efter forlod gæsterne Peder Larsens hus, og denne påstod, at han derefter var gået i seng, men af frygt for at Mads Hansen skulle gøre ham fortræd - og især fordi hunden 'gav et glam' -

stod han op og tog sit gevær, fordi han mente, at når Mads Hansen så det, ville han ikke fare på ham. Da han havde undersøgt sin svinesti og stakkene udenfor uden at finde noget mistænkeligt, gik han hen til sin låge. Han opdagede, at var lys i Mads Hansens hus og bestemte sig for at gå gennem dennes låge. Han påstår da, at han ved at gå tæt forbi Mads Hansens vindue hørte denne sige, at hvis der ikke havde været fremmede hos Peder Larsen, 'skulle han have taget Peder og slået ham, så længe der overhovedet var liv i ham'. At denne udtalelse overhovedet er brugt har Mads Hansen og hans kone benægtet under éd.

Peder Larsen gik derefter hen på en mark i nærheden, hvor han ladede sit gevær i den hensigt at skyde brokfugle. Han forlod dog marken straks efter og gik uden om en tilstødende have atter ud på Varpelev gade for at komme hjem. Da han kom til laden på sit hus, talte Mads Hansen til ham og bebrejdede ham hans opførsel mod Mads' kone. Mads stod på det tidspunkt udenfor sit havehegn og Peder Larsen udenfor på gaden. Da imidlertid Mads Hansen efter tiltalte, Peder Larsens opfattelse, gjorde mine til at ville springe over hegnet, så snuppede Peder Larsen sit gevær fra skulderen og stødte til Mads Hansen, som især blev ramt på skulderen. Mads Hansen greb derpå en klump jord og kastede efter Peder Larsen, men da han så, at Peder Larsen lagde an, flygtede Mads Hansen. Da Peder Larsen blev truffet af jordklumpen, blev han 'betaget af angst' og greb atter til bøssen, angiveligt for at kyse Mads Hansen, men bøssen gik uforvarende af, og skuddet som bestod af hagl traf dernæst Mads Hansen bagfra på venstre side af højre lår, og uagtet der blev tilkaldt hurtig lægehjælp, døde Mads Hansen den 8. oktober".

Retten konstaterede dernæst, at flere forhold talte imod Peder Larsens forklaring om, at geværet gik af mod hans vilje, bl.a.

- At han ikke øjeblikkeligt kom til hjælp, men tværtimod ubekymret gik i seng
- At han nægtede, da han blev anholdt og vedblev at nægte også i næste dags retsmøde
- At den frygt, han hævdede at have haft for Mads Hansen, ikke lader sig forene med, at han gik over og så på dennes ejendom og heller ikke passer med at han – og det kl. 10 om aftenen – kunne tænke sig at skyde brokfugle, selv han ellers aldrig gik på jagt
- At geværet kun kunne affyres ved en meget kraftig påvirkning af aftrækkeren

Men alligevel anerkendte retten, at den ikke kunne afvise, at det ikke var Peder Larsens hensigt at dræbe eller skade Mads Hansen, men måtte godtage hans forklaring om, at skuddet var blevet affyret utilsigtet.

I landsrettens dom udtales det direkte, at han havde gjort sig *skyldig i høj grad af uagtsomhed* ved at betjene sig af det ladte og spændte gevær på den måde han har vedgået, men at der altså ikke var tale om forsæt.

På den baggrund er det interessant at se, hvad andre end den anklagede forklarede. Vi vil kaste et kort blik på det de tre første retsmøder. Første og tredje blev holdt i Mads Hansens hus. Det første kl. 3 om natten efter hændelsen

Første retsmøde den 1. oktober kl. 3 morgen

”Mads Hansen blev antruffet henliggende i Sengen og strax undersøgt af Lægen, der fandt et stort Saar paa den øverste og indre Side af højre Laar og ca. 4 Tommers Størrelse, detosteret og hvoraf var flydt en stor Mængde Blod, flere Hagl kunde bemærkes under Huden på den indvendige Side af samme Laar. Patienten var bleg, som vidner om, at han har tabt en stor Deel Blod, hvilket også kan ses af Sengeklæderne, hvorpå han ligger. Er i øvrigt i Besiddelse af fulde Sansers Brug, dog bemærkes, at han er noget tunghørig, som han stedse har været”.

”Mads Hansen forklarede, at han tillige med sin Hustru omtrentlig Kl. 10 gik uden for Huset og stod da i Haugen, da de saa Peder Larsen komme op af Gaden med et Gevær paa Skulderen. Han kaldte derpaa paa ham, og idet denne blev ude paa Gaden og han i Haugen, traadte Peder Larsen han til Hegnet. Mads Hansen spurgte, hvad den Handel han havde lavet med hans Hustru skulde betyde. Han gjensvarede, at de skyldte ham Penge for noget Tøj han havde kjøbt – over 20 Rd. Men Mads Hansen benægtede, at de skyldte ham noget. Havde de ikke betalt med Penge, saa havde de betalt med Arbejde. – Peder Larsen havde faaet Brændevin, men han kunde retirere sig. – Han, Peder Larsen, stødte fast med Geværet paa Mads Hansens venstre Bryst, men uden at gjøre Skade. Derpaa traadte Peder Larsen tilbage og lavede sig til at skyde, hvorpaa Mads Hansen rendte sin Vej, men hørte derpaa Skuddet falde og han styrtede om. Hans Hustru opholdt sig da henne ved Forgangen af deres Huus og stod saaledes, at hun ikke kunde rammes af Skuddet. Han antager, at han har været 9 a 10 Alen borte fra Peder Larsen, da Skuddet faldt”.

Andet retsmøde, den 1. okt. kl. 1 eftermiddag

Retsmødet var en afhøring af Peder Larsen i retten i St. Heddinge – en slags grundlovsforhør.

Efter en lang forklaring om gårdagens begivenheder ender referatet fra retsmødet således: ”Foreholdt Mads Hansens Forklaring benægter han samme for urigtig og paastaaer, at han hverken har hørt eller set ham, siden han var inde i hans Stue, som forklaret”.

Tredje retsmøde, den 3. okt. kl. 5 eftermiddag på Mads Hansens bopæl i Varpelev.

”Doctor Neve var til stede og erklærede på politimesterens opfordring, at Mads Hansens tilstand tillod afhøring. Han laa i sengen og var ved sine sansers fulde brug. Efter at Mads Hansens første forklaring var blevet oplæst og efter at han havde erklæret, at den indeholdt den fulde sandhed, hvad han var villig til at bekræfte under ed, blev Peder Larsen afhørt”.

Han forklarede i alt væsentlig det, som er fremgået af domspræmisserne, bl.a. en forklaring om, at han ”idet han passerede forbi M. Hansens Vinduer hørte han denne sige til sin Hustru, at hvis der ikke havde været Fremmede hos P. Larsen, saa skulde han have taget ham som han sad ved Bordenden og slaaet ham saa længe som der var Liv i ham. Hertil gjensvarede M. Hansens Hustru, at det vilde ikke gaa an og ville han blive ulykkelig ved at slaa ham i sit eget Huus, hvortil Mads Hansen gjensvarede, det hjælper ikke om det ogsaa er i hans eget Huus, hvor jeg træffer ham skal han have det”.

”Denne P. Larsens Forklaring blev dernæst oplæst for M. Hansen og denne blev lagt paa Sinde alvorligt af Dommeren at vedgaa Sandheden saaledes, som han kunde forsvare det *om han mueligen snart skulle fremstaa for Guds Domstol*. M. Hansen erklærede derpaa høitideligen, at han ikke har brugt den angiven Udtalelse til hans Hustru, det er saaledes en aabenbar Usandhed, at P. Larsen har anført, og har han hidindtil levet i bedste Forstaaelse med P. Larsen. Han har heller ikke gjort Mine til at springe over Hegnet, men først efter at P. Larsen havde stødt ham, som tidligere forklaret, med Geværet, greb han efter en Klump Jord for at kyse ham tilbage og stred den efter ham, men han har ikke brugt den Udtalelse, at han skulde tage en Steen og flække hans Hoved med. Da Jorden var stredet efter P. Larsen lagde denne an med sin Bøsse og vendte Comp. sig om for at rende fra ham og fik Skuddet bag fra, som endnu viser sig paa hans Legeme. *Han maa deraf slutte, at Skuddet er sket med fuld Forsæt og Vilie fra P. Larsens Side, og*

ikke af en Hændelse eller ufrivilligt, thi der var ingen Grund for P. Larsen at skyde ham, da han allerede var vendt om for gaa sin Vej”.

Mads Hansen udtrykte altså klart, hvad han mente om Peder Larsens hensigt, men alle tre instanser behandlede alligevel sagen som en tilståelsessag og godkendte Peder Larsen forklaringer.

Han slap altså med 2 år, og var allerede hjemme i Varpelev ved folketællingen i 1850.

Hvordan kan det være, at Mads Hansens efterkommere ikke har hørt om denne dramatiske sag i de sidste snart 100 år? Var det fordi den med hensyn til dramatik blev overgået af et jalousimord i samme landsby 2 år senere? En gårdmandssøn fra byen kvalte da sin kæreste, blev dødsdømt og i sommeren 1849 henrettet på en høj ved navn Lammehøj lige uden for Varpelev. Det er meget sandsynligt. En anden grund kan være, at efterkommerne flyttede fra byen.

Margrethe Jensdatter blev boende i huset med sine to mindste børn, Niels og den lille Dorthe Marie - født efter faderens død - men i 1851 blev Karen, den ældste, gift og flyttede med sin mand ind hos moderen. De fik to sønner og overtog huset ved moderens død - allerede i 1857.

Den næstældste, Hans Madsen, blev gift med en pige fra Strøby. De boede i 1860 i Varpelev med en søn.

Niels, der var 12 år, da moderen døde, giftede sig i Tåstrup, hvor han blev murer og stamfar til mange nulevende oldebørn m.fl.

Som et kuriosum skal det til sidst nævnes, at Peder Larsens forsvarer i højesteret hed Orla Lehmann. Han der mindre end to år senere sammen med D.G. Monrad regnes for hovedforfatter til junigrundloven af 1849.

Lis' oldefar Niels Madsen, der lige var blevet 3 år, da hans far blev skudt og døde. Niels Madsen døde under 1. verdenskrig og billedet er nok taget først i 1900-tallet

Tre gange Borgen

(Bilag til julebrev 2006)

I det forløbne år er jeg tre gange stødt på det ikke helt almindelige navn Borgen.

1. *Under udarbejdelse af en anetavle for Agnete og Anders Raahauges børn.*
Deres mors mormor, Elisabeth Lundsteen, født Ramsing (1869 – 1948), havde en mormor ved navn *Anna Margrethe Borgen* (1803 – 92). Hun var altså børnenes tip2-oldemor, men Agnetes mor kunne ikke fortælle nærmere, hvem hun egentlig var.
2. *I forbindelse med studier af ”Affæren på Anholt” 1811*
En dansk styrke gik den 27. marts 1811 i land i Pakhusbugten for at generobre Anholt fyr, som siden 1809 havde været besat af englænderne. Efter at den danske styrkes chef var faldet, overtog en af kompagnicheferne kommandoen og blev nødsaget til at overgive sig selv og resterne af styrken til englænderne. Han hed *Christian Erhard Borgen* (1771 – 1845). Ham havde jeg ikke hørt om før.
3. *Under ordning af nogle af fars gamle begravelsesprædikener.*
Her fandt jeg hans tale over hans farbrors kone, lille tante Inger (1869 – 1954). Hendes pigenavn var *Inger Johanne Marie Borgen*, hvad jeg selvfølgelig godt vidste.

Af samme slægt?

Jeg satte mig for at finde ud af, om de tre var i familie med hinanden – og hvem de i øvrigt var. Lille tante Inger kendte jeg jo lidt til i forvejen, men det meste af det følgende har jeg læst mig til. Men, ja, de tre er af samme slægt. En skematisk opstilling kan på sidste side kan støtte nedenstående forklaring.

- A. En præst i *Dalum* – Sanderum ved Odense, Claus Pedersen Borgen (1680 – 1752) fik to sønner. De fulgte begge i faderens fodspor.
- B. Søn nr. 1: Marcus Clausen Borgen (1718 – 90) blev præst i *Holmsland* ved Ringkjøbing, og søn nr. 8: David Clausen Borgen (1726 – 97) i *Vejerslev* mellem Silkeborg og Randers.
- C. 1. *Marcus* i *Holmsland* fik en datter, Anna Margrethe Birgitte Borgen (1770 – 1851). Hun er mor til den *Anna Margrethe Borgen* (1803 – 92), der er nævnt ovenfor (pkt.1).
2. *David* i *Vejerslev* fik bl.a. sønnerne

- nr. 5: Andreas Borgen (1764 – 1834), brænderiforpagter i *Frederiksværk*
- nr. 8: Christian Erhardt Borgen (1771 – 1845), der var den kaptajn der deltog i affæren på Anholt. Han avancerede senere til major og sluttede tilværelsen som hospitalsforstander i Kolding. Han blev gift med sin kusine, ovennævnte Anna Margrethe Birgitte, og blev fader til den to gange nævnte *Anna Margrethe* (1803 – 92), der blev gift med provst i Vester Skjerninge på Sydfyn, Werner Jasper Andreas Ramsing (1801 – 76). Parret er morforældre til Elisabeth Lundsteen (1869 – 1948), Raahauge-børnenes tip2-oldemor.

D. Brænderiforpagter Andreas i Frederiksværk fik mange børn.

- Søn nr. 8 hed Vilhelm August Borgen (1801 – 74). Han blev Københavns første skoledirektør, var 1859 – 60 kultusminister i bondevenne-regeringen Rottwitt og landstingsmand 1849 – 66). Han blev farfar til lille tante *Inger*.

De nedstammede således alle tre fra præsten i Dalum. Vi tager dem i omvendt orden

Inger Borgen (1869 – 1954)

I Majkens, Sørens og mit hjem blev hun kaldt 'lille tante Inger' – for dels havde hun aldrig været ret høj, dels var hun på sine gamle dage faldet meget sammen. Hun var fast deltager ved de større familiesammenkomster, runde fødselsdage og konfirmationer m.v.. Hun havde nemlig været gift med bedstefar Alfreds yngre bror, onkel Jacob. I 28 år havde hun holdt ham ud. Egentlig hed han Johan Jacob Krarup, opkaldt efter sin morfar, skipper Johan Jacob Grønnerup. Han var en 'sjuft', vel nærmest psykopat, nærmere herom senere.

Lille tante Inger havde fødselsdag den 31. december, altså nytårsaftensdag, og i årene 1945 – 50 var vi tre søskende nogenlunde regelmæssigt med til at fejre hende om eftermiddagen i Garnison sogns Gamlehjem, der lå på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade, lige over for det gamle landkadetakademi, der nu huser Østre Landsret. Det foregik ved et fælles kaffebord for alle de gamle damer, der boede i hjemmet, ja, jeg mindes ikke, at der boede mænd i gamlehjemmet. Vi børn syntes, at det var umådeligt kedeligt, men far sagde, at lille tante Inger var så stolt over, at flere familiemedlemmer ville være med til at fejre hende, og så var der den trøst, at der blev serveret både boller, wienerbrød og lagkage. Kaffebordet havde i det hele taget et meget familiært præg. De gamle damer var ganske åndsfriske – husk det var

ikke et plejehjem, der jo i vore dage nærmest er et opbevaringssted for folk, der er halvvejs senile – nej, det var et gamlehjem. Jeg husker det nærmest som et pensionat for ubemidlede, konverserende ældre damer. Efter at have sagt goddag satte man til kaffebordet, og når så forstanderinden havde budt velkommen, sang man en salme – så vidt jeg husker med harmoniumledsagelse. Når kaffen var ved at være drukket, talte et medlem af familien, enten bedstefar Alfred, vores far eller onkel Per, som også var med et enkelt år, efter at han i 1949 var flyttet til hovedstaden. Og så afsluttede garnisonskirkens præst, pastor J.G. Arnberg, salvesfuldt og fromt, og man sang igen. Vi børn opførte os pænt, stilfærdigt og eksemplarisk.

Kun i 1949 var det anderledes. Da fyldte lille tante Inger 80, og vore forældre holdt familiemiddag for hende hjemme på Wibrandtsvej. Dog, vist nok ikke på selve dagen. Ved den lejlighed traf jeg hendes og onkel Jacobs adoptiv søn, Henning Krarup - for både første og sidste gang. Ham ved jeg intet om, men han var ledsaget af en meget jævn, cigaretrygende københavnerdame, fru Hansen.

Ingen af dem var spændende, især faldt hun ikke i bedstefar Alfreds smag. Aagot og han tog tidligt hjem. Vognmand Petersen fra Arabiensvej kørte sidst på aftenen fødselaren hjem til Fredriciagade.

Gamlehjemmet blev vist nok nedlagt først i 1950'erne; i hvert tilbragte lille tante Inger de sidste par år i 'De gamles By' i Nørre allé, og her døde hun af lungebetændelse den 29. august 1964 – og fra kirken dér blev hun bisat den 3. september samme år og gravsat i fællesgraven på Bispebjerg kirkegård.

Fars begravelsestale:

3/9 1954. Tante Inger, Inger Johanne Maria Krarup

Salmer: 434 – 100 – 74 - 664

Den 31.dec.1869 blev tante Inger født. Hun var datter af agent Borgen. Faderen drev en agenturforretning, der havde specialiseret sig i at sælge danske Klasselotterisedler til Sverige, og i en lang årrække var det en stor og solid forretning, der i de travle tider op mod trækningerne kunde beskæftige et personale på 5 a 6 mennesker. Hendes hjem har været et typisk københavnsk borgerhjem i klunketiden, lidt stift, lidt kedeligt, lidt højtideligt, men med orden på alle områder, egen kirkestol i Frue Kirke, hvor man hver søndag mødtes med agtværdige borgere under Paullis prækestol. Hendes hjem prægede hende for livet, at snakke med hende var som at mødes med forrige århundredes København, og dog var hun overraskende åben og forstående overfor nutiden, først og fremmest taknemmelig og

beskeden, bange for at dømme nogen for strengt. Da tante Inger var 35 år blev hun gift med den 5 år yngre Jacob Krarup. Han havde haft en bevæget og urolig ungdom og var nu havnet som assistent i belysningsvæsenet. Det blev tante Inger, der måtte holde hjemmet oppe. Efter faderens død overtog hun forretningen og drev den videre lige til den i begyndelsen af 30'erne ebbede ud, fordi svenskerne havde fået deres eget lotteri. I al den tid sled hun tappert både med forretningen og med manden. Der var tider, som f.eks. under og efter den første verdenskrig, da forretningen gik overordentlig godt, andre, hvor det kneb. Men utrættelig holdt hun ud. Der var noget ukueligt over hende. Læse holdt hun af, sprog havde hun lært sig, engelske romaner var hendes yndlingslæsning. Hvor meget vanskelighederne og skuffelserne end tårnede sig op omkring hende, gav hun ikke op. Hun tog opgaverne op efterhånden som de meldte sig og tænkte ikke på at knibe udenom. Det bedste i den gamle borgerånd havde fast tag i hende.

Og efterhånden som det gik tilbage blev hun mere og mere taknemmelig, taknemmelig over det gode ophold hun fik på gamle hjemmet i Garnisons sogn, taknemmelig for de desværre så sjældne besøg hun fik og taknemmelig også for den dreng, som hendes mand og hun havde taget til sig i 1918. At blive gammel er livets prøve. Var der nogen, der havde haft anledning nok til, at blive bitter over livets medfart, var det hende, men i stedet blev hun taknemmelig. Også nu på det sidste, hvor hendes vej var tung og trist, klagede hun aldrig. Prestigen, som faktisk betød meget for hende, ofrede hun gladelig. Aldersrenten, som det efter hendes forudsætninger skulle være nedværdigende for hende at modtage, tog hun taknemmeligt imod; tapper og ukuelig holdt hun ud. Endnu på det sidste kunde hun spørge, som hun så ofte gjorde: Hvordan syntes du, jeg ser ud? Der lå mere i det spørgsmål end blot bekymringen for sit ydre, den havde hun også, men der lå også bekymringen for, om hun var sig selv tro, den arv tro, hun var opvokset op i: Ikke at klage, ikke at søge sin egen ære, ikke at blive utaknemmelig og bitter, den arv, som med ét ord kunne kaldes troens arv, at tage imod livet uden knurren, som en gave. Den salme, som vi sang før, skulde altid synges ved hendes fødselsdage: At huset måtte fyldes med guds herlighed⁹. Sådan vil vi huske hende, sådan skal vi huske hende, som søgte en større ære end hendes egen. Derfor begyndte jeg med at læse apostlens ord om sig selv: Jeg har stridt den gode strid, fuldkommet løbet og bevaret roen.¹⁰

Et par ord om fars onkel Jacob

Nogle data: Født den 24. juni 1874 i Rold, død den 11. marts 1933 på Alm. Hospital (lues cerebro spinalis), begravet den 16. marts fra Søndre Kapel på

⁹ *Fra salmen 'Fader milde! Lad din rige nåde – Vilh. Esmann, 1878.)*

¹⁰ *Paulus' 2. brev til Timoteus. 4, 6-8.*

Vestre kirkegård af sognepræst Vilhelm Krarup, Hammelev. Bopæl: Gothersgade 48, stilling: Fhv. Assistent.

Han og lille tante Inger blev viet den 15. september 1905 i Trinitatis Kirke. Hun boede også dengang i Gothersgade 48. Han står opført som ”fraskilt assistent, Frederiksborggade 19”.

Ungdomsbillede af Inger Borgen

En nærmere undersøgelse viste nemlig, at han i Frederiksberg kirke den 22. juni 1901 var blevet viet til den 20-årige Ellen Marie Margrethe Olsen, datter af garvmester Peter Emil Olsen, Østedsvej 40, 1. sal. Onkel Jacob er i kirkebogen opført som vinagent. Hans forlover var cand.mag., biblioteks-assistent Alfred Krarup, Frederiksborggade 19, 5. sal.

Far har aldrig talt om to ægteskaber. Gad vist om han i det hele taget var klar over, at onkel Jacob havde været gift to gange?

Onkel Jacob var et problembarn, stærkt forkælet. Den bevarede korrespondance mellem bedstefar Alfred og hans mor fra den tid, han studerede

pavebreve i Rom, er fuld af moderens jeremiader over Jappes 'svagheder' og stadige løfter om forbedring.

Far har fortalt, hvordan han som student besøgte 'onkel' i Assistenshuset i Nybrogade – hvor nu kulturministeriet har til huse - fordi onkel Jacob havde pantsat lille tante Ingers sølvtøj. Far stillede med lånesedlen og forlangte sølvtøjet udleveret uden videre. Jacob var blevet umyndiggjort og kunne således ikke foretage økonomiske transaktioner, ej heller låne. Det var offentliggjort i 'Kosterbladet, og det var 'onkel' forpligtet til at holde sig a jour med.

En anden gang, fortalte far på sine gamle dage, havde onkel Jacob tømt sin kones pengekasse med alle de penge hun havde fået ind fra de svenskere, der spillede i klasselotteriet, og som skulle betales til lotteriets hovedkasse. Hvordan den situation blev klaret ved jeg ikke, men mon ikke bedstefar Alfred måtte træde til. Desværre har tiden ikke tilladt nærmere efterforskning af onkel Jacobs skilsmisse og umyndiggørelse.

Major Christian Erhardt Borgen (1771 – 1845)

Hans navn blev først offentligt kendt efter hans død i 1845. Det følgende år blev der nemlig offentliggjort to fægtningsrapporter, som han havde skrevet umiddelbart efter 'Affæren på Anholt, hvor han som nævnt havde været nødt at kapitulere den 27. marts 1811. Den første rapport var skrevet den 29. marts på Anholt, mens han var krigsfange på øen, den anden på herregården Scheel ved Gjerrild den 11. april 1811, efter at var blevet frigivet fra det engelske fangenskab.

Før vi går over til en længere forklaring om baggrunden for, at de to rapporter blev offentliggjort, en kort redegørelse for, hvad det har været muligt at finde ud af om ham.

Hvad Hirsch kan fortælle

Han var præstesøn fra Lyngå, som greven til Frijsenborg, Erhard Wedel-Frijs, havde kaldsret til, og sandsynligvis er han kaldt op efter greven og dennes far, Christian Frijs. De var begge officerer, så han har måske qua sine fornavne været forudbestemt til at tjene hæren. Hans karriere her kan følges i Hirsch': 'fortegnelse over danske og norske officerer 1648 – 1814'. Han blev korporal i Jyske geworbne Infanteriregiment og i 1789, ca.18 år gammel, udnævnt til fenrik – den laveste officersgrad – ved samme regiment. Regimentet skiftede i 1790 navn til Fynske Infanteriregiment med Fredericia som garnisonsby, og her blev han sekondløjtnant i 1797. "Dimit-

teret den 26. juni 1801, da han ved giftermål kom i besiddelse af en landejendom, som fordrede hans tilstedeværelse. Atter ansat som kaptajn og kompagnichef ved Vestre Landeværnsregiment den 9. juli 1802. Forsat til Jyske Skarpskyttekorps' anden, annekterede bataillon den 15. februar 1808. Major og kommandør for bataillon den 28. juli 1814. Afsked med 400 rigsdalers pension 17/10 1815". Så vidt Hirsch. Han har altså været professionel soldat fra sin pure ungdom. Først ved et linierement, indtil han giftede sig. Ægteparret vil vi vende tilbage til.

Det lokale forsvar dengang

Landeværnet, hvor han derefter blev kompagnichef, var oprettet 1801 med henblik på det lokale forsvar; 'forsvaret af den provins, hvor mandskabet opholder sig', som det udtryktes i datidens sprog. Enhederne var dels sammensat af gamle landsoldater – sådan kaldtes de bønder, der havde aftjent værnepligten i hjemstavnen og ekserceret om søndagen efter kirketid – dels hjemsendte nationalsoldater, også kaldet landrekrutter. Sidstnævnte havde gjort tjeneste ved linierementerne side om side med de hvervede ('de geworbne').

Landeværnet kan nærmest sammenlignes med vore dages hjemmeværn, bortset fra at det ikke hvilede på frivillighedsprincippet.

Landeværnet viste sig mindre dueligt under krigen på Sjælland i 1807, bl.a. under det såkaldte træskoslag ved Køge den 29. august, og blev derfor igen nedlagt i 1808 og erstattet af de såkaldt annekterede batailloner. De svarede nærmest til senere tiders 'døde' bataljoner

Der var således tale om rene mobiliseringsenheder, men opstillingspligten påhvilede liniehærens regiment og 'selvstændige' bataljoner. En sådan var Jyske Skarpskyttekorps, men til trods for at korpsets liniebataillon, (bataillon I) havde garnison i Kastellet i København, havde den annekterede bataljon hjemsted i Fredericia. Man kan sige, at Borgen vendte tilbage til sin gamle garnison.

Generalens konduiteliste 1814

I Rigsarkivet ligger der en konduiteliste, som chefen for Generalkommandoen i Nørrejylland, general Wegener, i 1814 udfærdigede for de chefer, der var ham direkte undergivet, herunder "Major von Borgen, Commandeur for den 2den bataillon af Jyske Skarpskyttekops" En konduiteliste svarede til senere tiders forfremmelsesbedømmelser: "Han har tilforn tjent ved Fynske Infanteri regiments linie bataillon. Kjender sin tjeneste meget nøje og er en

mand af meget fast og moralsk karakter. Han er gift og har 8 børn og er i sin bedste alder. Han er meget afholdt af sine undergivne.

Fredericia den 3de oct. 1814

Allerunderdanigst Wegener”

R.’s oplysninger

Disse oplysninger blev suppleret af den ’hr. eller fru R.’, der sørgede for, at rapporterne blev offentliggjort. R. skriver: ”Hr. redaktør! Det glæder mig på den historiske sandheds vegne at kunne tilstille Dem medfølgende kopier. Følgende korte notits om forfatteren kan måske være kærkommen for mange. Han døde som karakteriseret major og konstitueret hospitalsforstander for Kolding Hospital i midten af august 1845 med en liden pension. I sin tid har han stået i det Fynske Infanteriregiment og været adjutant hos Prins Christian af Augustenborg, som døde i Sverige; senere kaptajn ved en skarpskytte-bataljon og overtog, da major Melstedt faldt, strax kommandoen på Anholt. Han var en meget yndet, sandhedskærlig mand og bevirkede, som forligelseskommissær, bilæggelse af mange stridigheder.

Kjøbenhavn, den 22de juli 1846

Med højagtelse R.”

NB: Ovenstående forklarer måske, hvorfor Borgens søn nr. 2 fik navnet Christian August.

Offentliggørelse hvorfor?

Offentliggørelsen af de to fægtningsrapporter i ’’Dansk Folkeblad’ (nr. 22, den 31. juli) skete som indlæg i en polemik om, hvorfor det gik, som det gjorde ved den ulykkelige affære i 1811.

’Dansk Folkeblad’ blev udgivet af ’’Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug’’, stiftet i 1835 af bl.a. fysikeren H.C. Ørsted, botanikeren J.F. Schouw, historikeren C.F. Allen og teologerne H.N. Clausen og D.G. Monrad – bortset fra Ørsted - alle medlemmer af det senere nationalliberale parti.

Udgivelsen skete som en reaktion på den dæmpning af ytringsfriheden, som var sket under Frederik VI, hvor jo bl.a. gamle Grundtvig var under censur.

Det havde således umiddelbart efter ekspeditionen til Anholt været umuligt at diskutere affæren – eller evaluere den, som vi ville sige i dag - men efter Frederik VI’s død i 1839 kunne emnet berøres.

Jacob Aall

Diskussionen begyndte i Norge. En norsk jernværksejer ved navn Jacob Aall udgav i 1844 i Christiania en bog med titlen: ”Erindringer som bidrag til Norges Historie fra 1800 – 1815”. Jacob Aall (1773 – 1844) stammede fra Porsgrunn, men var student fra Nyborg og blev cand. theol. i København, og havde mange venner og forbindelser i Danmark. Han blev optaget af praktisk virksomhed og studerede bjergværksdrift i Tyskland, men vendte tilbage til Norge og købte Næs jernværk ved Arendal. Han blev velhavende og hans patriotiske sindelag medførte, at han både skænkede to kanonbåde til den dansk-norske flåde i 1807, var aktiv i forbindelse med den norske kornforsyning i nødårene mellem 1807 og 14 samt skænkede midler til oprettelsen af ’Sjette Frederiks Universitet’ i Christiania i 1811. Han var med til at give Eidsvold-grundloven i 1814 og var derefter medlem af stortinget i 15 år. Han havde litterære interesser og oversatte bl.a. Snorre Sturlassons norske kongesagaer. Erindringerne indeholder både stort og småt, både skidt og kanel. Men netop fordi de på mange måder ikke er strømlinede, giver de ofte udtryk for mange af de emner, der var aktuelle, da bogen blev skrevet. Han nåede ikke selv at afslutte arbejdet. Bind III blev afsluttet af hans søn.

Kritik af premierløjtnant Falsen

I bind II (side 227) ofrer Jacob Aall 3 sider på ’Affæren på Anholt’. Han har i ’Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, bind V, fundet ”Et Øjevidnes Beretning om Affairen paa den danske Øe Anholt ...” og kommenterer denne øjenvidneberetning med tilslutning, idet han noterer sig: At den ”fortjener vel troværdighed, fordi den er forfattet af et øjenvidne, der ingen interesse har af at dølge sandheden”.

Øjenvidnet og dermed Jacob Aall er meget kritisk overfor de dispositioner, som chefen for Anholttogtets maritime side, Premierløjtnant Jørgen Conrad de Falsen, havde truffet.

Her er det ikke sagen, at gennemgå affæren og alle dens detaljer, blot at konstatere, at erindringerne gav anledning til, at Falsen replicerede i ’Dansk folketidende i april 1846, og at en oberstløjtnant Hans Lønborg, netop afskediget efter års tjeneste i på de vestindiske øer, umiddelbart efter svarede Falsen i ’Militært Repertorium’ ved en artikel, hvor han forsøger at drage principielle konsekvenser af affæren med henblik på fremtidige fælles sø- og landoperationer. Han indleder med at sammenfatte Aalls kritik således:

”At expeditionen mislykkedes af mangel på enighed mellem de commanderende til søs og dem til lands og den deraf flydende uhensigtsmæssige anvendelse af de to stridskræfter; hvorhos han (dvs. Aall) slår på, at Falsens iver for at vise sig værdig til det commandørkors, som i en meget ung alder blev ham til del, dengang almindelig blev antaget for og anført som hovedårsag til de misgreb, som lod expeditionen mislykkes”.

Oberstløjtnant Lønborg opfordrede ”de af armeens officerer, som har deltaget i Anholttoget, til offentligen at dømme ham (Falsen) og Aall imellem.”.

Blandt dem nævner han direkte flere ved navn, bl.a. ”afdøde capitajn og compagnichef Borgen”, fordi der ”efter deres udløsning af engelsk fangenskab, cirkulerede mellem mangfoldige af hærens officerer rapporter om toget i manuskript, der, så vidt vi efter så mange års forløb kunne erindre, stod i fuldkommen modsætning, såvel til Falsens rapport som til hans inserat (i Dansk Folketidende)”.

Lønborgs artikel medførte endnu et indlæg fra Falsen i Dansk Folketidende og ét i Militært Repertorium, hvor den på Anholt faldne majors adjutant skrev, hvad han kunne huske. Det var ikke i Falsens favør.

Det blev det sidste indlæg i debatten. Det blev bragt i 1847, men så begyndte begebenhederne i Slesvig at optage sindene, og debatten døde ud. Men Christian Erhard Borgens rapporter findes stadig på tryk.

Anna Margrethe Borgen (1803 – 92), gift Ramsing

Hendes far var som nævnt major Chr. Erhard og hun må være opkaldt efter sin mor, der hed Anna Margrethe Birgitte Borgen og var kødelig kusine til majoren. Hun, der født 1870 var præstedatter fra Holmsland, blev gift med ejeren af en gammel hovedgård ved Lindbjerggård i Ølgod sogn, Jørgen Haahr. Han havde fået gården ved at gifte sig med den forrige ejers enke, men døde i år 1800. Først derefter giftede Anna Margrethe Birgitte sig med den ca. 1 år yngre fætter, Chr. Erhard. Han blev således proprietær, hvad der kunne forenes med stillingen som compagnichef i landeværnet.

Anna Margrethe, gift Ramsing, blev født på Lindbjerggård som det ældste fælles barn, men i øvrigt har jeg ikke nået at finde mere om hende. Hun blev som nævnt provstinde i Vester Skjerninge på Sydfyn og fik selv 4 sønner, iflg. Wibergs præstehistorie.

En hædersmand

Han hed Viggo Pedersen og var lærer i Glatved. Hædersmand var han, fordi han var ordholdende i en situation, der var en yderst ubehagelig, både for ham selv og hans familie. I en retssag kort efter befrielsen fra den tyske besættelse i 1945 blev han nødt til at fremkomme med lidet smigrende udtalelser om en bror til sin nærmeste nabo – takket være min fars irritation over Grenaas politimester.

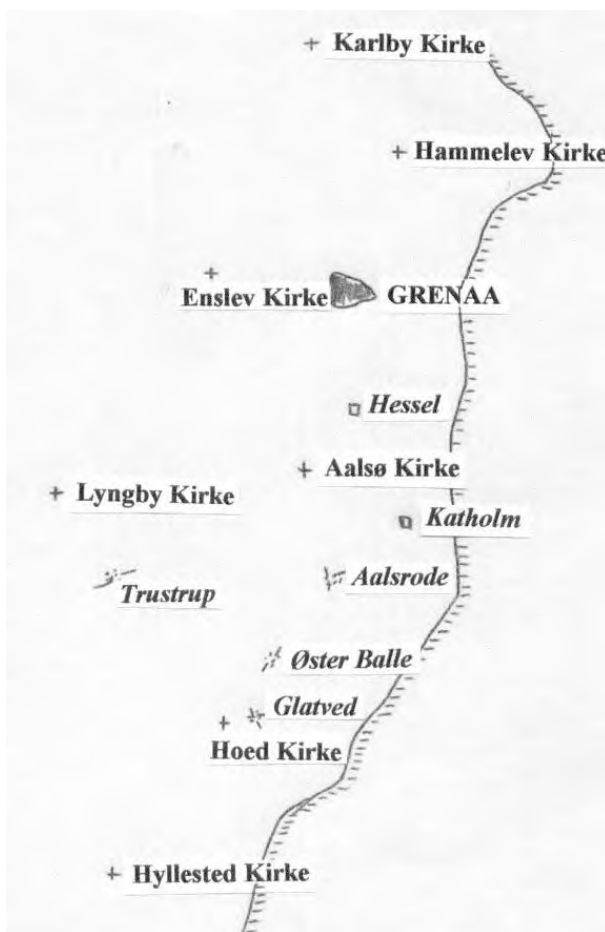

’Sagen var den, at far i et læserbrev i de to Århus-aviser ”Demokraten” og ”Århus Stiftstidende” havde anklaget politimesteren for unational optræden under krigen og havde harceleret over, at sognefogederne havde arrangeret en frokost for ham, hvor en af initiativtagerne – og hovedtaleren ved frokosten – sognefogeden i Hoed sogn ”under hele krigen vidnefast havde hældet til den gale side”.

Glatved ligger i Hoed sogn, og sognefogeden i Hoed sogn hed Adam Bruun. Han boede godt nok i Øster Balle, en km’s vej nordøst for Glatved, men hans bror, Poul Bruun, var gårdejer i Glatved og nærmeste nabo til

Glatved Skole. Det ved jeg, for jeg var i foråret 1945 i flere perioder plejebarn i Glatved Skole hos Viggo Pedersen og hans familie.

De sidste fem måneder af besættelsestiden (1940 – 45) måtte mine forældre nemlig forlade Hammelev Præstegård og 'gå under jorden'. Majken og Søren var endnu ikke begyndt at gå skole; de boede i disse måneder i Ulstrup, hos moster Karen og hendes mand, Ejler Würgler Hansen, der var læge dér. Selv var jeg i august 1944 begyndt i Trustrup Realskole, og for at kunne passe min skole kom jeg i huset hos præsteparret i Hyllested, Eva og Tage Sadolin. De var barnløse, og selv om de kort tid før havde adopteret en lille pige (Manna), havde de ikke megen sans for en 11-årig dreng, som nok heller ikke var særlig venlig og sød mod sine plejeforældre.

I perioder, hvor de ikke kunne have mig i Hyllested Præstegård, boede jeg i Glatved Skole – og dér holdt jeg meget af at være. Der var 3 drenge, Kristian (16-17 år), Jens (13-14 år) og Thue (10 år). Kristian blev undervist af sin far, som hjemme forberedte ham til at komme på seminarium – det kom han nu aldrig. Han blev gartner; var til sidst graver ved Pedersborg Kirke ved Sorø. Jens gik i 3. real i Trustrup og Thue gik endnu i skole hjemme i Glatved. Kom først på Trustrup Realskole i 1945. Han døde meget tidligt, fra kone og to drenge. Det ved jeg fra de tre drenges ældre søster, Anna, som gik på seminarium, mens jeg var hos familien, og som senere i mange år var lærer i Odder. Hun deltog et par gange i Tidehvervs sommermøde og har engang været på besøg i her i Veksø.

Jeg havde det som en fisk i vandet sammen med de tre drenge i Glatved – så især op til Jens. Han blev senere student fra Birkerød og begyndte at læse matematik ved Universitetet. Sprang imidlertid fra og gik på seminarium. ”Nar min far kunne være lærer hele sit liv”, sagde han, ”så kan jeg også”. Han blev førstelærer et sted ved vestkysten – og blev i øvrigt gift med en pige fra Østrigsgade på Amager, som jeg i 1952 mødte linie 5, efter at vi – hver for sig - havde fejret studentereksamen i Tivoli.

I Glatved blev jeg behandlet som ligeværdigt barn af huset, og kom til at kende familien særdeles godt. Derfor føler jeg trang til at berette om det dilemma, som Viggo Pedersen blev bragt i efter besættelsens ophør, og som til fulde dokumenterer, hvilken guldrandet person, han var. I sandhed en fuldendt hædersmand, der stod ved sine ord - trods meget ubehagelige omstændigheder.

Han var vestjyde, sindig og tænkso, en sand lærling af Jacob Knudsen, og talte da også i 1952 på Krabbesholm - første gang jeg deltog i Tidehvervs sommermøde - om ’Kirke og skole hos Jacob Knudsen’. Hans kone, Nanna, - også læreruddannet - var lærerdatter fra Ålsrode ved Grenå. Hendes bror, Anker Hillgaard, var lærer i fars annekssogn, Enslev, men flyttede senere til Hylke ved Skanderborg..

Tilbage til fars læserbrev. Her skrev han følgende: ”I Følge Avisreferat har Sognefogederne i Grenaa Politikreds fundet Anledning til at bespise og hylde deres Politimester, fordi han er vendt tilbage til sit Embede. Kom han da fra Frøslev eller tysk koncentrationslejr? Nej han kom fra en - afsluttet eller uafsluttet - justitsministeriel Undersøgelse, rejst, fordi hans nationale Holdning i visse Forhold under Besættelsen havde været Tvivl underkastet,

og man maa sige, at Sognefogederne havde valgt deres Ordførere med Smag. Den Mand, der bød Velkommen, har en tilsvarende Sag løbende selv, og den Sognefoged, der holdt den officielle Tale, har under hele Krigen vidnefast hældet til den gale Side”.

Den sognefoged, der bød velkommen var sognefogeden i fars hovedsogn, Hammelev, gårdejer Niels Slemming. Han var formand for foreningen af sognefogeder i Djurs Nørre Herred, og han blev så forbitret over fars læserbrev, at han et par dage efter svarede med et rasende svar i Demokraten. Som far nævnte i læserbrevet blev Slemmings forhold også undersøgt efter krigen. Hans holdning under besættelsen havde måske også været lidt betænkelig – syntes flere. Sagen mod ham blev imidlertid opgivet, først og fremmest, fordi far havde anbefalet at lade den falde.

Baggrunden herfor var en ganske bestemt situation. Far og hans fæller i modstandsbevægelsen havde hårdt presset lovet at bidrage til at, et par wallonere, der var deserteret fra den tyske hær, kunne komme til Sverige. Indtil der var skibslejlighed blev de anbragt hos dr. Stefansson i Gjerrild.

I Grenaabogen 1982 har far fortalt om, hvordan de kom videre: ”Da dagen kom for Wallonerne, hentede jeg dem om aftenen i Gjerrild. Da jeg sammen med dem steg ind i toget fra Gjerrild til Grenaa, var der kun én medpassager, hvad jeg var svært glad ved - indtil jeg opdagede, at det var en af de mest tysk- og nazivenlige borgere i Hammelev. Så var glæden forsvundet, og forskrækkelsen blev ikke mindre, da de to desertører begyndte at snakke højt på deres udenlandske. Jeg satte mig til deres forbavselse langt fra dem og lod, som om jeg ikke kendte dem og fik med tegn og sære fagter dem til at tie stille. Ved trinbrættet i Hammelev steg hammeleveren ud og så undrende på mig, der blev siddende. Det var den slags oplevelser man ikke var glad for, men den gang gik alt nu godt.”

Hammeleveren i toget var netop Slemming – og far har senere sagt, at han ikke kunne være i tvivl om, hvad der foregik. Han holdt imidlertid sin mund, og det skulle ikke komme ham til skade efter krigen.

Den anden sognefoged, Adam Bruun, anlagde imidlertid injuriersag ved retten i Grenaa mod far. Baggrunden for bemærkningen om Adam Bruuns hældning den gale side, var at Viggo Pedersen - formentlig i en ganske uforpligtende privat samtale - havde han fremsat nogle fordømmende bemærkninger om sin mangeårig nabos bror. Viggo Pedersen deltog i et lille Djursland-konvent sammen med pastor Otto Andersen, Karlby, oven-

nævnte Tage Sadolin, Hyllested, forstander Th. Laursen, Lyngby Landbrugsskole og far, og under krigen var han – som far - med i Frode Jacobsens modstandsorganisation ”Ringen”. Om det var det ene eller andet sted, han havde udtalt sig om naboens bror, eller om det evt. var i forbindelse med mine forældres tak for den gæstfrihed, jeg havde nydt i Glatved Skole i krigens sidste halvår, ved jeg ikke, men i januar 1946 måtte Viggo Pedersen altså træde frem i retten.

Der blev afsagt dom den 10. februar 1946. Dagen efter skrev Grenaa Folketidende: ” Ved Dommen blev Pastor Krarup frifundet for Tiltale, idet han findes ”beføjet til at anvende det nævnte Udtryk”, og Adam Bruun skal udrede til Pastor Krarup 200 Kr. i Sagsomkostninger”.

At det blev resultatet skyldtes først og fremmest Viggo Pedersen. Han havde som kronvidne kritisk berettet om den nationale holdning hos den sognefoged, som han havde kendt i mange år, hvis sølvbryllup han havde deltaget i, og som han kunne forudse at skulle træffe i endnu mange år, både hos sin nærmeste nabo og i Hoed Kirke, hvor han var kirkesanger. Det har ikke været behageligt, men han gjorde det.

Sagen kom første gang for den 16. januar 1946. Her blev Viggo Pedersen afhørt som allerførste vidne. Hans vidneudsagn blev dagen efter refereret i Grenaa Folketidende, hvor hans navn dog konsekvent staves med t: ”Han forklarede, at han siden 1941 havde været Medlem af den illegale Organisation ”Ringen” og støttet dens Kampagne for at bevare Danskheden. Til Pastor Krarup, Hammelev, som ligeledes var Medlem af ”Ringen”, havde Petersen udtalt, at han var ked af, at han ikke under besættelsen kunde tale med Adam Bruun, som han plejede, og at det gerne gik saadan, naar Bruun fremsatte sit Syn paa Forholdene i Danmark under Besættelsen, at Vidnet følte sig forpligtet til at pointere, at han ikke var enig med Bruun. Han nævnte, at Bruuns Stilling havde været den samme under hele Besættelsen. Han nævnte forskellige Eksempler for at illustrere sin Opfattelse af Bruuns Indstilling. Saaledes gav Bruun i Sommeren 1940 under Tyskernes Lynkrig i Frankrig Udtryk for sin Beundring for de tyske Sejre. Paa et Tidspunkt af besættelsen, da man endnu kunne befrygte en tysk Sejr, havde Bruun til Petersen udtalt sig rosende om de tyske Soldaters høflige Optræden i Danmark, og i dette Tilfælde som i saa mange andre følte Petersen sig foranlediget til at modsige Bruun. Om Tyskernes Overgreb

mod den danske Regering den 29. August 1943 havde Bruun til Vidnet sagt, at han fandt dette berettiget, naar den danske Regering ikke havde Vilje eller kunde standse Strejker og Uroligheder. Efter Politiets Fjernelse den 19. September 1944 gav Bruun Udtryk for sin Forstaaelse af Tyskernes Handlemaade i dette Tilfælde, da Politiet jo ikke havde formaaet at standse Sabotagen. Endvidere havde Bruun udtalt sig fordømmende om Modstandsbevægelsen

I Begyndelsen af 1945 skulde Lærer Petersen overtage et Arbejde for "Ringene" i Aarhus, og han var da ovre hos Adam Bruun, hvis Indstilling nu syntes at have ændret sig. Bruun var meget bekymret for de Blodsudgydelser, som eventuelt vilde komme ved Tysklands Sammenbrud — den saakaldte "de lange Knives Nat".

Petersen havde da sagt, at den Organisation, som han tilhørte (Ringene), vilde gøre, hvad den kunde, for at forhindre et blodigt Opgør, og han spurgte Bruun, om denne kunde tænke sig at oprette en Gruppe til Afværgelse af "de lange Knives Nat", men dette afslog Bruun.

Endelig havde Bruun udtalt sig imod Sabotage, illegale Blade og Aflytning af den engelske Radio, og han henviste i denne Forbindelse til Kongens Ord om Ro og Orden.

Fuldmægtig Varbo (Bruuns advokat) spurgte, om ikke Lærer Petersen og Adam Bruun var kommet i hinandens Hjem under Besættelsen og Vidnet svarede, at der ikke havde været noget Fjendskab mellem dem paa noget Tidspunkt. Petersen indrømmede tillige, at ved Bruuns Jubilæum som Sognefoged i 1942 havde han været med til at formulere og underskrive en Takkeadresse til Bruun. Ved Sogneraadssvalget i 1943 opfordrede Lærer Petersen Bruun til at lade sig genopstille. Lærer Petersen bekræftede paa Fuldmægtig Varbos Spørgsmaal, at han havde bedt Bruun forlige Sagen, som denne havde rejst mod Krarup".

Foruden Viggo Pedersen udtalte også Tage Sadolin og præsten i Ålsø – Hoed, Sv. Aa. Jespersen, sig negativt om Adam Bruuns holdning under krigen, men Viggo Pedersens vidneudsagn har uden tvivl været ganske afgørende for, at far blev frikendt.

Da datteren Anna for flere år siden var i Veksø, fortalte hun om, hvilken belastning retssagen havde været for familien, men til illustration af sogne-

fogedens holdning fortalte hun ved samme lejlighed, at Adam Bruun, som jo ikke ville høre engelsk radio, ved 9-tiden om formiddagen den 5. maj 1945 havde spurgt, hvordan det kunne være, at flagene var hejst overalt i byen!

Dokumentation: (Der er sket afskrift af nedennævnte avisuddrag)

1. Fars læserbrev i "Demokraten" af 22 august 1945
2. Sognefoged N. Slemmings læserbrev i "Demokraten" af 29. august 1945
3. Modstandsbevægelsens byleder i Grenaa, Henning Hansens læserbrev i "Demokraten" af 31 august 1945
4. "Grenaa Folketidende" 17 januar 1946 (1. retsmøde)
5. "Grenaa Folketidende" 30 januar 1946 (2. retsmøde)
6. "Grenaa Folketidende" 11 februar 1946 (dommen)

Offentliggjort i Grenaa-årbogen 2004

Polens reinkarnationer

Foredrag 1957 i faget 'Foredragsvirksomhed' på Hærens Officersskolee. Lærer i faget var historikeren, lektor Jørgen Hatting. Skitserne er dog først udarbejdet i 2006, fordi en del af de militære begivenheder i 1957 blev gennemgået på et ophængt kort – uden manuskript. Indledningen og de tre sidste afsnit er trykt i "Fra militærhistoriens Overdrev".

Jeg har kaldt mit foredrag Polens reinkarnationer, thi ordet reinkarnation betyder som bekendt genfødsel i en ny skikkelse, og to gange i dette århundrede er Polen blevet genfødt i ny skikkelse, og det er disse genfødsler, jeg skal tale om. Men jeg har også kaldt mit foredrag for Polens reinkarnationer, fordi der i ordet reinkarnation ligger det, at det er den samme sjæl, der bliver genfødt, og den opgave, jeg har stillet mig selv i dag, er netop at påvise, at det – nye skikkelser og nye klædninger til trods – netop er den samme sjæl, der er blevet genfødt.

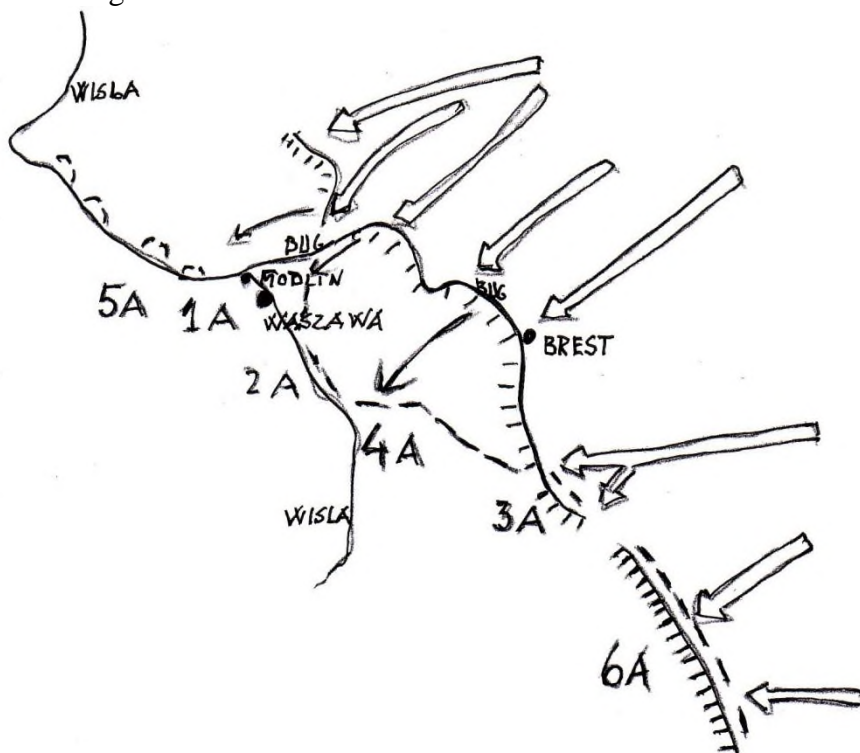
Slaget ved Warszawa

Men lad os springe tilbage i historien. Vi befinder os i Warszawa, i slottet Belvedere, i den polske statschef og marskal Pilsudskis arbejdsværelse. Det er natten mellem 5. og 6. august 1920. Marskaleren går op og ned ad gulvet; situationen er yderst alvorlig. Den røde hær står lige uden for Warszawas porte, og polakkernes eneste chance for at redde hovedstaden – og dermed hele Polen – fra undergang er at forsøge en desperat offensiv.

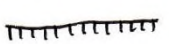

Pilsudski, statschefen, der selv fører den polske hær, har bebudet, at hans plan for hovedstadens frelse vil foreligge den 6. august om morgenen. Situationen synes håbløs. Den røde hær står med en sammenhængende front (mere forklaring foran kortet) (inset: (se skitsen, side 2) foran Warszawa, mens den polske hær (mere forklaring ved kortet), men med 4. armé under tilbagegang mod vest over Bug øst for Warszawa. Alle betragter det polske nederlag som en realitet.

I den polske generalstab har der sidste dage været arbejdet febrilsk og den ene plan efter den anden er blevet udklækket. Den franske general Weygand – Joffres stabschef under slaget ved Marne sept. 1814 – som er attacheret den polske generalstab foreslår en offensiv på såvel højre som venstre polske fløj med tyngde på venstre fløj om Modlin.

Pilsudski er lige kommet til Warszawa og har ikke deltaget i de foregående dages planlægninger, men nu har han som sagt bebudet sin operationsplan til næste morgen.

SITUATIONEN I POLEN I AUG 1920

- Sovjet hærens angrebsretning
- Den polske front 6 AUG
- Den polske front 12 AUG foran Wisla
- A = Armé

Han beslutter sig da til følgende:

1. At trække 4. armé ned til Deblin og her lade den reorganisere
2. At lade 4. armé forstærke med to divisioner af 3. armé
3. Selv at tage kommando over denne styrke for at lade den angribe fjenden i flanken.

Hans sammendragning af styrken forløb glat, og Pilsudski besluttede at foretage sit modangreb den 17. august. Den 14. fik han imidlertid så alarmende meldinger fra Warszawa, at han besluttede at begynde sit angreb den 16. Angrebet lykkedes fuldstændigt. I løbet af 1½ dag var den 16. røde armé i vild flugt mod Bug, og i løbet af 10 dage var hele den røde hær slået over 150 km. tilbage. Dette omslag i krigslykken var grundlaget for polakkernes fuldstændige sejr, som endeligt fastsloges ved Freden i Riga 1921, hvor Polens grænse mod øst endeligt fastsloges.

Weygand

Før jeg går videre vil jeg ikke undlade – når jeg nu har gjort så meget ud af slaget ved Warszawa – at sige et par ord om general Weygand og hans indflydelse på udfaldet af kampen om Warszawa. Dette har været en stadig kilde til strid blandt krigshistorikere. Lad mig indlede med et par ord af Weygand selv. Til en fransk journalists bemærkning om, at nogle polakker havde proklameret Weygand som Polens befrier, siger denne: ”Det forholder sig aldeles ikke således. Den sejr, der nu fejres i Warszawa, er en polsk sejr. De militære operationer blev udført af polske generaler efter en polsk plan”. Weygands plan gående ud på en offensiv på begge de polske fløje har jeg nævnt, og det kan tilføjes, at det virkelig blev tilfældet, idet den senere så berømte general Sikorski, som var chef for 5. armé, på eget initiativ lavede et modangreb mod nord. Men tyngden kom ikke til at ligge mod nord, som i Weygands plan, men mod syd. Man må derfor fastslå med Weygand, at der blev handlet efter en polsk plan.

Slaget ved Warszawas betydning for Vesteuropa

Når jeg har gjort så meget ud af slaget ved Warszawa – det slag som også kaldes ”Underet ved Weichel” eller ”Pilsudskis militære mirakel” – er det fordi studiet af Pilsudski egentlig er inspirationen til foredraget. Det skyldes, at jeg i efteråret læste en pjece om moderne udenrigspolitik af oberstløjtnant Mogens Langkilde Lauesen fra Viborg. Oberstløjtnant Lauesen skrev her, at overfor kommunismen var der siden 1917 sket tre mirakler: Nemlig Pilsudskis militære mirakel, invasionen i Normandiet samt Vesttysklands optagelse i NATO. Dette, at slaget ved Warszawa regnes for et mirakel over for kommunismen er ikke uretmæssigt. Videre undrede Lauesen sig over, at man i vore skoler åbenbart intet lærte om begivenheden i 1920. Jeg måtte med skam tilstå, at jeg heller ikke vidste, hvad der var sket; men jeg besluttede at indhente det forsømte, og havde ikke læst meget, før jeg besluttede

også at indhente det også på klassens vegne. Jeg besluttede altså at holde foredrag om Pilsudski og hans militære mirakel. Hurtigt førtes jeg dog fra Pilsudski ind på Polens historie, på Polens reinkarnationer.

Polen før og under 1. verdenskrig

Polen, som vi træffer det før 1. verdenskrig, er splittet og delt mellem Tyskland, Østrig og Rusland, således at Tyskland havde Østpreussen, Posen og Schlesien, Rusland det såkaldte 'Kongrespolen' og Østrig Galizien.

Polens 3 skikkelser i 1900-tallet

Indtil 1914: Grænsen til Tyskland er markeret med - . - . - .

Østpreussen, Posen og Schlesien tilhører Tyskland

Grænsen til Østrig er markeret med - . . - . . - . .

Galicien var østrigsk

Resten (Storhertugdømmet Warszawa alias Kongrespolen) var russisk

Efter 1921: Alle grænser er markeret med stiplede streg - - - - -

Bemærk, at Østpreussen og Königsberg-området er tysk. Polen har adgang

til havet i Danzig-korridoren Efter 1945: Alle grænser er fuldt

optrukne. Bemærk Polens ryk mod vest til Oder-Neisse Linien.

Pilsudski

Pilsudski blev født i Kongrespolen i 1867 og opdraget i en meget national polsk ånd. Efter som ganske ung at have været fem år i fængsel i Sibirien – hvor han havde lejlighed til læse Marx' og Engels skrifter – vendte han tilbage til Polen som socialist, men samtidig som national patriot, og gik ind i den socialistiske undergrundsbevægelse, hvor han snart blev en af lederne. Som han selv senere har sagt: ”En socialist i Polen må arbejde for sit fædrelands uafhængighed. Friheden er den vigtigste forudsætning for socialismen i Polen”¹¹

I årene op mod 1. verdenskrig var han klar over, at en krig måtte komme, og hans mål var ved en sådan krig at skabe en national, polsk stat. Om følgende citat er et senere konstrueret eller om Pilsudski virkelig skal have udtalt sig så klartskuen i 1914, skal jeg lade være usagt, men det giver i hvert fald i en nøddeskal et billede af hans senere handlinger. Han sagde følgende: ”Polens selvstændighedsbestrebelse kan kun løses, når Rusland bliver slået af Tyskland og Tyskland af Frankrig. Det er vor pligt at bidrage til dette resultat, ellers vil vi komme til at udkæmpe en meget lang, en meget hård og næsten fortvivlet kamp” (Gummerus p. 61).

Han mente altså, at det for at opnå selvstændighed var polakkernes pligt at bidrage til, at først Rusland blev slået af Tyskland og derefter Tyskland af Frankrig, og han mente, at måden dette bidrag til selvstændighed skulle ydes på, var at oprette en selvstændig polsk hær, som var i stand til at gribe og opretholde magten i det rette øjeblik.

Til dette formål var han allerede siden 1910 begyndt at oprette skytteforeninger, som blev rent militært uddannet. Selv havde han aldrig modtaget nogen regulær militær uddannelse, men var helt igennem autodidakt bl.a. gennem krigshistoriske studier.

Da krigen brød ud, stillede han sine skytteforeninger til rådighed for østrigerne på den betingelse, at de betragtedes som nationale polske enheder, direkte under polsk – dvs. hans egen – kommando. Dette var begyndelsen til den senere så berømte polske legion.

¹¹ Herman Gummerus: Pilsudskis Saga – Polens Genrejsning (Kbh 1937), side 20. Gummerus (1877-1948) var finsk filolog, diplomat og sidst professor i historie i Helsingfors.

Senere indledte han samarbejde med tyskerne, men da russernes nederlag var åbenbart i 1917, brød han med tyskerne og blev arresteret af disse og sad i over et år som fange i Tyskland.

1. reinkarnation

Da Tyskland kapitulerede 11. november 1918 havde polakkerne straks samme dag proklameret en uafhængig polsk stat. Samme dag vendte Pilsudski tilbage fra sit fængselsophold og blev tre dage senere valgt til præsident. Man har siden påstået, at den polske stat var et produkt af forhandlingerne i Versailles, idet der henvises til pkt. 13 af præsident Wilsons 14 punkter. Men det er ikke rigtigt. Straks da Tyskland kapitulerede, proklameredes den polske stat af polakkerne, altså indefra, men det er rigtigt, at Versailles-freden endeligt fastslog Polens grænser mod syd og vest, idet grænsen mod syd reguleredes ved den tjekoslovakiske stats oprettelse og grænsen mod vest blev trukket således, at Polen fik adgang til havet. Hvorledes grænsen mod øst blev fastsat ved freden i Riga er omtalt.

(NB: I det oprindelige udkast står: Mod øst blev den derimod reguleret af polakkerne selv, og det ikke på fredelig vi, men med våben i hånd).

Med hensyn til den polske – russiske krig, der som sagt betød fuldstændiggørelsen af den 1. reinkarnation, bør det siges, at det var polakkerne, der begyndte krigen i deres håb om at konsolidere den nye stat.

2. reinkarnation

Som bekendt bestod 1. reinkarnation indtil den 1. september 1939. Denne dag rykkede Hitlers tropper ind i landet, og 8 dage efter kom de sovjetrussiske tropper fra det modsatte verdenshjørne. Polens 4. deling var en realitet. Jeg skal ikke her komme ind på Polens 4. deling, den bliver jo behandlet i et af vore krigshistoriske foredrag, men skal straks gå over til den 2. reinkarnation.

Efter den røde hærs sejre i Rusland og fremtrængen mod vest var det åbenbart, at det ville blive russerne, der befriede Polen fra den tyske besættelse. Imidlertid var der efter Polens 4. deling blevet dannet en national polsk eksilregering i London, og den gik selvsagt ind for genoprettelse af Polen i dets hidtidige skikkelse.

Så længe Rusland var oversvømmet af de tyske tropper, arbejde den russiske og eksilregeringen udmærket sammen. Nogle uger efter den tysk-russiske krigs udbrud sluttedes der endog en venskabspagt, i hvilken Rusland frafaldt de territoriale krav, som havde været opstillet i den tysk-russiske

pagt af september 1939, det vil sige, at Rusland havde anerkendt Polens grænse fra 1939.

Det såkaldte ”Lublin-udvalg”

Men efterhånden som krigslykken vendte, fik piben en anden lyd. På Moskvas foranledning nedsattes der i 1943 et ”udvalg til national frigørelse”, det såkaldte ”Lublin-udvalg”, som ifølge Moskva havde hele det polske folk bag sig. Lublin-udvalget gik ind for Curzon-linien¹² og Oder-Neisse som Polens grænser (dvs. de nu gældende grænser)..

Oprindeligt havde vestmagterne støttet eksil-regeringen i London, men allerede ved Teheran-konferencen mellem de tre store i nov. 1943 støtter Churchill Ruslands krav om Curzon-linien som grænse og går ligeledes ind på tanken om, at Polen til gengæld skal have visse territoriale indrømmelser mod vest.

Alt imens stridighederne mellem eksilregeringen og Lublin-udvalget og de to regeringer bag hver sin grænse står på, har befolkningen i Polen oprettet en stor slagkraftig modstandsbevægelse, sluttende op bag London-regeringen.

Under den russiske sommeroffensiv 1943 overskrider marskal Rokosovski den polske grænse og står snart foran Warszawas porte. I tillid til at russernes fremgang vil fortsætte giver chefen for undergrundsbevægelsen i Warszawa, ”general Bor”, som han kaldes, ordre til kamp for byens frihed. Imidlertid bliver russerne slået 20 – 30 km. tilbage og tyskerne kan uden fare udefra slå frihedskampen ned. Den polske frihedskamp varede 63 dage. Så overgav general Bor sig. Kampen havde været grusom. Tyskerne var begyndt med at rydde byens ydre kvarterer og trængte derefter langsomt polakkerne sammen i centrum.

Alt imedens dette stod på, kæmpede tyskerne og russerne øst for byen. At Rokosovski ikke kom de kæmpende polakker til hjælp, er jo siden blevet ham stærkt bebrejdet. Men om den russiske offensiv virkelig blev standset af en reel militær overmagt og krævede en reorganisering for at kunne fortsætte, eller om det var andre årsager, der lå til grund for den russiske passivitet, skal jeg lade være usagt, thi det synes givet, at general Bor ikke har haft ordentlig forbindelse med Rokosovski, men uden at kunne beskyl-

¹² Curzon-linien som grænse mellem Polen og Sovjetunionen blev foreslået af den britisk udenrigsminister Lord Curzon under Versailleskonferencen. Den svarer til Polens nuværende grænse mod øst.

des for at ville dømmes i en sag, som ikke er klarlagt, må det være mig tilladt kraftigt at understrege

- At polakkernes opstand kan betragtes som et forsøg på at komme russerne i forkøbet ved byens befrielse
- At Warszawas undergrundsbevægelse var London-orienteret
- At striden mellem London og Lublin var på sit højeste

Først i januar 1944 blev Warszawa erobret af russerne og i løbet af samme måned var tyskerne drevet ud af Polen..

På grund dels af vestmagternes holdning overfor det polske problem, dels af, at det var russerne, der befriede Polen, måtte London-regeringen gå kompromisets vej, og der blev dannet en kombineret London-Lublin regering – med Lublin-folk på alle nøglestillinger.

Polens 2. reinkarnation som kommunistisk lydstat var fuldbyrdet, efter at landet var blevet skubbet ca. 200 km. mod vest til Oder-Neisse.

Grænseland

Polens stilling i Europa kan karakteriseres med et ord: Grænseland.

Det kan synes ulogisk at kalde et så stort område for et grænseland, men den nyere historie har så tydeligt vist Polen som et sådant. Fire gange delt på mindre end to hundrede år. Det er mere end selv Slesvig kan opvise. Og i de få årtier i nyere tid efter de to reinkarnationer, hvor Polen har været en – mere eller mindre – selvstændig stat, har dets politiske frihed været præget af dette faktum, hvilket vil sige, at dets politik har været bestemt af dets nabo-staters styrke.

Efter 1. reinkarnation, hvor såvel Tyskland som Sovjetrusland kæmpede med store indre vanskeligheder, var Polen en afgjort stormagt, til trods for egne store vanskeligheder med at ensrette de tre forhen forskelligt styrede områder.

Efter at have afsluttet militære overenskomster med Frankrig og Rumænien i 1921 er det betegnende, at Polen i 20'erne taler nedrustningens og den internationale voldgifts sag.

Straks da Hitler var kommet til magten i Tyskland forlades denne afrustningspolitik, idet Pilsudski foreslog Frankrig – nu allierede – at iværksætte en præventiv krig mod Tyskland. Frankrig konfererede med England om sagen, men som bekendt kom der intet ud af Pilsudskis forslag. Herefter finder vi Polen som en mester i balancekunst. I 1934 afsluttes en ikke-an-grebspagt med Tyskland. Allerede i 1932 var en tilsvarende sluttet med

Sovjetrusland. Således finder vi Polen – under udenrigsministeren, oberst Becks ledelse – klare frisaag til de to store rotter sig sammen.

Situationen i dag

Efter 2. reinkarnation er situationen den, at grænselandet Polen – oven i købet med sin grænse skubbet ind i Tyskland – ligger mellem et splittet Tyskland og et stærkt Rusland.

Således ville Polen – selv om det ikke var kommunistisk – være tvunget til at støtte sig til Rusland.

Men hvor længe vil Polen opretholde status quo? Det er ikke blot et spørgsmål om ”polsk oktober”, om Gomulkas politik og det polske folks stilling hertil, det er først og fremmest et spørgsmål om nabostaternes forhold, i særdeleshed et spørgsmål om, hvornår Tyskland bliver genforenet. For at dette vil ske inden for uoverskuelig fremtid, er jeg ikke i tvivl om. Det tyske folk vil ikke være tysk, hvis det forbliver splittet; og det tyske folk er tysk, og ved sammenligning mellem de to tyske staters indre styrke, specielt med hensyn til velstand, er jeg ikke i tvivl om, at det ender med at øst går mod vest.

Men hvad så med Oder-Neisse linien. Både det kristeligdemokratiske parti – Adenauers parti – og socialdemokraterne i Vesttyskland har udtalt, at de ikke anser denne grænselinie for endelig.

Winston Churchill, som på Teheran-mødet støttede Ruslands grænsekrav har senere udtalt: ”For Europas fremtidige fred fandt her et fejlgreb sted ved siden af hvilket Alsace – Lorraine og Danzig-korridoren kun var bagateller” (Economist, dec. 1956). Thi foruden det faktum, at de røde grænsestreger på kortet blev flyttet, så lod de allierede sejrherrene en folkevandring finde sted, hvorved man flyttede 7. mil. Polakker fra det gamle Østpolen til det nye Vestpolen og tilsvarende 7 mil. tyskere mod vest.

Indskud: Her kan jeg ikke lade være med at understrege, hvilket tryk på Danmark dette har betydet.

Polens situation er nu den, at for at overleve må venskabet opretholdes med Rusland eller med Tyskland, og så længe der ingen forståelse kan opnås med Tyskland, kan der ikke ventes brud med Rusland. Skal der opnås forståelse med Tyskland, må initiativet hertil komme fra Tyskland, nemlig ved at frafalde kravet om en grænserevision.

Men nu det polske folk? Jeg sagde før, at hverken polakkerne, Gomulkas politik eller andet indre polsk er bestemmende for bevarelsen af status quo, dvs. for bevarelsen af Polen i 2. reinkarnations skikkelse, og det er også rigtigt, men som jeg sagde i begyndelsen, så er hele dette foredrag dikteret af ønsket om at påvise, at trods de forskellige skikkelser, trods de forskellige påklædninger, dvs. de forskellige regimer – kommunistisk eller diktatorisk som Pilsudskis i trediverne – så er det den samme sjæl, der er blevet genfødt. Oprettelsen af det nye Polen i 1918 viser det, ånden fra kampen mod russerne i 1920, specielt fra slaget om Warszawa, viser det, og omvæltningen i oktober i fjor viser det, nemlig at polakkerne er ét folk, med fælles sprog, historie og kultur, og med bevidstheden om at være en *nation*.

Afslutning

Med udgangspunkt i konklusionen om polakkernes nationale bevidsthed til slut et par ord i anledning af kadet Niels Chr. Eigtveds foredrag for et par uger siden. Eigtved sagde her, at den frie verden for at bekæmpe den kommunistiske ideologi, overfor denne selv måtte opstille en ideologi, sammensat af vestlig religion, moral og demokrati – er det ikke nogenlunde rigtigt refereret? – men hertil er der blot at sige: Den, der opfatter kampen for frihed som en kamp mellem ideologier, lever ikke i virkelighedens verden. Nej, frihedens kamp vil altid være en national kamp. Anden verdenskrig er blevet kaldt ideologiernes kamp, og det store billede kan godt synes så, men bag om det hele ligger alligevel nationens kamp for retten at være nation. Var f.eks. Ruslands kamp mod den tyske invasion kommunismens kamp mod nazismen. Nej, det var russerens kamp for sit fædreland, og således også med hensyn til Ungarn og Polen og alle de øvrige kommunistiske lande.

Det er den enkeltes kamp for sin frihed, men denne kamp er uløseligt sammenknyttet med nationens kamp for sin selvstændighed. Derfor er al tale om propaganda fra vest mod øst med krav om, at en ny ideologi skal prækes, kun virkelighedsfjern tale. Når den nationale selvfølelse slår fuldstændig igennem, er den kommunistiske ideologis dage talte. Endnu har man ikke set nogen ideologi overleve nationaliteterne. For at vende tilbage til mit udgangspunkt. Polakkerne bliver ikke ved med at være kommunister, men de bliver ved at være polakker.

Carl XII

(Indlæg ved voldvandring 2005. Emne: Carl XII's landgang ved Humlebæk 1701)

Til indledning et par ord om Carl XII. Ham skriver de svenske historikere stadig en del om. I Lund udkom der således i år 2001: *Bengt Liljegren: Carl XII, en biografi*, og i 2002 udgav en våben- og militærhistoriker i Gøteborg ved navn *Olof P. Berg: Carl XII och enväldet*. Sidstnævnte er en meget kritisk gennemgang af Carl XII som diktator og fører. De efterfølgende citater er – med mindre andet direkte anføres - fra Liljegrens biografi.

Drengekongen

Vi begynder i 1699. Carl XII's søster Hedvig Sofia er blevet gift med Frederik IV – altså hertug Frederik IV af Holsten-Gottorp (i 1699 29 år gammel). Og skriver Liljegren i et kapitel, der har overskriften: Drengekongen (p.59): ”Frederik blev den bror, som Carl – da 17 år – aldrig fik”. De gik på jagt sammen, jagede elg, ulv og bjørn. ”De jagede også harer – i riddersalen på kongeslottet De aflivede også dyr på andre, endnu mere originale måder. Da hertug Frederik nævnte for Carl, at det var lykkedes ham med sin sabel at slå hovedet af en kalv, ville kongen også prøve dette og sendte bud efter kalve, får og hunde. Derefter muntrede de høje herrer sig med denne muntre leg i flere dage i Carls egne gemakker i slottet. Blodet flød og de afhuggede hoveder blev kastet ud af vinduerne, hvilket ”vagte meget anstød hos folk, der så det””. Efter at have refereret et par tilsvarende historier, fortsætter Liljegren: ”At tale fornuft med kongen gik ikke. Da generalmajor Carl Gustaf Rehnskiöld (kongens lærer i krigskunst, SK), som betragtedes som en af hans yndlinge, engang forsøgte, svarede en til syne-ladende uberørt Carl, at hvis hans karakter mishagede Rehnskiöld, så var det bedre om denne forsvandt fra Stockholm”.

Umoden men enevældig

”Problemet var, at Carl den XII var enevældig – enevælden havde hans far, Carl XI, fået indført 1682 – 84, og Karl var derfor opdraget til alene at skulle være ansvarlig over for Gud – som enevældig konge af Guds nåde – og den magt overtog han som 15-årig. Han anså sig selv for pletfri. Han kunne udmærket lytte til andre, udtalte sig sjældent på stedet om de råd han fik, men fulgte derefter kun sit eget hoved. Han var kort sagt umådelig umoden – men enevældig, en frygtelig kombination”.

I brechen for svogeren

”Men vi begynder altså i 1699. ”Natten til *4. juni 1699* forlod Carl Stockholm for at møde Hedvig Sofia og hendes mand, hertug Frederik i Ystad. Det blev et kært gensyn, selv om hovedformålet med hertugparrets rejse var meget alvorligt. Frederik behøvede Carls hjælp.

26. juni rejste kongen og hertugparret til Stockholm. Under rejsen blev der fattet en særlig vigtig beslutning. Hertug Frederik var bekymret for situationen hjemme i Holsten – Gottorp. Det gjaldt de fæstninger, som danskerne havde ødelagt (efter i maj 1697, opmuntret af Carl XI's død, at være rykket ind i hertugdømmet). Kunne kong Carl ikke hjælpe ham med tropper til at beskytte fæstningernes retablering? Uden at rådføre sig med hverken Bengt Oxenstjerne, der var kancellipræsident, eller med kancellikollegiet (som tog sig af udenrigspolitikken) eller andre rådgivere – bestemte Carl sig: Naturligvis stillede han op for sin søster og svoger. De to unge fyrster håbede vitterligt, at krig kunne undgås, men hvis den danske konge ikke accepterede hertugens ret til at anlægge fæstninger i sit eget område, ja, så var Sverige beredt til at gå ind og forsvare Holsten – Gottorp. Det skulle Carl XII nok sørge for Straks efter hjemkomsten til hovedstaden gav Carl XII ordre til at betydelige styrker skulle sendes til Holsten...Først to uger senere – da dele af den svenske styrke på i march – fik kancellikollegiets medlemmer officielt at vide, hvad der var sket To svenske infanteriregimenter – sammenlagt 2400 mand – blev landsat i Nordtyskland og rykkede omgående ind i Holsten. De skulle se til, at danskerne ikke hindrede retableringen af hertugens fæstningsværker. Og *10. oktober* landsattes yderligere 4 svenske regimenter i Peenemünde i svensk Pommern. Carl XII var overbevist om, at den danske konge nok skulle falde til føje ved denne styrkedemonstration. Han svævede imidlertid i uvished om, at han havde flere fjender end Frederik IV af Danmark, og at disse var i fuld gang med at forberede et fælles angreb på Sverige”.

Modstanderne

”Efter et personligt møde mellem Zar Peter den store og August den stærke af Sachsen/Polen i juli 1698, havde de to i *november 1699* indgået en aftale om at angribe Sverige – zaren kunne dog først sætte i værk i foråret 1700, idet han først skulle have skulle have afsluttet en mislykket krig med Tyrkiet – og *nogle uger senere* sluttede Frederik IV sig til aftalen.

25 februar 1700 fik Carl XII meddelelse om, at August den stærkes sachsiske enheder uden forudgående erklæring – havde gjort indfald i Livland

natten til 2. februar. Han viste ingen tegn på uro, men kommenterede nyheden småleende: ”Vi skal snart fa kong August til vende tilbage samme vej, som han er kommet”. Kort derefter, 10 marts, fik han at vide, at en dansk armé var gået ind i Holsten – Gottorp”.

Carl XII ved en korsvej

”Spørgsmålet var, hvem han nu først skulle vende sig imod. Meddelelsen om Augusts angreb på Livland havde med et slag ændret situationen. Gennem hele vinteren havde man på svensk side forberedt sig på at sende flere tropper til Tyskland, for at de senere skulle rykke ind og hjælpe hertugen i hans kamp mod Danmark. Carl den XII stod ved en korsvej. Hvem skulle han først vende sig mod: August eller Frederik?

Sverige stod over for en tofrontsrig. Men kongen – endnu ikke fyldt 18 år – og hans ældre, erfarne rådgivere havde forskellig opfattelse af, hvordan man skulle gribe sagen an. Kancellikollegiet i Stockholm, som var sat til at tage sig af udenrigspolitikken, var ikke i tvivl. Hovedstyrken burde vende sig mod Livland. De høje embedsmænd mente, at Sverige kun behøvede at sende en mindre styrke til den holstenske krigsskueplads. Takket være overenskomst med det tyske fyrstendømme Lyneburg og Sømagterne (England og Holland), som garanterede Holstens rettigheder mod den danske konge – Altonaforliget 1689¹³ – kunne man regne med deres støtte i kampen mod Danmark. Desuden var Sverige jo ikke formelt krigsførende part i den holstenske krig, men kun garant af Altonaforliget.

For rådgiverne var situationen i Livland betydelig mere påtrængende. ...Nu havde den 10.000 mand stærke sachsiske armé allerede erobret en vigtig fæstning på sydsiden af floden Dyna, og det syntes som om den snart skulle komme i besiddelse af Riga, Sverige største by. Kongen måtte absolut først gå mod Livland, mente herrerne i kancellikollegiet”.

¹³ Altonaforliget af 1689: Her opgav Danmark atter at have direkte overhøjhed over de hertugelige dele af Slesvig. I 1684 havde Chr. V ”inddraget” de hertugelige dele og besat dem med kongelige tropper. Efter et forgæves angreb på Hamburg, som Chr. V – i sin egenskab af holstensk hertug havde afkrævet hyldingsed – men hvor Hansestaden havde forsvaret sig bravt med hjælp fra Braunschweig – Lyneburg og støtte af Brandenburg og den tyske kejser, opgav Danmark ved Altonaforliget atter de hertugelige dele af Slesvig. Hertug Chritian Albrekt – Frederik IV’s far – blev indsat i alle de rettigheder, han havde haft før 1684.

Frederik IV af Holsten – Gottorp arbejdede på sin side på at størstedelen af den svenske krigsmagt burde komme ham til undsætning. Og da Karl ikke ville svigte sin svoger, bestemte han, at hovedarmeen skulle vendes mod Danmark. Han mente, at det for øjeblikket var tilstrækkeligt at sende nogle finske regimente til Livlands forsvar, og dermed øge den lille felthær i Livland til 7000 mand. Dertil var der 2000 mand i Riga, og det fik række så længe, mente kongen”.

Mobiliseringen

”Sverige var vel rustet til krig – formentlig bedre end nogensinde tidligere. Så snart Carl XII gav ordre til mobilisering rullede den svenske krigsmaskine i gang. Over hele Sverige marcherede befalingsmænd og mandskab til respektive kompagniers samlingspladser – officererne fra deres gårde og de menige (knægtene) fra deres lodder (torp). På mødestederne tog kaptajnen kommandoen og marcherede videre til regimentets samlingsplads, hvor han gav kommandoen videre til obersten. Som der af bække små, dannes en å, således samledes styrkerne, alt efter den detaljerede mobiliseringsplan. Nu skulle knægtene vise, hvad de havde lært. De fleste havde ekserceret med deres kompagni en gang om måneden og hvert år øvet i regimentsramme i 14 dage. Et infanterikompagni bestod af 150 mand og et kavalerikompagni af 125 mand. Samlet udgjorde 8 kompagnier et regiment”. Endvidere befalede Carl XII, at der opstilledes nye regimente på ca. 20 000 mand. ”Sammenlagt omfattede den svenske krigsmagt 77 000 mand i begyndelsen af år 1700. Af dem blev 10 000 forlagt til den norske grænse, hvis danskerne skulle komme den vej, og 16 000 mand blev placeret i Skåne for at anvendes mod Danmark”.

Afslutning

Carl XII’s plan var at overføre styrken til svensk Forpommeren og derfra støtte svogeren. Men hvorfor det gik anderledes vil Finn Wiberg fortælle om.

Forinden vil jeg gerne sammenfatte mit indtryk af Carl XII:

- Anså sig selv for et overmenneske
- Var gammeltestamentelig fundamentalist; han opfatter GT som en lov-bog a la muslimernes anvendelse af koranen
- Var totalt hensynsløs
- Lod sig lede af sine instinkter
- Uduelig i henseende til sikkerhedspolitik

- En mådelig strateg

Kort sagt: Han betød en katastrofe for Sverige

Sverige 1697

Sverige 1719

LANDSTORMEN 1923 – 32 – et forsøg på en militær folkehøjskole (Indlæg ved voldvandring i Værløselejren 2001)

Lejren ved Værløse var 1923 – 32 rammen om et forsøg på at skabe en militær folkehøjskole – en kombineret militær – civil 2 måneders uddannelse ved navn Landstormen.

Forsøget blev forestået af en kommission direkte under Forsvarsministeren ved navn Landstormskommissionen. Den bestod af:

Generalmajor H.F. Castenschiold, generalinspektør for Rytteriet (1923 – 29: Chef for Landstormen – 1926 – 30 tillige kommandant i København. Fra 1922 formand for Dansk Idrætsforbund.

Amtsskolekonsulent L. Mortensen, Haderslev

Gymnastikinspektør K.A. Knudsen

Oberstløjtnant Erik With, chef for 24. Batailjon

Oberstløjtnant Jens Johansen, chef for 2. Batailjon

Kaptajn J. Jensen, kompagnichef ved 24. Batailjon

Uddannelsen var som nævnt af 2 måneders varighed, bestemt af de krav der kan stilles til en soldat “bag hærens front”, idet landstormsmandskabets virksomhed under krig er tænkt som bevogtningstjeneste o.l. bag hærens front (dækning af operationsbasis, af jernbanelinier, havne m.v.)

”I flg. hærlovens § 54 kan landstormsmandskabet genindkaldes under særlige forhold, f.eks. ved formering af sikringstyrke, forud for de værnepligtige af hæren, såfremt dette af militære hensyn findes forsvarligt”.

Uddrag af – koncept til - landstormskommissionens skrivelse til Krigsministeriet af 23. Februar 1923:

”Uddannelsen skal være et bidrag til karakteropdragelse, dels gennem *civil undervisning*, der navnlig tager sigte på at vække og udvikle den enkelte soldats fædrelandsfølelse og samfundsfølelse samt på at give et samfundsnyttigt kendskab til sundhedslære og sans for hygiejne, dels gennem *den militære opdragelse*, der foruden at give soldaten en efter formålet afpasset militær specialuddannelse, tillige gennem idræt, gymnastik og indre tjeneste udvikler hans fysiske styrke, mod, hårdførhed og nøjsomhed og skærper hans moralske viljestyrke ved at indordne ham under en *fast disciplin*, der ikke udvikler frygten for straf, men på den rette forståelse for tjenestens

krav og på det gensidige tillidsforhold mellem befalingsmanden og landstormssoldaten.

Præcisering: 1) At give mandskabet en fysisk og moralsk opdragelse
2) En militær uddannelse, der kan danne grundlaget for en videregående uddannelse og gøre mandskabet skikket til en anvendelse bag fronten.”

”Om end formen for uddannelsen ved Landstormen ikke direkte kan søge sit forbillende i *den danske Folkehøjskoles ungdomsopdragelse*, da højskolernes hele virksomhed er baseret på elevernes frivillighed, anser kommissionen det dog for rettest at der gøres forsøg med i nogen grad at tillempe såvel den civile som den militære undervisning efter folkehøjskolens arbejdsmåde, og at der navnlig lægges vægt på under livet i lejren og under undervisningen og øvelserne i større grad end hidtil at indflette det løftende element, vi har i vore smukke fædrelandssange”.

”Under hensyn til det formålstjenlige i, at uddannelsen ved Landstormen gøres tilgængelig for de personer af politikernes, pressens pædagogernes kreds og de af Hærens myndigheder og personer, der har særlig interesse af at følge nævnte uddannelse, vil dette medføre, at der til lejren vil ankomme en del civile personer, der for kortere eller længere tid opholder sig i lejren og forplejes ved dennes messer enten som betalende besøgende eller som gæster. Kommissionen skal i den anledning indstille, at lejrens messer med hensyn til sådanne gæster – med hensyn til messetilskud – stilles på lige fod med messerne i flådens skibe.”

”Kommissionen skal tillade sig at henlede opmærksomheden på, at der i Værløselejren i begge bataljones lejrområde må træffes foranstaltninger til at visse lokaler i ubenyttede barakker indrettes til opbevaring af mandskabets civile tøj.”

Citat fra chefen for Landstormens uddannelsesrapport 1923:

”De resultater, der er opnået, viser, at en ungdomsopdragende gerning kan løses af Hæren.”

Organisering: To Bataljoner à fire kompagnier à 125 mand (fire delinger)

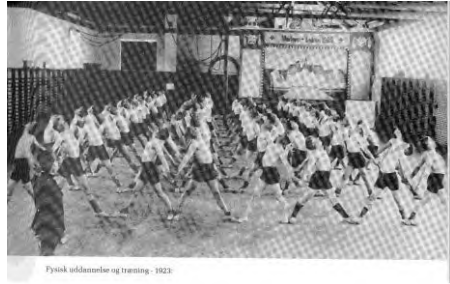
Indkaldelse: 1. maj – 30. Juni & 1. Juli – 30. August dvs.. 2000 mand årligt

Lidt om personel: 1. Landstormsbataillon: (1923 indkvarteret i østlejren)

Chefer:	1923:	Oberstløjtnant Erik With
	1924 & 25	Oberstløjtnant Vilhelm baron Wedel-Wedelsborg
	Fra 1929	Oberstløjtnant Frederik Johansen

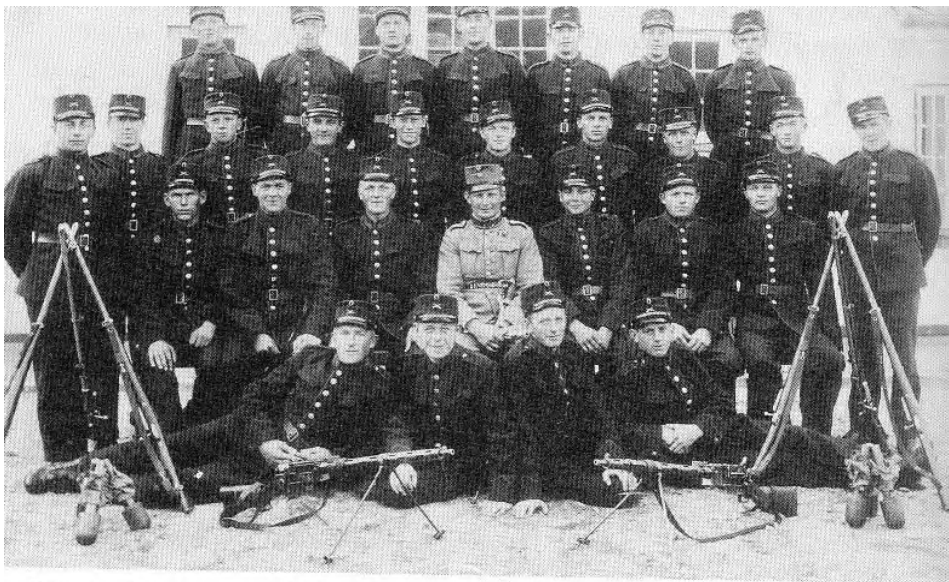

Frederik Johansen

Fysisk uddannelse og træning - 1923

Formentlig gymnastik i Landstormen
(Fra Knud Bødker: Lejren ved
Værløse (1984))

Deling fra Landstormen i Værløselejren ca. 1925. – Landstormen, der oprettedes ved hærløven af 1923, ikklædtes mørkeblå, énradede uniformer m. mørkeblå huer. I midten ses delingsføreren, en sergent, iført den lysegrå 1915-feltuniform. Bevæbningen omfatter gevær 1889 og rekylgevær M/1909. Under geværpyramiderne ses to pyramider af stanghåndgranater efter tysk forbillede fra verdenskrigen.

Foto i afsk. major i hæren N.C. Jensens eje.

Fra Ole A. Hedegaard: En general og hans samtid (1990)

Militærhistorikeren Jacob Thode Ræder – en portrætskitse

Danmarks krigeriske engagementer i 1800-tallet medførte, at flere officerer følte sig foranlediget til at gribe pennen og markere sig som militærhistorikere, især i århundredes sidste del, og navnlig for at forsvare de danske farver. Hvem erindrer ikke navne som Vaupell, N.P. Jensen, Liljefalk og Lütken.

Allerede før de slesvigske krige var et par officerer imidlertid begyndt at udgive skildringer af de militære begivenheder i 1800-tallets begyndelse. En af dem var Jacob Thode Ræder, der havde været lærer i generalstabstjeneste ved Den kgl. Militære Højskole, oprettet i 1830. Han begyndte i 1845 udgivelsen af ”Danmarks krigs- og politiske historie 1807-09”, der kom i tre bind.

Ræder

Kroki af Lier skanse syd for Kongsvinger, hvor der blev kæmpet i 1808, tegnet af Ræder under studierejse i 1844 (bilag til bind 2)

Første bind af Ræders ”Danmarks Krigs- og Politiske Historie 1807-09” fik ikke en blid modtagelse; men blev skarpt kritiseret, bl.a. for defaitisme, af redaktøren af Militært Repertorium, landets eneste militære fagblad. Andet bind udkom i 1847 og fik en tilsvarende kritisk modtagelse i Militært Repertorium, nu af chefen for generalstaben. Tredje bind kom først i 1852, i øvrigt kun ét år før forfatteren døde under koleraepidemien i København, kun 53 år gammel.

Med denne skitse vil vi beskæftige os med de tre bind (i alt ca. 1800 sider) og med værkets forfatter. Det forekommer mig det nemlig umuligt at studere indhold og omfang af hans værk uden samtidig at beskæftige sig med forfatteren.

Historieforståelse og forhold til kilderne

I forordet til tredje bind gør han rede for sin historieforståelse, eller som han kaldte det: Sin historie-anskuelse. Han skriver i forordet: ”Efter 3 års feltliv har jeg atter optaget dette arbejde, og jeg tror ikke, at mine historiske anskuelser er blevet væsentligt forandrede ved denne pause. Jeg har kun ved de vigtigste begivenheder og actstykker anført kilderne. Dersom jeg alle vegne havde brugt denne fremgangsmåde, ville værket have erholdt en betydelig udvidelse og måske et lærdere udseende – et skin, jeg ikke har eftertragtet ... Jeg er mig bevidst at have bedømt begivenhederne og forholdene med mildhed og kærlighed...”.

Han udtaler sig således her både om sit forhold til kilderne og om sin vurdering af begivenheder og forhold. For så vidt angår det første, kilderne, er sagen, at han – trods autodidakt som historiker – var en grundig forsker og ikke blot ukritisk refererede andre forfattere, men selv studerede de skriftlige kilder og selv besøgte de områder, hvor der var blevet kæmpet. At det forholdt sig sådan, kan jeg bevidne, hvad jeg vender tilbage til. Han foretog imidlertid ikke en kort sammenfatning af kildernes indhold og for så at drage så en konklusion af den pågældende sag, men hans kildeanvendelse er refererende, så hovedpartens af kildernes udsagn indgår i fremstillingen. Det forhold er bl.a. en af årsagerne til, at 2½ års historie - der ganske vist også omfatter kampene mellem svenskerne og russerne i Finland i 1809 – kommer til at fylde hele tre bind.

At han, for så vidt angår det andet, bedømmelse af hændelserne, ikke lod sine personlige sym- og antipatier influere, men var fair i alle forhold, viste især skildringen af den retssag mod general Peymann, som jeg skildrede i

det særnummer af Krigshistorisk Tidsskrift, der blev udgivet i 200-året for englændernes belejring af Københavns og ranet af flåden. Da forstod jeg til fulde, at hans biograf i ”Bricka”, den anerkendte militærhistoriker A.P. Tuxen, kunne skrive, at ”forfatterens opfattelse af personer og forhold i reglen er sund og fordomsfri”. ”Bricka” er som bekendt den populære betegnelse for Dansk Biografisk Leksikons første udgave. I anden udgave (”Engelstoft og Dahl”) kalder K.C. Rochstroph ham for ”mådeholden i bedømmelse af de handlende personer”, men tilføjer så: ”I 1848-50 førte han sin bataljon dygtigt, fast og samvittighedsfuldt. ... Sommeren 1848 karakteriserede J. Harbou [krigsminister Tshernings adjutant] (og Læssøe) ham som ”utålelig brouillon¹⁴ og krakiler”, hvad der er rigtigt: Han kritiserede i tide og utide, var lidenskabelig og voldsom i sine ytringer, men var samtidig et retsindigt, gennemhæderligt menneske”. Hårde ord, men nok ikke for hårde, hvad vi vender tilbage til.

Om værkets indhold

1. De 500 sider i første bind handler næsten udelukkende om begivenhederne på Sjælland i 1807, men næstsidsite kapitel vedrører dog hændelserne i Holsten, i Norge og til søs, herunder kaperskippernes virksomhed. Sidste kapitel har overskriften: ”Om de i anledning af Kjøbenhavns Beleiring og Capitulation stedfundne Actioner og Domme”.
2. De godt 500 sider i andet bind beskriver den generelle situation først i 1808, de diplomatiske forhandlinger mellem staterne samt den danske og den svenske konges tilkaldelse af forstærkninger, henholdsvis Bernadottes fransk-spanske korps og et engelsk korps, der skulle lande i Gøteborg til mulig hjælp mod russerne samt medvirke til et svensk angreb mod Sjælland. Dernæst kampene i Finland, citat: ”indtil vinterkrigens ende” i foråret 1808, samt endelig den første del af grænsekrigen 1808 mellem Norge og Sverige. Som vi vender tilbage til, var Ræder født i Norge og andet bind er særligt tilegnet prins Christian August, der kommanderede den norske hær.
3. De godt 700 sider i tredje bind omhandler først grænsekrigens afslutning med våbenstilstand 7. december 1808, de fortsatte begivenheder i Finland til fredsslutningen med Rusland – og dermed Sveriges afståelse af Finland – afsættelsen af svenske kong Gustav IV Adolph – affæren i Stralsund, freden i Jønköping i december 1809 mellem Danmark og

¹⁴ Brouiller – yppe kiv

Sverige og til slut Christian August som tronfølger i Sverige til hans død i maj 1810. Bind tre er tilegnet den ”tapre svensk-finske armé”.

Som det fremgår, er det næsten umuligt at beskæftige sig med skandinavisk historie i perioden 1807-09 uden at inddrage Ræders værk, som ikke alene omfatter militærhistorien, men også tidens politiske historie. Ræder har udført et kæmpearbejde, selv om meget består af gennemgang af aktstykker.

Tidligere møder med Ræder

Som nævnt kan værket og dets forfatter ikke behandles uafhængigt af hinanden., og ligesom jeg tidligere havde arbejdet med dele af værket, var forfatteren mig ikke ukendt. Første gang stiftede jeg bekendtskab med ham i 1963. Til min 30-årsdag forærede min mor mig hans krigserindringer 1848-50. Her skyder han med skarpt efter alt, der rører sig – især mod sin brigadechef i slaget ved Isted 1850, oberst Oluf Krabbe. I 1963 var jeg adjutant ved Danske Livregiments første bataljon, der i krigsstyrken indgik i 1. Sjællandske Brigade. Jeg lånte bogen til min bataljonschef, som bad mig skaffe et eksemplar af bogen, som – med passende henvisninger i dedikationen – skulle anvendes som bekvem afskedsgave til brigadechefen. Krigserindringerne blev først udgivet i 1911 af en brodersøn. Om årsagen til at der skulle gå ca. 50 år før bogen kom ud, skriver brodersønnen i sit forord, at der måtte næres betænkeligheder af hensyn til omtalte personer, der kritiseres med en sådan skarphed ... ”at man har ønsket at lade græsset gro over disse militære stridigheder”. ...

Senere har jeg haft lejlighed til at læse hans ”barndoms- og ungdoms-erindringer”, udgivet i 1912 i Gyldendals serie ”Memoirer og Breve” ved Julius Clausen og P.F. Rist. De er specielt interessante, fordi der her skildres hans tid som kadet på landkadetakademiet i Fredericiagade og hans deltagelse i besættelsesstyrken i Frankrig 1816-18. De er tilsyneladende i hovedsagen skrevet omkring 1842, de er begge uddrag af flere efterladte breve og håndskrevne erindringer, der i dag opbevares i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling.

Ved at opgive ævred

Mit fornyede bekendtskab med Ræder blev indledt med repetition af de trykte erindringer og derefter studium af håndskrifterne i Det Kgl. Bibliotek, men her nåede jeg pludselig til en fase i arbejdet, hvor jeg blev så træt af at læse om en så forfængelig, selvoptaget og selvretfærdig herre, at jeg var ved

at opgive det hele. Ikke alene var han glad for sig selv med fordømmende omtale sin omgangskreds – især om foresatte og ældre kammerater – men var samtidig gennem sit ægteskab blevet så velhavende, at han kunne føre sig frem socialt og selskabeligt, hvor andre måtte være tilbageholdende af økonomiske grunde.

Men - måtte jeg sige til mig selv – han skriver jo her kun til sig selv og egne efterkommere. Håndskrifterne var ikke skrevet med henblik på offentliggørelse

Da han imidlertid også var en dygtig fører, en barsk og streng foresat og ikke skånede sig selv samt var flittig og arbejdsom, så jeg lod irritationen ligge og læste videre.

Ud over stregheden og arrogancen var han imidlertid også blødhjertet, grænsende til det banalt sentimentale, ikke mindst når han skildrede sin far, der døde som norsk bataljonschef i grænsekrigen mellem Sverige og Norge i 1808. Ræder var da 11 år gammel. Derfor et par ord om faderen.

Oberstløjtnant Georg Johan Ræder (1751 – 1808)

Han hed Georg Johan Ræder. Om ham har en norsk generalstabsofficer og militærhistoriker, Carl Oscar Munthe, i Norsk Historisk Tidsskrift 1909-10 skrevet en længere afhandling, men allerede i Bricka, år 1900, skildrede Munthe faderen, der som søn af en kaptajn ved et trondhjemske regiment også var officerssøn: ”Han fik sin militære opdragelse i København ved Kongens Regiment. Blev 1787 kaptajn i Norge og genså siden kun København ved kortere besøg. Blev Major og bataljonschef 1804”.

Da krigen mod Sverige brød ud i måtte han i marts 1808 afmarchere med sin grenaderbataljon til det søndenfjeldske, (dvs. Syd-Norge). En kamp ved Trangen 25. april endte med tilintetgørelse og tilfangetagelse af en svensk bataljon af Dalregiment under oberst Gahn, og – skriver Munthe: ”Æren for dette udfald tilkommer i fremtrædende grad Ræder... Ud på høsten (blev) Ræder, der nu var udnævnt til oberstløjtnant hæftig syg, nervefeber, hvoraf han døde”. Ved hans død var Jacob Thode Ræder som nævnt kun 11 år og traumet over faderens død forlod ham aldrig.

I barndoms- og ungdomserindringerne skildrer han underretningen om faderens død. Den lokale præst kom kørende en mandag formiddag til hjemmet (side 46): ”Jeg tror, jeg sad i værelset med ham og moder eller måske udenfor, men efter nogle øjeblikke hørte jeg et ”Fader er død!” og med dette skrig løb Severin og jeg rasende omkring i huset ud i køkkenet og i gården. Jeg havde ganske tabt min samling, jeg troede ikke at kunne overleve en så

skrækkelig, sønderknusende efterretning. Alle bånd var løste, som bandt mig til jorden. Jeg vedblev uophørligt at græde og skribe og uendelig ofte at gentage: ”Fader er død, fader er død!””

I krigserindringerne fra 1848-50 vender han tilbage til sagen. Om bataljonens indtog i København den 9. februar 1851 skriver han (side 346): ”På vejen fra Valby Station til Søndermarken mødte jeg mine to sønner Georg og Gustav ... Dette møde var mig såre kært og var ved at afpresse mine øjne tårer. For tre år siden ledsagede drengene deres fader på marchen til banegården; nu modtog de ham igen. De var således lykkeligere end jeg; jeg ledsagede også min fader på marchen ...” – og så repeterer han den tidligere fortalte historie og slutter således: ”Intet 11-års barn kan have følt en sådan sorg og smerte, som jeg oplevede ved den lejlighed. Jeg har ikke glemt hele den jammer i hele mit liv.”

Liv og karriere i øvrigt

Som nævnt var han født i Norge, i Romsdalen. Kom i 1811 på landkadet-akademiet, hvor hans broder Philip i forvejen var kadet. Efter bestået eksamen som nr. 2¹⁵ kom han i pageklassen, der varede et år og dels bestod af tjeneste ved hoffet, dels supplerende undervisning med henblik på senere tjeneste som adjutant, bl.a blandt ”de røde fjer”, kongens adjutanter. Udnævnt til sekondløjtnant i 1816 blev han ansat ved Kongens Regiment i København. Tog i 1817 civil eksamen som landmåler. Efter tilbagekomst fra Frankrig studerede han et par år ingeniørvæsen ved Ingeniørkorpset, og blev - udnævnt til premierløjtnant - i 1822 sendt til Holsten for at deltage i opmålingsarbejde. Stabskaptajn 1830, derefter et par år til tjeneste ved artilleriet med henblik på lærergerning ved Den Kongelige Militære Højskole, der var blevet oprettet samme år.

Her samledes en stor del af hærens intelligentsia med forskellige opfattelser af, hvordan militærvæsenet burde ordnes. En diskrepans mellem undervisningsdirektør, oberstløjtnant Joseph Abrahamson og skolekommandør major J.A. Fibiger bragte uro i lærerkredsen, der bl.a. omfattede den senere krigsminister i 1848, Anton Frederik Tscherning, der var skoleofficer, den senere overgeneral i 1864, Julius de Meza, der var sproglærer, den senere general-

¹⁵ Nr. 1 og modtager af kongens æressabel blev Ræders gode ven og senere kontubernal på Sølvgadens Kaserne en anden norsk officerssøn, senere juraprofessor og universitetsrektor, generalauditør og justitsminister 1848 – 55, Anton Wilhelm Scheel. Han blev som sekondløjtnant ansat ved Danske Livregiment.

stabschef i 1850'erne August Baggesen, der underviste generalstabsklassen i militærgeografi og krigshistorie, samt Ræder, der underviste samme klasse i generalstabslære og administration. Diskrepansen mellem undervisningsdirektør og skolekommandør førte til, at begge afgik i 1835 og endte i udskrivningsvæsenet. Ræders læreransættelse var fremmet af oberstløjtnant Abrahamson, men om det var årsag til, at han aldrig – trods sin faglærer-virksomhed ved højskolen – blev ansat ved generalstabten, har jeg ikke kunnet klarlægge.

Om hans tid ved højskolen skrev A.P. Tuxen i ”Bricka”: Som lærer på højskolen måtte Ræder udarbejde lærebøgerne i de fag, han skulle docere; han kom derved ind på forfatterbanen og udfoldede efterhånden en betydelig virksomhed som skribent. De fleste af hans arbejder er nu glemt, men et par stykker af dem har dog blivende værdi. Dette gælder særlig ”Den danske Armés Organisation”, der udkom 1837 og er et vigtigt kildeskrift for studiet af den danske hærordnings historie”.

I 1834 havde han med benævnelsen ”Ledetraad ved forelæsningerne over Generalstabslære”, udarbejdet en lektionsoversigt over sit fag, ligesom Baggesen i 1832 havde udarbejdet en ledetråd ved forelæsningerne i Danmarks militære geografi og i 1834 ledetråd over Danmarks krigshistorie og krigskunstens historie.¹⁶

Ræders ledetråd bestod af to dele. Den første omfattede generalstabens organisation og opgaver samt stabsvirksomhed i krig og fred ved division og brigade med nøje beskrivelse af de opgaver stabsofficeren skulle løse i forskellige situationer, herunder ”deltagelse som stabsofficer i krigsråd”.

I anden del blev fremgangsmåder for kamp under forskellige forhold beskrevet, såsom angreb på- og forsvar af fæstninger. Med nutidens sprogbrug: Operationer og taktik.

Det blev imidlertid docenten i generalstabslære og ikke i krigshistorie, der endte med at skrive historien om deres egen barndoms- og ungdoms krigshistorie.

”Manglede begavelse, historisk dannelse og videnskabelighed”

I den tidligere citerede biografi i Dansk Bibliografisk Leksikons anden udgave skrev Rochstroh: ”Hans hidsige debat i tidens drøftelse af militære spørgsmål skabte ham mange modstandere, og hans plan om at skrive en al-

¹⁶ Baggesens virksomhed som historiker er behandlet af Anne Sofie Schøning i Dansk Militærhistorisk Kommissions tidsskrift ”Fra Krig og Fred”, årgang 2017, side 32 – 83.

mindelig dansk krigshistorie førte kun til, at han belærtes om at mangle begavelse, historisk dannelse og videnskabelighed". Hans indlæg i den offentlige debat kan findes i "Kjøbenhavns-Posten" og "Fædrelandet", men det foran citerede prædikat blev tildelt ham i et periodisk udgivet blad, "Den Frisindede", hvor han ikke selv havde deltaget i debatten.

Det har det ikke været muligt at finde det indbyrdes forhold mellem de to docenter i højskolens generalstabsklasse, Ræder og Baggesen, direkte beskrevet. Baggesen var imidlertid i 1840'erne – nu ansat i generalstaben - medredaktør ved Militært Repertorium, hvor første bind af Ræders værk i 1845 blev kritisk modtaget af den chefredaktør, der i 1835 var blevet tvangsforflyttet fra stillingen som kommandør for højskolen. I krigserindringerne hedder det (side 215) om Baggesen, der var blevet brigadefører i 1850: "Oberst Baggesen, der egentlig kun har tjent i linjen som løjtnant, havde aldeles ingen oversigt eller kendskab, der berettigede til den ham tildelte kommando", og Ræder fortsætter (side 216): "Således oversprang den ærede krigsminister de to oberster Læssøe og Trepka til brigadekommando, fordi han ikke kunne lide nogen af dem og de forhen var blevet hævede af den tidligere krigsminister, og tilvisse var disse to unge oberster, især Læssøe, såre dygtige og fortjenstfulde mænd. Begge fandt helledøden ved Isted takket være hr. Baggesens slette anførsel ved Stolk".

Læssøe havde været Ræders elev i 1834. I de håndskrevne erindringer om dette år hedder det: "Jeg begyndte nu et nyt kursus den 1. november, dog kun for to elever, hvoraf den en løjtnant Caroc var syg; altså var løjtnant Læssøe min eneste tilhører".

I krigserindringerne (side 227-228) skildrer han sit sidste møde med Læssøe, som han mødte ved Flensborg, da begge som bataljonschefer i 1850 var på vej mod syd: "Vi red lidt sammen ... og gav hinanden hånden på den måde. Læssøe så jeg da for sidste gang. Han besøgte mig ofte på Als, beså vore tjenestebøger, vort kommandovæsen, vort kontor og instruerede sig særlig om alt tjenestegangen vedkommende yttrende; "Dette er bedre indrettet end hos mig ... ligesom han oftere sagde til mig: Jeg har sandet mange gange, hvad De har skrevet om generalstaben, at den skal søge sin karriere i linjen. Jeg har først lært min tjeneste, efter at jeg har kommanderet en bataljon 1½ år i felten".

Også bind 2 blev i 1847 kritisk modtaget i Militært Repertorium, dels af nogle anonyme officerer af generalstaben - blandt dem formentlig Baggesen - dels af dennes chef, general Steinmann, den ældre.

Ved kongens regiment

Ved siden af tjenesten ved højskolen var Ræder kompagnichef ved sit gamle regiment, Kongens Regiment - fra 1842 5. Linie Infanteribataljon. Her det værd at bemærke sig navnene på officererne ved den aktive bataljon. Dem træffer vi igen i de slesvigske krige. Bataljonschefen hed Krog, overgeneral i 1850, næstkommanderende var major Oluf Krabbe, brigadechef 1850 ved slaget ved Isted og senere, som general midt i 1850'erne, chef i Rendsborg. To af kompagnicheferne hed Gerlach, overgeneral i 1864, og du Plat, der faldt som general og divisionschef ved Dybøl i 1864. At Krabbe og Ræder et par år havde virket i samme regiment og i et vist omfang dyrket selskabelig omgang kan undre, når man i Ræders erindringer læser om deres indbyrdes relationer i treårskrigen, hvor Ræders bataljon i to år indgik i Krabbes brigade. Det endt med, at Ræder af en overkrigskommission fik en måneds fæstningsarrest (af kongen formildet til stuearrest) ”formedelst min – som det hed – min respektstridige rapport over affæren ved Mysunde” (side 315).

Afrunding

Ræders norske udgangspunkt og faderens deltagelse i grænsekrigen i 1808 har højst sandsynligt – i fortsættelse af den intellektuelle virksomhed ved højskolen - været inspiration til hans historiske studier og forfatterskab.

Det faktum, at man i dag både kan læse hans danmarkshistorie – sådan omtalte han selv sit værk – og hans erindringer – såvel de trykte som de håndskrevne - giver mulighed for en bedre forståelse for hans historiefortolkning. Nogle meget kritiske bemærkninger i erindringerne om Frederik VI er således modereret i danmarkshistorien, hvor til gengæld prins Christian August – jf. tilegnelsen i andet bind – roses til skyerne ligesom hans vægning ved trods kongens ordre at iværksætte angreb ind i Sverige i foråret 1809, alt af logistiske grunde, fuldstændigt bifaldes.

En vis bitterhed over manglende anerkendelse af, at han som lærer for de kommende generalstabs elever, ikke selv blev anset for kvalificeret til ansættelse i den generalstab, der gav mulighed for et tre gange hurtigere advancement end i linjen, synes pletvis at have haft indflydelse på dele af fortolkningerne.

Han var helt igennem nordmand, men tillige afgjort dansk, da helstaten var ved at bryde sammen i 1848. Han havde som mange af sine samtidige de største forventninger til en lys fremtid under den nye danske arvekonge, Christian VIII – den tidligere folkevalgte norske konge, Christian Frederik.

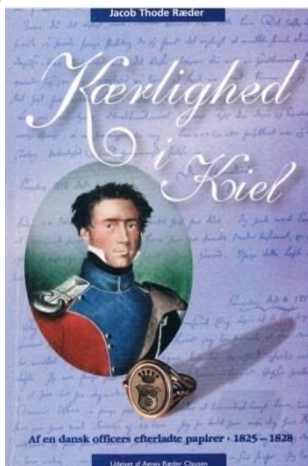
Ikke – som mange liberale – i håb om en ny konstitution, men om en reform af hæren. Han var og blev militærhistoriker, men af moderat karakter.

Hovedgrundlag for ”Gustenborgeren”

Det skal til sidst noteres, at hans forfatterskab var så sent som 2007 var et væsentligt grundlag for bogen ”Gustenborgeren”, udgivet af Det militære Læseselskab, skrevet af selskabets første civile medlem, historikeren Hans Neerbek og udgivet på dennes 90-årsdag.

Et appendix

I søgningen efter Ræders forfatterskab stødte jeg på en lille bog, udgivet så sent som 1997, med titlen ”Kærlighed i Kiel – af en dansk officers efterladte papirer”. Det var en udskrift af hans erindringer fra tiden som geodæt i Holsten og det drejer sig om en forlovelsehistorie, hvor pigen forsmåede ham til slut. Man læser her om en ridderlig og beleven ung herre. Bogen var udgivet af et oldebarn, Agnes Ræder Clausen.

Hun gav bogen følgende bagsidetekst: ”Da min oldefar i 1826 forlovede sig med en ung pige fra Kiel, fik det katastrofale følger for ham. For at forklare sin optræden, måtte han på et tidspunkt skrive at ”forsvarsskrift”. – En autentisk beretning om hvad man kunne og ikke tillade sig i guldalderen.”

Et oldebarn, sagde jeg til mig selv, hun da være død for længst. Men det viste sig, at fruen i høj grad var i live, og en opringning afslørede, at hun var datter af den kendte postmester Ræder fra Sønderborg, som i min ungdom var rundviser i Dybølskaserne for alle, der blev uddannet på Sønderborg Kaserne.

Opportunist, klog politiker eller blot naiv?

Den 16. juli i (2019) er det præcis 210 år siden, at svenskerne – midt i en krig med Rusland på den ene side og Danmark-Norge på den anden - valgte den danske *prins Christian August* af Augustenborg til kronprins. Hvorfor Christian August, som netop på det tidspunkt var fjendtlig overgeneral. Han var leder af Norges forsvar imod netop Sverige.

Ja, hvorfor fjendens overgeneral? I en artikel fra 2007 om napoleonstiden blev en engelsk admiral kaldt for ”Swedens friendlist enemy” Spørgsmålet er imidlertid om ikke Christian August skulle have den karakteristik.

Som ”venlig fjende ” havde han i marts 1809 accepteret ikke at overskride den norsk-svenske grænse, da en del af den svenske hær, som stod overfor Norge, lod meddele, at den marcherede til Stockholm for at afsætte kong Gustav IV Adolf. Christian August lovede ikke at angribe svenskerne med mindre: 1) Der kom bestemte angrebsordrer fra kong Frederik VI i Danmark, eller 2) Russerne – som svenskerne kæmpede med i Finland – angreb det egentlige Sverige.

Det var initiativtageren til marchen mod Stockholm, oberstløjtnant Georg Adelsparre, som fik den svenske rigsdag til at vælge Christian August. Han havde to mål med marchen mod Stockholm. For det første at få det enevældige styre afskaffet med henblik at søge fred med Sverige fjender – Frankrig, Rusland og Danmark-Norge – for det andet at vælge Gustav IV Adolfs farbror, hertug Carl af Södermanland, til ny konge som Carl XIII. Hertug Carl var ældre og svagelig, så det måtte forudses, at der hurtigt skulle være en efterfølger klar.

Det var imidlertid ikke blot Christian Augusts venlighed i marts, der fik Adelsparre til at pege på fjendens overgeneral. Det var også et håb om, at Christian August på grund af den kolossale popularitet, han nød i Norge, kunne få nordmændene til at bryde med Danmark og slutte sig til Sverige – den såkaldte ”halvøskandinavisme”.

Og populær var Christian August i Norge på grund af sine fortjenester som feltherre mod svenskerne i 1808, sin ledelse af en særlig norsk regeringskommission, der blev oprette i september 1807, da englændernes ran af den danske flåde medførte, at al kommunikation mellem Danmark og Norge stort set var umulig, men ikke mindst på grund af sin ligefremme omgang med alle, høj som lav. ”Det er en egen følelse”, fortæller han selv, ”at mod-

tage en simpel fjeldbonde, som kommer for at søge råd. Uden omsvøb sætter han sig ned, kalder mig: ”DU” og ”Far min” under sin tale, forelægger sin sag og går bort med et håndtryk. Sådant en mand kan man stole som på en klippe. Det er i sandhed brave folk, som man kan udrette alt med. Men de forlanger, man taler med dem, fremkommer med grund for sit svar, og er det tilfældet, finder de sig også i et afslag og går bort med tak. Men mistro og klode, uovervejede befalinger, foragt og tilsidesættelser tåler disse mennesker ikke”:

Citat fra den norske historiker Yngvar Nielsen (1843-1906).

Mens der således ikke var tvivl om, hvad der var den svenske rigsdags valg af Christian August 16. juli 1809, synes historikerne ikke at være helt enige om, hvorfor prinsen accepterede fjendens valg.

Var der tale om forfængelige ambitioner, om loyalitet overfor den danske konges ønske om selv at modtage valget, om beregning eller politisk naivitet?

Den førnævnte norske historiker mener, at norske grev Herman Wedel-Jarlsberg som norsk tilhænger af halvskandinavismen nærmest styrede ham.

Selv har han gang på gang understreget, at det var ønsket om at skabe fred mellem alle de skandinaviske lande, som talte samme sprog og havde samme livsform. Ved at få Frederik VI som regent både i Danmark-Norge og Sverige kunne freden etableres. Efterhånden som dette viste sig helt umuligt indvilgede han i selv at modtage valget under to forudsætninger: 1) At der først var sluttet fred mellem Sverige og Danmark-Norge, 2) At valget blev godkendt af Frederik VI. Under ingen omstændigheder ville han imidlertid bidrage til, at Norge tilsluttede sig Sverige.

Flere gange havde Frederik VI i foråret 1809 opfordret Christian August til at lade den norske hær angribe ind i Sverige, men hærens forsyningsituation var så dårlig, at prinsen hver gang måtte svare, at det var umuligt at gå i aktion.

Militærhistorikeren Jacob Thode Ræder (d.1853), der var den første lærer i generalstabstjeneste ved Den kongelige militære Højskole i København (datiden Forsvarsakademi) skriver i den anledning, at man har hævdet, at prinsen som soldat kun havde at adlyde kongens befalinger, og at det ikke kom ham ved, ”om den norske hær omkom på landevejene”. Dette kan imidlertid ikke ubetinget gælde den kommanderende general, fortsætter Ræder, han har andre og højere pligter med hensyn til det hele. ”Hans pligt

er det frit at tale til sin konge og forestille umulighedens gennemførelse såvel som mangler og savn”.

I sin bog fra 1943 om den unge Christian VII behandlede afd. Rigsarkivar Axel Lindvald problemet: ”Givet er det, at prins Christian August som hærfører har handlet i modstrid med sin konges ordre og som kandidat til den svenske tronfølge virket sammen med kredse, der arbejdede på at bryde den dansk-norske statsforbindelse og gennemføre en forening med Sverige. Om han også selv har ladet sig drive ind i forræderiet er et åbent spørgsmål, på hvilket forskningen endnu ikke har givet fyldestgørende svar”.

En amerikansk historiker med norske rødder, professor emeritus Lee Sather, der forstår de nordiske sprog, men kun formulerer sig på engelsk, har udgivet flere studier om Christian August og om norsk historie 1807-14, sidst sammenfattet i en artikel i det norske Forsvarsmuseets småskrifter, nr. 44 (2009): ”Prince Christian August: Hero, Dupe or Traitor?”

Christian August på forsiden til ovennævnte skrift nr. 44

Han understreger her, at der ikke kunne være tvivl om, at Christian August for Norges skyld ønskede at bidrage kraftigt til Frederik VI's valg til konge af Sverige, så længe dette indtil maj 1809 kunne være en mulighed. Når han vægrede sig ved at angribe fra Norge ind i Sverige var det primært på grund af manglende udrustning og forsyninger (side 148), sekundært fordi han ikke mente, det var i den danske helstats interesse at gå med til russisk

indrykning i Sverige, hvad han to gange havde meddelt Frederik VI. Af sidstnævnte grund bad han 3. juni kongen om midlertidigt at blive fritaget for kommandoen over de norske tropper, hvis disse skulle samvirke med russerne; og 4. juni underrettede han kongen om de i Sverige verserende rygter om, at han selv blev nævnt som tronprætendent.

Kongen svarede i et brev 8. juni 1809: ”Jeg frygter at mine tidligere ordrer enten ikke har været tydelige og i det mindste ikke har bibragt dig den tillid til mig som suveræn og feltherre, som er vigtigere end den blinde lydighed, jeg ellers kræver af mine folk. Jeg må atter bede dig følge mine ordrer af 28. maj og 3. juni d.å.” (side 151).

Endelig meddelte Christian August, støttet af regeringskommissionen, at de norske styrker af forsyningsmæssige årsager ikke under nogen omstændigheder ville blive beordret til at invadere Sverige før sent på efteråret eller i den kommende vinter (side 152).

I august sendte Frederik VI sin svoger, generalløjtnant, prins Frederik af Hessen til Norge for at overtage kommandoen over de norske bevægelige styrker, således at Christian August ikke skulle stå direkte over for sine kommende landsmænd. Kongen havde tidligere havde udnævnt Christian August først til general, senere til feltmarskal og statholder over kongeriget Norge.

Efter den seneste forskning synes således evident, at der aldeles ikke har været tale om forræderi. Hans drøm var at bidrage til et Storskandinavien, Sverige og Danmark-Norge under samme scepter, nemlig Frederik VI's, idet han mente at kunne bidrage hertil ved at stille sin person til rådighed, sådan som den svenske rigsdag havde besluttet. Allerede 3. juni 1809 havde han skrevet han til sin bror, hertugen af Augustenborg: ”Du vi antagelig snart høre, at jeg har påtaget mig en eventyrlig rolle – og du vil ikke miskende mig, selvom du heller ikke straks til fulde kender min situation. Når den ære er spillet til ende, er det mit hedeste ønske at kunne ende min livsaften ved den fædrene arne”.

Hans intention var ikke selv at blive konge, men at skabe fred i nord. Konge blev han som bekendt heller ikke. Efter at der i december var sluttet fred og Frederik VI havde godkendt hans valg, drog han i januar 1810 til Sverige og blev adopteret af kong Carl XIII. Imidlertid døde han under inspektion af et rytterregiment uden for Helsingborg 28. maj 1810, og gav dermed plads til slægten Bernadotte.

Han var hverken forræder eller opportunist. Spørgsmålet er snarere, om der for hans vedkommende var tale om kløgtig beregning, eller at han af politisk naivitet som en edderkop blev fanget i den svenske overklassens spind.

Lee Sathers afslutning

Tillad mig at afrunde med en direkte oversættelse af afslutningen på Lee Sathers artikel: ”Vi har ingen idé om, hvad der var sket med Skandinavien, hvis Carl August havde levet længe nok til at regere eller i det mindste have en afgørende indflydelse på Skandinaviens affærer. Der ville givet ikke være kommet en Carl Johan, som i sig selv var gennemført udæskende. Man må undre sig over, hvilke følelser Christian August – eller Carl August, som han kom til at hedde i Sverige – havde for russerne, om han ville have ansporet Sverige til at alliere sig med Rusland i 1812. Jeg tvivler stærkt om, at der med magt ville have været fremtvunget en union mellem Sverige og Norge i 1814, lige så vel som det er usandsynligt, at han ville have kunnet skabe en union af alle tre skandinaviske kongedømmer, som han synes at have ønsket, og derefter fredeligt drage hjem til Augustenborg.

Men det er også spændende at overveje, hvilke konsekvenser det ville have haft for Norge, hvis ”deres” prins havde regeret i Sverige med en rigsdag med lovgivende myndighed og evt. med et stigende antal liberale reformer end kong Frederik hverken ville have overvejet at gennemføre i Danmark eller i Norge. Ville det mon have bidraget til endnu større tilskyndelse til at søge at opnå en ændring af Norges stilling i helstaten? Ville det mon have fremmet større ansporing for nordmændene til en forening med Sverige? Hvordan ville Frederik VI have reageret af en reform gennemført i Sverige af en prins, som var mere populær og som muligvis havde flere tilhængere i Norge end ham selv – især inden for de væbnede styrker?

Vi kender ikke svaret på disse hypotetiske spørgsmål, men jeg holder af at tænke på, at der klart var en mulighed, der blev spildt, og et spor, der ville have ændret det 19. århundredes historie i betydelig grad”

Et notabene

I 2007 udgav Det militære læseselskab Rendsborg Hans Neerbeks bog ”Gustenborgeren”. Jeg medbragte et eksemplar til et historieseminar i 2008 på Forsvarsmuseet i Oslo, hvor professor Lee Sather holdt omtalte artikel som foredrag. Jeg fik senere en hilsen fra professoren, hvor han udtalte sin enighed med Hans Neerbeks udlægning af Christian Augusts historie. Det nåede jeg desværre ikke at meddele Neerbek.

Bernadotte og den tyske frihedskrig 1813

(Bearbejdning af et power point program fra 2013)

I - Indledning

Formålet med det arbejde, der hermed præsenteres, er at studere Bernadotte som feltherre i den tyske frihedskrig 1813 - den Bernadotte, der som kronprins af Sverige, blev årsag til, at kong Frederik VI ved freden i Kiel 5 JAN 1814 måtte acceptere, at Sveriges konge også blev konge af Norge. Frederik VI måtte afstå sit gamle arverige.

Historien om den tyske frihedskrig handler om Europas krig mod Napoleon for 200 år siden. Den endte med, at Napoleon blev besejret i et kæmpemæssigt slag ved Leipzig 16 - 19 OKT 1813, hvor ca. 90 000 mennesker døde og eller blev såret.

Napoleons modstandere var - nævnt alfabetisk - Prejsen, Rusland, Sverige og Østrig.

Foruden Napoleon, der selv kommanderede de franske styrker, var den russiske zar, Aleksander, og den østrigsk - ungarske kejser, Franz Josef, til stede på valpladsen. Nogle historikere har derfor kaldt slaget for "trekejserslaget", men dels er det udtryk forbeholdt slaget ved Austerlitz i 1805, dels var der en monark mere til stede, nemlig den prøjsiske konge.

Det rette navn er derfor i de germansk talende lande "Folkeslaget" – engelsk "battle of the nations"

Foruden Napoleon var der én anden regent, der tog aktivt del i kampen, nemlig kronprins Carl Johan af Sverige.

En kort præsentation: Han, den franske marskal, Jean-Baptist Bernadotte, der i 1810 blev valgt til kronprins i Sverige, var ægte søn af den franske revolution. Avancerede fra sergent - senere løjtnant - i kong Ludvig den 16.'s hær til oberst i revolutionshæren i 1792. Divisionsgeneral i 1794 og - da Napoleon blev kejser - af ham udnævnt til marskal af Frankrig. Da den i 1809 nyvalgte svenske kronfølger, den danske prins Christian August af Augustenborg - i Sverige kaldt Carl August – pludselig døde i 1810, blev Bernadotte af den svenske rigsdag valgt til ny tronfølger og antog navnet Carl Johan. Selv om han først blev konge i 1818, blev han hurtigt den reelle leder af den svenske udenrigspolitik. I den forbindelse blev han Danmarks ulykkesfugl, og det er hans engagement i den tyske frihedskrig vil nu vil følge i.

Det var Bernadottes erklærede mål, at den svenske konge også skulle herske over Norge. Det til erstatning for Finland, som russerne havde erobret i 1809 - efter mere end 400 års fællesskab mellem Finland og Sverige.

I århundreder havde Rusland - foruden Danmark-Norge - været Sveriges arvefjende, men trods tabet af Finland allierede Carl Johan sig i begyndelsen af 1812 med Rusland mod Napoleon. Alliancen besegledes ved et møde i Åbo med Czar Aleksander den første. Czaren godkendte Carl Johans krav på Norge. Begge allierede sig så med England.

Efter slaget ved Leipzig vendt Carl Johan sig mod det danske auxiliærkorps i Nordtyskland, hvad der førte direkte til freden i Kiel. Den kamp vil imidlertid ikke blive behandlet her.

II - Hvorfor dette arbejde?

Der er tre grunde til, at jeg har beskæftiget mig med den tyske frihedskrig. For det første en mangeårig interesse for to danske militærhistoriske forfattere fra slutningen af 1800-tallet, oberst N. P. Jensen (1830 - 1917) og kaptajn C.Th. Sørensen (1824 - 1914), der begge har skrevet meget om napoleonstiden. N.P. Jensen generelt om Napoleons krige, hvor han er alvidende - har bl.a. skrevet værker om 1812, -13, -14 og -15, og C.Th. Sørensens to hovedværker hedder " Kampen om Norge" og "Bernadotte i Norden". De to gamle militærhistorikers værker udgør et væsentligt grundlag for det skrevne. Artiklen indeholder således ikke meget nyt, men det er vist nok første den svenske kronprins overordnede indflydelse på krigens udfald diskuteres på dansk.

For det andet: En præst fra Stenløse-Veksø (1802-1821) ved navn Morten Pontoppidan, tidligere højskolemand, bror til forfatteren Henrik. Oprindelig grundtvigianer og radikal, senere mere moderat. Han udgav i 1913 en folkelig bog med titlen "Anno 13".

Tyskland var dengang opdelt i mange mindre kongeriger og hertugdømmer. Men - fremhæver Morten Pontoppidan og nævner bl.a. Fichtes forelæsningsrække i 1806 "Reden an die deutsche Nation" - at netop i forbindelse med frihedskrigen fæstnedes der en fælles tysk identitet, følelsen af at Tyskland var én nation.

Pontoppidans bog - der pudsigt nok netop kom et år før den store verdenskrig - var fuld af sympati for de tyske frihedstanker. Bogen består hovedsageligt af biografiske skildringer af de folkelige og nationale førere, men han

har også lovord til overs for general Scharnhorst - skaberen af en tysk hær med ikke-adelige officerer og baseret på værnepligt, og for general Blücher, den prøjsiske overgeneral. Begge generaler får et afsnit i bogen.

Det tredje udgangspunkt er en norsk skønlitterær forfatter ved navn Yngvar Hauge (1899-1977). Han skrev i 1940 - 42 en trilogi om Bernadotte. I de to første bind følger man sergenten, marskallen og kronprinsen. Hans holdninger og overvejelser beskrives. Bøgerne er velskrevne med Bernadotte som helt og Napoleon som skurk. Der refereres en masse breve, forhandlinger og samtaler, men man aner ikke, hvor Yngvar Hauge har det fra. Det er så udpræget en biografisk roman.

III - Cunctator?

Den romerske hærfører Fabius Maximus fik i kampene mod Hannibal et par hundrede år før Kristus tilnavnet Cunctator. Det betyder nøleren. I forbindelse med den tyske frihedskrig i 1813 blev også Bernadotte kaldt for cunctator. Om det var berettiget, er noget af det, vil vi se nærmere på.

Det er særlig i forbindelse med slaget ved Leipzig 16. – 19. oktober, at Bernadotte som fører for Napoleons modstanderes - de allieredes – nordhær kaldes cunctator. I fig. 1 ses her styrkernes opstilling på den første kampdag - 16. oktober. Napoleons (blå) styrker er centreret om Leipzig, mod nord de allieredes (røde) prøjsiske styrker under Blücher, mod syd de (røde) såkaldte hovedhær under østrigske fyrst Schwarzenberg. Nordhæren mangler.

I fig. 2 har vi styrkernes udgangstilling den tredje dag - den 18. oktober. Nu er nordhæren under Bernadotte omsider nået frem og kan deltage i kampen. Hvorfor Bernadotte kom så sent frem er det, vi nærmere vil undersøge, men først vil vi hvordan det hele begyndte.

Fig 1

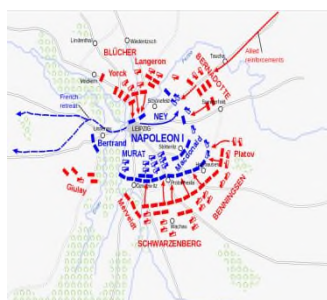

Fig 2

IV - Tilbage til 1812 og foråret 1813

Som bekendt, foretog Napoleon i 1812 - ligesom Hitler - et angreb ind i hjertet af Rusland – i øvrigt indledt samme dato som Hitler 129 år senere. Ligesom under 2. verdenskrig havde russerne reageret ved at gå baglæns og vælge den brændte jords taktik - og følgelig gik det Napoleon, som det gik Hitler. Hans hær blev overfaldet af kong Vinter og måtte efter et par store nederlag trække sig helt tilbage til det nuværende Polen

I fig 3. vises Napoleons allierede under felttoget mod Rusland. I de grønne områder - herunder det såkaldte Rhinforbund i Tyskland - herskede Napoleon selv. Fra de røde områder: Prøjsen og Østrig, der var hans allierede, blev der leveret store styrker til hans højre og venstre fløj. Danmark - Norge stillede ikke styrker ved den lejlighed.

Fig 3

Fig. 4

Staterne i Rhinforbundet ses på fig. 4. Også de leverede flere tropper til Napoleon. Det drejede sig om - regnet fra nord og vest - kongerigerne Westfalen, Sachsen, Württemberg og Bayern samt en lang række større eller mindre hertugdømmer, bl.a. Baden og Hessen. Napoleons forbundsfæller mistede i virkeligheden flere tropper under Ruslandsfelttoget end franskmændene gjorde.

Napoleon selv havde i december 1812 forladt den retirerende ruslandsarmé og havde overladt kommandoen først til marskal Murat, senere til sin sted-søn prins Eugén. De førte de sørgelige rester først til floden Weichsel, senere til Oder og endelig til Elben. I Paris arbejdede Napoleon nu på at stampe nye enheder op af jorden. Og det lykkedes at rejse en hær på ca. 180-tusind mand og henved 350 kanoner. Flere af forbundsfællerne fra ruslandsfelttoget var nu faldet fra. Kong Frederik Vilhelm af Preussen mødtes i februar 1813 med Czar Alexander, og Preussen tiltrådte forbundet mellem Rusland og England. Og i marts 1813 blev der så indgået en traktat mellem England og Sverige. Her forpligtede Sverige sig til under Bernadotte at deltage i kampen på fastlandet - sammen med et russisk korps, som Czar Aleksander allerede i 1812 havde stillet Bernadotte i udsigt, men ikke havde kunnet afse under kampen i selve Rusland. England forpligtede sig til at støtte Bernadotte med 1 million pund. Nu var således den såkaldt 6. koalition mod Napoleon, Rusland, Preussen, Sverige og England dannet.

Østrig under Napoleons svigerfar, Kejser Franz Joseph, og hans udenrigsminister, Klemens Metternich (1773-1859), havde deltaget på Napoleons side i Rusland, men forholdt sig nu neutralt med henblik på at komme til at spille en mæglende rolle. Kong Frederik August I af Sachsen (konge 1806-27) havde først personligt sluttet sig til Østrig, men fortrød efter Napoleons nederfor nævnte sejr Lützen. Flere af hans tropper indgik nemlig fortsat i Napoleons enheder.

Dette gav anledning til en utrolig hændelse på trediedagen under slaget ved Leipzig - hvis Yngvar Hauges beskrivelse ellers er sand. Hændelsen vender vi tilbage til.

Napoleon samlede - under sin personlige kommando - sin hovedstyrke i terrainet øst for Mainz, rykkede frem over floden Saale og nåede den 30. april byerne Weisenfelds og Naumburg, lidt sydvest for Lützen.

(Det var her Gustav II Adolf af Sverige kæmpede og faldt i 1632 under 30-årskrigen). De allierede stod den 30. april netop med et korps ved Lützen et korps ved Borna og ét ved Frohburg.

Det førte til, at Napoleon angreb den 2. maj - Slaget ved Lützen (fig.5). Napoleon sejrede og de allierede gik tilbage bag Elben, mens de franske bivua-kerede på kamppladsen. Det franske rytteri var for uøvet til at kunne forfølge.

De allierede gik helt tilbage til Bautzen (fig. 6.) mellem Elben og Oder, hvor de besluttede at optage kampen. Napoleon fulgte efter og forsøgte den 20-

21. maj at gennemføre en klassisk omfating, men marskal Ney, der rykkede frem fra nord, kom for sent, så det lykkedes de allierede at vige ud mod øst. Men sejren var Napoleons.

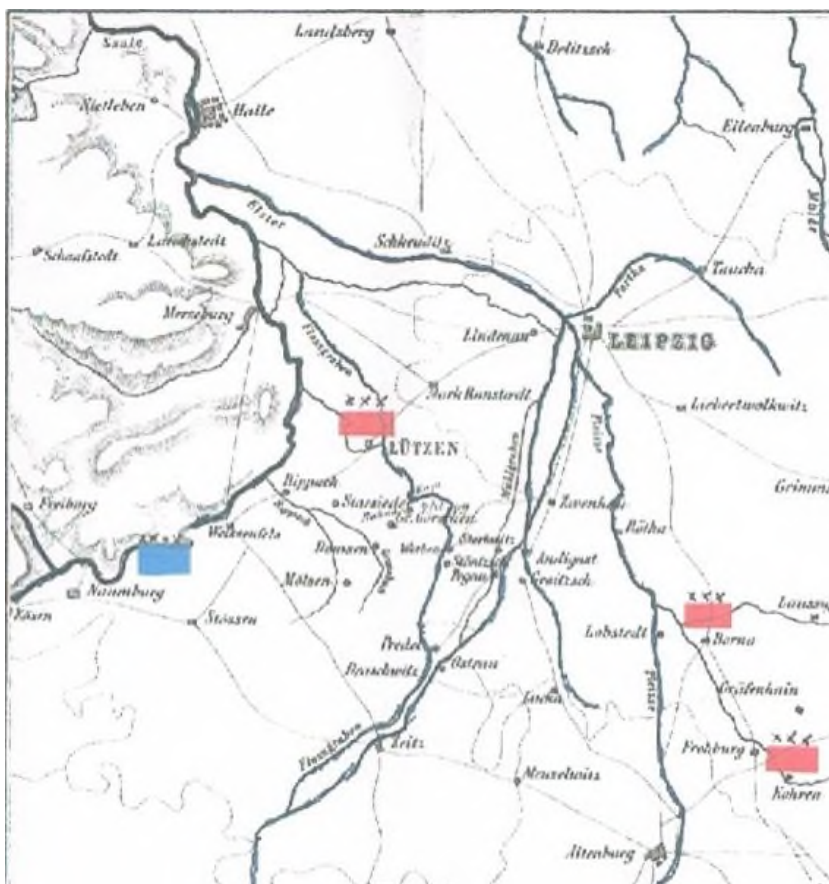

Fig 5. Napoleons fremrykning mod Lützen (de allierede er røde)

Nu havde de allierede lidt nederlag både ved Lützen og ved Bautzen. De faldt helt tilbage på Breslau ved Oder og hovedparten af Napoleons styrker fulgte efter. Nu kunne Østrigs Metternich komme på banen.

Nu havde de allierede lidt nederlag både ved Lützen og ved Bautzen. De faldt helt tilbage på Breslau ved Oder og hovedparten af Napoleons styrker fulgte efter. Nu kunne Østrigs Metternich komme på banen.

Inden våbenhvilens udløb meldte Bernadotte sig på banen. Den 17. maj - årsdagen før den norske grundlov blev givet - gik han i land på Rügen for at

Fig. 6

gøre sig gældende på fastlandet, og vise zcar Aleksander, hvem der skulle have Norge.

Aleksander havde faktisk vaklet med hensyn til sit løfte om at støtte Bernadottes norske krav. Den 22. marts havde han sendt en delegat til Frederiksberg Slot - det slot, hvor Frederik VI to gange havde modtaget Bernadotte - i 1808, da han kom som chef for den fransk/spanske hjælpestyrke, og i 1810 på vej til Sverige som nyvalgt tronfølger. På linje med England ville Aleksander nu i marts gerne have Frederik VI til at deltage på allieret side i krigen i Nordtyskland og deltage i den 6. koalition.

Den danske udenrigsminister, nordmanden Niels Rosenkrans, var positiv, Frederik VI forlangte imidlertid en uforbeholden garanti for begge sine arvede riger, men det kunne Aleksander ikke give på grund af sit løfte til Bernadotte. Bernadotte var en bedre diplomat end Frederik VI.

V - Trachenbergmødet 9.-12. juli 1813

Efter slaget ved Bautzen 21. maj var der som nævnt 27. maj indledt forhandlinger om våbenstilstand, og en sådan sluttedes, gældende til 12. juni, men blev forlænget senere til 10. august, samtidig med, at der blev optaget fredsforhandlinger i Prag. Disse brød sammen 10. august og samme dag sendte Østrig krigserklæring til Napoleon. Østrig tiltrådte nu koalitionen.

I Schlesien ligger slottet Trachenberg. Her mødtes den 9. – 12. juli zcar Aleksander, kong Frederik Vilhelm III og kronprins Carl Johan og deres generaler. Efter en positiv tilkendegivelse fra Østrig blev der udarbejdet en skitse til en fælles plan, der forudså østrigsk deltagelse på allieret side.

Planen omfattede tre armeer.

Den bøhmiske hær, også kaldet hovedhæren, under den østrigske general, senere feltmarskal, fyrst Schwarzenberg. Den bestod af 127 000 østrigere, 79 000 russere og 45 000 prøjsere.

Den schlesiske hær under prøjsiske general Blücher bestående af 38 000 prøjsere og 68 000 russere

Nordhæren under kronprins Carl Johan omfattende 23 000 svenskere, 77 000 prøjsere, 30 000 russere - samt et blandet korps Walmoden.

Korps Walmoden bestod af svenskere, prøjsere, russere, hannoveranere og meckelenborgere, i alt 27 000 mand.

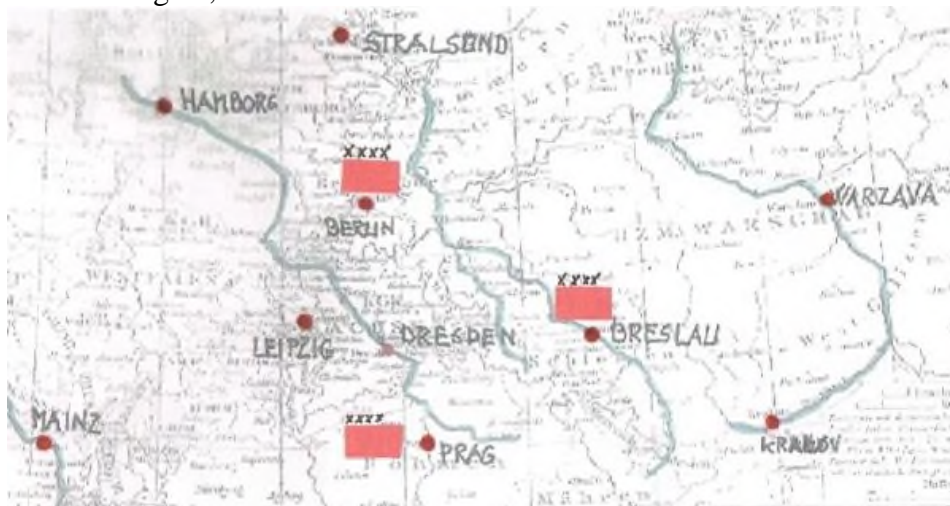

Fig. 7 – Tre allierede armeer

Korpset skulle operere i langs Østersøkysten. Det var den styrke, der blev sat ind først mod Hamburg senere mod Danmark. Korpset var underlagt nordhæren og dets operationer blev ledet af Bernadotte, men som før nævnt vil de ikke blive berørt her. Korpsets stabschef havde det velkendte navn, Clausewitz.

Endelig opstilledes der i Polen under general Benningsen et rent russisk reservekorps, som senere kunne fremdrages til krigsskuepladsen.

Hvem der var ophavsmand til de allieredes Trachenberg-plan vender vi tilbage til. I korthed gik planen ud på at undgå et afgørende slag, før de tre hære kunne forenes og kunne indeslutte Napoleons styrke; og det forudså man skulle ske ved Leipzig. Indtil da skulle man undgå Napoleon selv, men søge at ramme marskallerne.

VI – Katzbach - Dresden - Kulm

Napoleons hovedstyrke stod ved våbenstilstandens udløb 12. august i Sachsen - i linien Dresden (ved Elben) - Bautzen - Gørlitz ved Neisse) - Liegnitz (ved floden Ober) med sidesikring mod Bøhmen og med et korps (marskal St. Cyr) til sikring af Dresden-området og et korps til sikring mod Bautzen.

Fig. 8 – Napoleons styrker 12. aug. – bemærk berlinhæren mod nord

Tre korps var detacheret knap 100 km syd for Berlin med henblik på fremrykning mod Preussens hovedstad. De sidste tre korps vender tilbage til i afsnit VII

Napoleon besluttede at lade hovedstyrken i Sachsen operere under sin personlige kommando på en operationslinie Dresden - Bautzen - Gørlitze - Liegnitz - Breslau.

Det første sammenstød fandt sted 26. august ved floden Katzbach, en biflod til Oder. Det blev et nederlag for Napoleon. Han havde ladet de tre forreste korps rykke frem mod Oder under kommando af marskal MacDonald for selv at følge efter. Samtidig havde Blüchers schlesiske hær taget offensiven.

Blücher måtte vige ud, men 26. august morgen valgte han at foretage et modangreb. Det fandt sted i silende regn i et bjergrigt terræn og under fremrykningen gik to divisioner, to rytterregimenter og 12 kanoner over floden, selv om vandet gik dem til bæltestedet. Altså et tilbageslag for Napoleon.

Med udgangspunkt i de franske korps' dislocering 12. august (fig. 8) vil vi se på Napoleons reaktion på Schwarzenbergs fremrykning. Napoleon havde allerede forud ladet 14. korps (St. Cyr) ved Pirna trække sin hovedstyrke ind i Dresden, og da han nu erkendte bøhmenhærens offensiv beordrede han 1. korps (Vandamme), 2. korps (Victor) og 6. korps (Marmont) tilbage til Stolpen, 20 km øst for Dresden. Herfra skulle Vandamme rykke over byen Königstein ved Elben sydøst for Dresden og falde Schwarzenbergs styrker i ryggen. Victor og Marmont skulle efter omstændighederne følge efter Vandamme eller rykke til Dresden.

Nu vender vi os mod de allieredes hovedhær. Fra Bøhmen havde Schwarzenberg allerede 17. august besluttet at gå over Erzgebirge mod Dresden ad tre fremrykkeveje fig.9, næste side: Mod øst langs Elben over Pirna, mod vest over Freiberg og i en midterakse over Dipperdiwalde.

Da Napoleon erkendte omfanget af denne offensiv, opgav han sin offensiv mod Blücher.

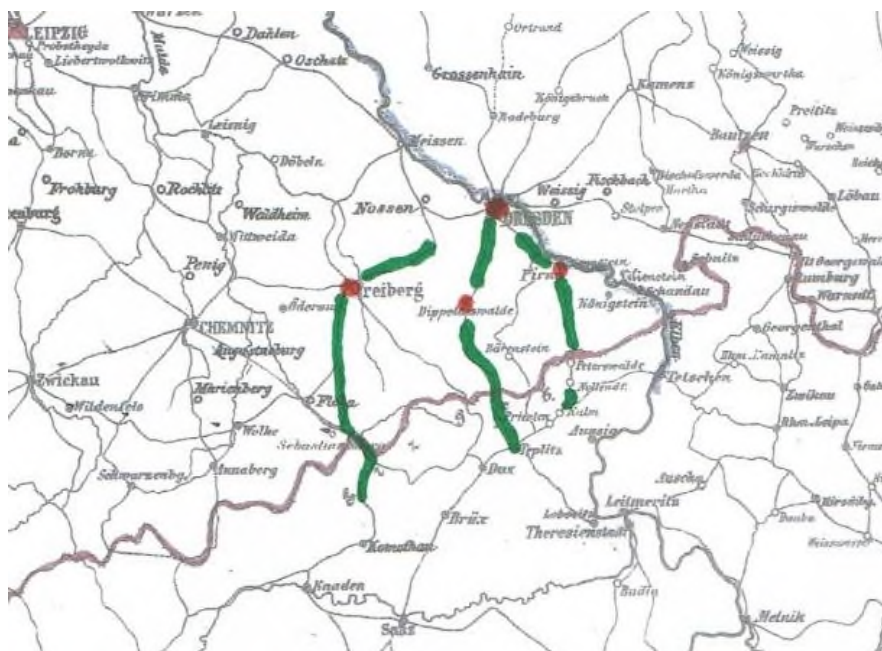

Fig. 9. – Tre fremrykkeveje mod Dresden

Skitsen (fig. 10) skulle give et indtryk af Dresden og terrænet sydvest for byen. De røde linier angiver byens udstrækning og indfaldsvejene er anført. De med romertal anførte lokaliteter er fem hastigt anlagte reduiter.

Fig. 10. – Dresden med reduiter

Da fyrst Schwazenberg 26. august eftermiddag - i øsende regnvejr - gav ordre til angreb stod de allierede umiddelbart foran de fem reduiter, men kom ikke videre den dag. De allierede bivuakerede i øsende regn på kamppladsen og - udover lidt brød - fik tropperne ingen forplejning. Da Napoleon 26. august ankom til Dresden, var han rundt hos enhederne for at vise sig - og fremme deres kampånd.

Dagen efter (27. august) gik franskmændene til modangreb og de allierede måtte trække sig tilbage. Napoleon havde sejret.

Det er foran anført, at Napoleon 25. august beordrede general Vandammes korps til at gå vest for Elben og søge at falde Schwarzenbergs styrker i ryggen. Den 29. – 30. august kom Vandammes korps "i klemme" ved Kulm mellem russiske-, østrigske- og prøjsiske styrker og korpset blev næsten udsløttet. 10 000 mand blev taget til fange, herunder Vandamme selv. Igen havde en af marskallerne lidt nederlag.

Fig. 11 Moderne kort over Berlin. Gross Beeren i brun ring

VII Nordhæren-1: Gross Beeren

Vi vil nu vende os mod Nordtyskland for nærmere at overveje kronprins Carl Johans ledelse af operationerne ved nordhæren, specielt vil vi i denne sekvens se på slaget ved Gross Beeren den 23. august. I fig. 11. ses et nutidigt kort over Berlin med datidens landsby Gross Beeren i en grøn cirkel.

Fig 12. Berlinhærens udgangsstilling

De tre franske korps, der stod nord for Sachsen, ville Napoleon lade rykke mod Berlin under marskal Oudinots kommando. De tre korps omfattede

12. korps (Oudinot) - 19 000 mand

7 korps (general Reynier) - 18 000 mand

4 korps (general Bertrand) - 24 000 mand

Oudinot førte således både sit eget korps og hele "Berlinhæren". 19. august var den opmarcheret 100 km fra Berlin i linien Luckenwalde - Beruth med Oudinot til venstre og Bertrand til højre, jf. fig. 12.

Nordtyskland stod der i øvrigt franske styrker således:

Langs Oder: Ved Stettin og ved Küstrin
Langs Elben:

- I Hamborg: 13. korps (Marskal Davoust) - 25 000 mand + 10 000 danske under prins Frederik af Hessen

- I Magdeburg: General Gerard - 10 000 mand

- i Wittenberg: General Domrowski - seks bataljoner.

Det var Napoleons plan, at Davoust fra Hamborg og Gerard fra Magdeburg også skulle gå mod Berlin, men nogen egentlig samordning havde der ikke fundet sted.

Fig. 12. Enhederne skulle være blå

Berlin skulle forsvares af de allieredes nordhær under Carl Johan. Kampen kom til at finde sted ved landsbyen Gross Beeren 23. august. I fig. 13 ses et kort fra en svensk bog, som jeg kommer til om et øjeblik. Gross Beeren er markeret i den grønne ring. Læg særlig mærke til Potsdam til venstre i billedet og floden Spree, der løber gennem Berlin. Spree vender vi tilbage til.

Fig. 13. Berlin 1813 – Gross Beeren markeret (brun ring)

Overvejelserne over Carl Johans føring er baseret på tre værker.

Værk nr. et: Den tidligere nævnte bog fra 1908 af oberst N.P. Jensen: "Napoleons felttog i 1813". Som titlen antyder behandler Jensen primært operationerne set fra fransk side, men han beskriver dog også i detaljer de allieredes virksomhed. Grundlaget for hans skildring af de allierede er imidlertid den tyske litteratur, værk nr. 2, og dermed i høj grad præget af prøjsisk animositet mod Carl Johans føring.

Værk nr. to: Quistorp: Geschichte des Nordarmee im Jahre 1813 (1894), baseret på et tysk generalstabsværk om 1813. Hos Quistorp er den prøjsiske general Friderich von Bülow den store helt og Carl Johan tilsvarende anti-helt. Bogen indeholder en meget detaljeret gennemgang dag for dag af begivenhederne udvikling og de taktiske fremgangsmåder.

Værk nr. tre: "Napoleon og Carl Johan under krigen i Tyskland 1813" fra 1891 af øverste Gustaf Lagerhjelm.

Her refereres den tyske animositet med Carl Johan; den imødegås, idet Carl Johans kendskab til Napoleons fremgangsmåder og vaner fremhæves, ligesom Carl Johans situationsfornemmelse, overblik og strategiske sans understreges.

En sammenligning med kendte hjemlige forhold:

Gross Beerens afstand fra Berlin svarer til afstanden fra København til en linie Furesø - Søndersø - Ledøje - Vejleå.

Men lad os lige få stillet styrkerne op. Nordhæren omfattede - foruden korps Walmoden - fire korps.

For det første: 3. prøjsiske korps under general Bülow - Det bestod af fire infanteribrigader og en kavalleridivision

For det andet: 4. prøjsiske korps - under general Tauenzin. Det bestod af to infanteridbrigader, men herudover af en række detacherede enheder, således:

- En brigade (+) ved Küstrin
- en brigade ved Magdeburg (3 000 mand)
- en enhed ved Stettin,

Ved Berlin var der af dette korps således kun to infanteribrigader.

For det tredje:

Et russisk korps under general Winzengerode. Det bestod af en infanteridivision (general Voronzof) og kavalleridivision (general Czernitshev)

Og endelig for det fjerde:

Et svensk korps under general, grev Stedingh, Det bestod af Tre infanteridivisioner og en kavalleridivision.

Kampen ved Gross Beeren blev fra allieret side gennemført på en måde, der ganske svarer til kampformen "Forsvarskamp", således som den blev doceret, da jeg var i aktiv tjeneste.

FBF var placeret i et fugtigt, vandfyldt område, hvor fjendtlig fremtrængen blev kanaliseret til tre fremrykkeveje.

Indtil 20. august var Carl Johan overbevist om, at Napoleon personligt ville tage kommandoen over berlinhæren; en konfrontation, han ikke ønskede. Men kampe den pågældende dag (20. august) mellem de franske forposter og Carl Johans opklaringsstyrker gjorde det klart, at Napoleon ikke selv førte "Berlinhæren".

Vi vil senere se på Carl Johans dispositioner fra 22. til 23. august.

Da kampen indledtes 23. august var Nordhæren opstillet således: Det russiske og svenske korps i kampstillinger, som det fremgår af fig. 14. To brigader af korps Tauenzin førte henholdende kamp på henholdsvis højre og venstre fløj, og to brigader af korps Bülow, der havde været fremskudt foran den centrale del af fronten, var gået tilbage til og indgik i modangrebsstyrken, der omfattede korps Bülows hovedstyrke om landsbyen Heinersdorf.

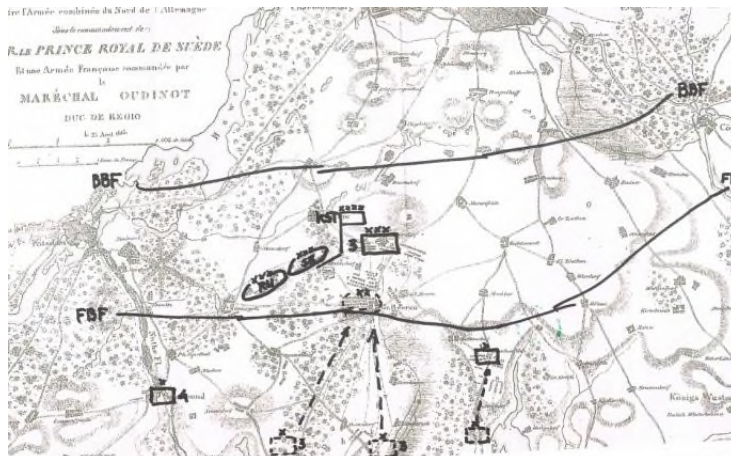

Fig. 14 Nordhæren efter Bülow's tilbagegang

23. august om morgenen var det franske korps til højre (general Bertrand) nået frem til FBF ved Blankenfelde. Bertrand bad midterkorpset (general Reynier) gå frem for at aflaste sin venstre fløj. Dette godkendtes af marskal Oudinot, der lovede også at overskride FBF med sit korps.

Reynier i midten pressede på, og overfor en svag besættelse af Gross Beeren lykkedes det ham at tage terrænet omkring landsbyen. Reynier lod derefter sine enheder forberede bivouakering på stedet til ly for silende regn.

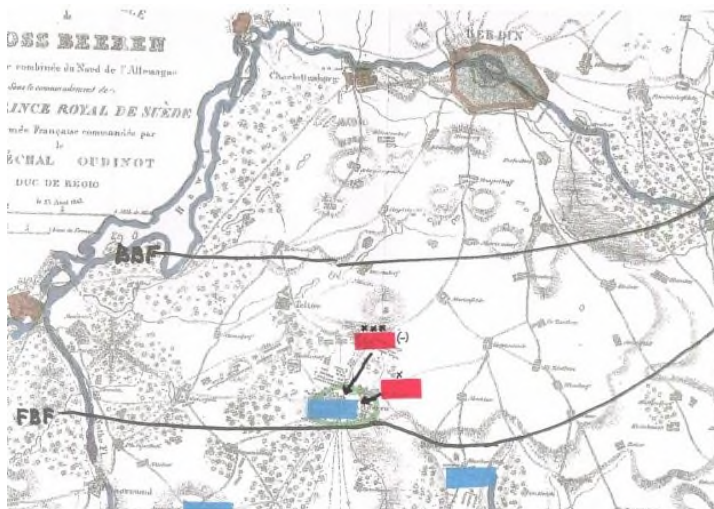

Fig. 15 Bülow's modangreb 23. eftermiddag

Sidst på eftermiddagen satte de allierede deres modangreb i gang. Bülow lod sine brigader gå mod Gross Beeren fra Nordøst med en enkelt brigade via Klein Beeren. Modangrebet kom bag på de franske enheder, der alle måtte vige ud mod syd.

Efter at have generobret Gross Beeren gik de allierede frem til FBF, men der var ikke tale om egentlig forfølgelse. Først 25. august rykkede Carl Johans styrker langsomt frem.

Dette er historien om, hvordan kampen rent faktisk udviklede sig 23. august. Nu til den tyske kritik af Carl Johans dispositioner.

Først om modangrebet: Jensen skriver:

"Kronprinsen af Sverige opholdt sig ved vindmøllen ved Ruhlsdorf [nord for Gross Beeren, kampstadet er markeret på fig.14]. Han havde fået melding om, at Tauentzin holdt igen ved Blankenfelde og at Reynier var isoleret, men desuagtet gav han ingen befaling til, at der skulle rykkes frem for at ødelægge Reynier, inden han kunne få understøttelse. Medens kampen stod på, havde Bülow samlet sine brigadegeneraler ved Hernalsdorf. Klokken var blevet 4. Skulle der foretages noget samme dag, måtte der handles hurtigt, og da en stabsofficer henkastede den tanke ikke at afvente ordrer, men øjeblikkeligt gå løs på fjenden, blev den straks grebet af Bülow. Generalerne ilede til deres tropper, og det varede ikke længe før alle var færdige til fremrykning, men rigtig nok gennemblødte til skindet og trætte. Bülow sendte en officer til kronprinsen for at melde, hvad han havde i sinde, og anmode om, at han måtte blive støttet ved et angreb mod fjendens venstre flanke. Kronprinsen blev meget forbavset, da han fik denne melding. Standse Bülow kunne han ikke længere, hjælpe ham ville han ikke, og han befalede derfor officeren, der havde bragt meldingen, at vende tilbage til Bülow og sige ham: "Jeg har fjenden foran mig. Enhver skal forsvare sin front.""

Modsat skriver Lagerhjelm: "Da kronprinsen anbefalede Bülow at rykke frem og generobre Gross Beeren, havde kun Bülows fremskudte styrker deltaget i kampen ... Intet var da naturligere, end at Bülow med sin hovedstyrke skulle generobre Gross Beeren, og dette var da også kronprinsens hensigt, da han svarede Bülows adjutant, da denne kom til ham ved vindmøllen med begæring om støtte til angrebet, idet den vedholdende regn hindrede tropperne i at afgive ild: "Rid tilbage og spørg general Bülow fra mig, om han ikke har bajonetter på sine geværer"?" Hvorefter han gav Bülow

en skriftlig ordre om at gå til angreb. Ordren nedfældedes af grev Gustav Löwenhjelm på et stykke papir, samtidig med at generalløjtnant Carl Akrell, dengang generalstabsofficer, holdt sin hat over skrivelsen for beskyttelse mod regnen".

Altså: Påstand mod påstand.

Derimod synes det ikke at kunne tilbagevises, at Carl Johan forudså muligheden for at overgå til henholdende kamp, såfremt Napoleon selv tog kommando over berlinhæren. Det var i god overensstemmelse med Trachenbergplanen om at undgå "ham selv" og kun ramme marskallerne. Strategisk set var hans stilling syd for Berlin udsat med de franske fæstninger langs Elben og Oder og de detacherede franske styrkers mulighed for at afskære hans retrætelinie til Stralsund. Quistorp refererer således, at Carl Johan 22. august tidlig morgen samlede sin korpschefer på Philipsthal ved Sarmund [markeret med grøn undestregning på fig. 13] og meddelte dem, at det var hans hensigt, at gå bag floden Spree med passage af broerne mellem Charlottenburg og Berlin, selv om han nu vidste, at Napoleon ikke tog kommando over berlinhæren. Hans argument var, at de tyske landeværnsenheder var for urutinerede til at gå i kamp.

Det tilbageviste Bülow. Han ville ikke følge kronprinsen over Spree, før der havde varet gennemført en kamp til beskyttelse af hovedstaden. Kronprinsen så sig nu nødsaget til at give efter, hørte med velvilje på generalernes forslag til at gennemføre forsvaret. Men Quistorp anfører: "Bülow forlod imidlertid mødet med stigende mistro. Bülows beslutning om ikke at prisgive hovedstaden stod fast, men fuld af uro udtalte han til sine omgivelser: "Den habe' ich weg! Der ist nicht den Mann wir brauchen. ... Unsere Knochen sollen wir vor Berlin bleichen, nicht rückwärts!"". "

Fig. 16

Ved Gross Beeren blev der senere rejst en pyramide. På en plade på forsiden findes det foranstående citat af Bülow

Kemien mellem de Carl Johan og Bülow var ikke den bedste, men til sidst i Lagerhjelm's bog citeres en nytårshilsen fra Bülow til Carl Johan, hvor Bülow hylder kronprinsen og takker for at have haft den lykke at kæmpe for Tysklands frihed under kronprinsens kommando. Hvorvidt dette kun er en høflighedsfrase, kan vi jo imidlertid ikke vide.

VIII – Nordhæren-2: Dennewitz

Dennewitz er en lille landsby nordøst for Wittenberg. Markeret med en lille grøn prik i fig 17 og 18. Den lagde navn til den kamp, hvor det for anden gang lykkedes nordhæren under Carl Johan, alias Bernadotte, at forhindre Napoleons styrker i at nå frem til Berlin. Kampen fandt sted den 6. september.

Ligesom ved Gross Beeren 14 dag tidligere fremstår general Friedrich von Bülow i den tyske litteratur som kampens store helt - men det samme er slet ikke tilfældet i den svenske fortolkning af begivenhederne.

Lad os kort se på, hvad der skete. Efter marskal Oudinots nederlag ved Groos Beeren var alle tre franske korps gået tilbage mod sydvest og Carl Johans nordhær var meget langsomt fulgt efter. Til sidst havde Oudinot ligefrem søgt ly under fæstningen Wittenbergs kanoner.

Napoleon blev rasende, da han fik meldingen om Oudiniots tilbagegang, fordi den valgte retning havde blottet venstre flanke af hans hovedstyrke i Sachsen. Han gav nu kommandoen over de tre korps til marskal Ney, og Oudinot førte herefter kun sit eget korps.

Marskal Ney besluttede at marchere til Luckau, hvor Napoleon havde stillet ham i udsigt, at han - Napoleon - ville arrive og selv tage kommando over berlinhæren. Ney indledte derfor en march mod øst, som den blå pil viser. På sin ægte skolemesterfacon skriver N.P. Jensen herom: "Ney kastede sig hovedkulds ud i en operation, der var af en sådan art, at ingen stærkere end Napoleon har udtalt sig derimod. Ney ville nemlig udføre en flankemarch foran kronprinsens hær som indledning til angrebsbevægelsen mod Berlin".

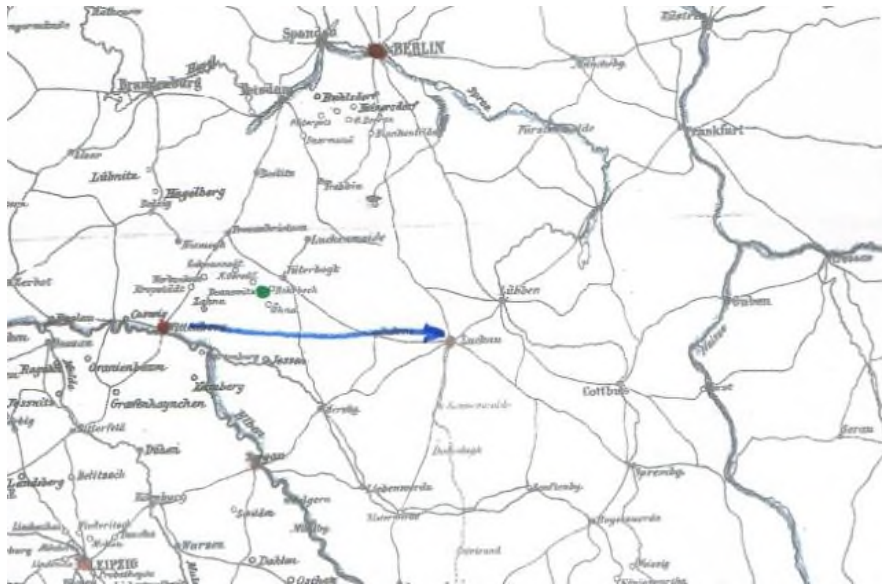

Fig. 17 Marskal Ney's flankemarch (markeret med pil). Tre prikker: Mod nord – Berlin, ved Elben – Wittenberg, lidt over pilen: Dennewitz.

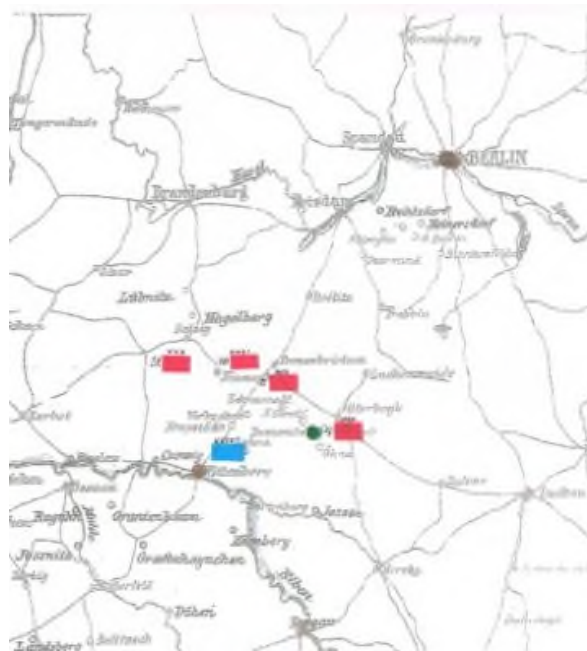

Fig. 18. Opmarch 4. september. Dennewitz (brun prik). Også: Wittenberg (syd), Berlin (nord) er markeret.

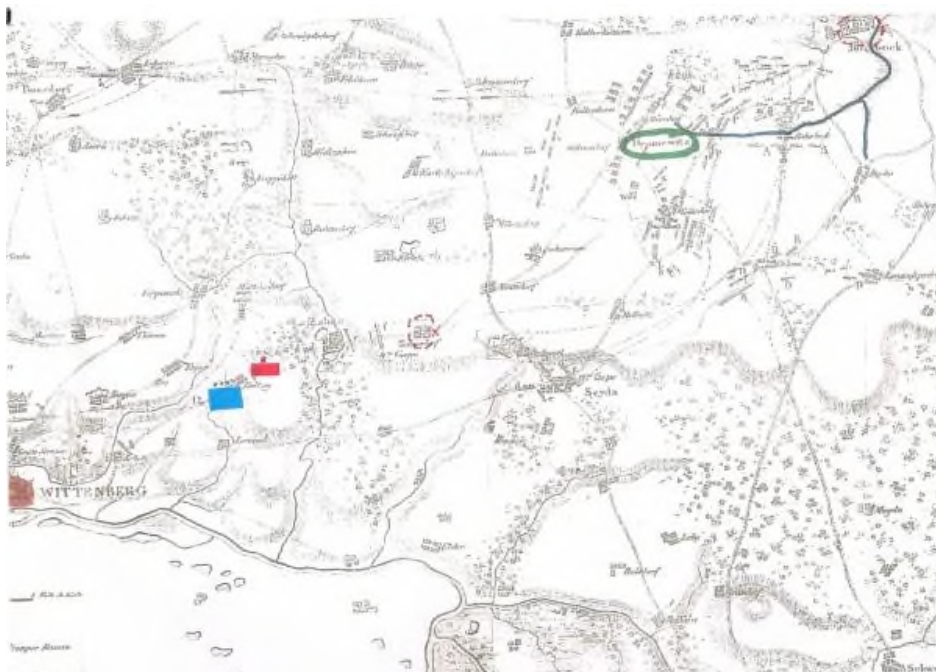

Fig. 19. Beskrivelse af kamppladsen. Mødekampen 5. september markeret.

Fig. 19 viser et svensk kort over mødekampen 5. september. Nederst til venstre ses fæstningen Wittenberg ved Elben. Øverst til højre byen Jüterbog og 3 km sydvest for denne (i en brun cirkel) landsbyen Dennewitz. Bemærk en lille å ved navn Ahe (markeret), der i en slugt løber gennem Dennewitz og gennem landsbyen landsbyen Rohrbeck øst for Dennewitz.

Kampen blev som nævnt indledt 5. september som vist i fig. 19. Korps Oudinot, der var forreste franske styrke, stødte på enheder af Tauenzins 4. prøjssiske korps omkring Zahne, og prøjserne måtte vige ud - og gik helt tilbage til Jüterbog. Oudinot rykkede frem til byen Seyda.

Ved kampens begyndelse 6. september morgen (fig. 20) var de tre franske korps placeret omkring Seyda og øst for Zahne, mens nordhæren stod med svenskerne og russerne ved Bossdorf i kortets øverste venstre hjørne, med Bülow's prøjssiske korps øst for Bossdorf og Tauenzins 4. prøjssiske korps ved Jüterbog. Carl Johan holdt alle russerne og svenskerne som reserve.

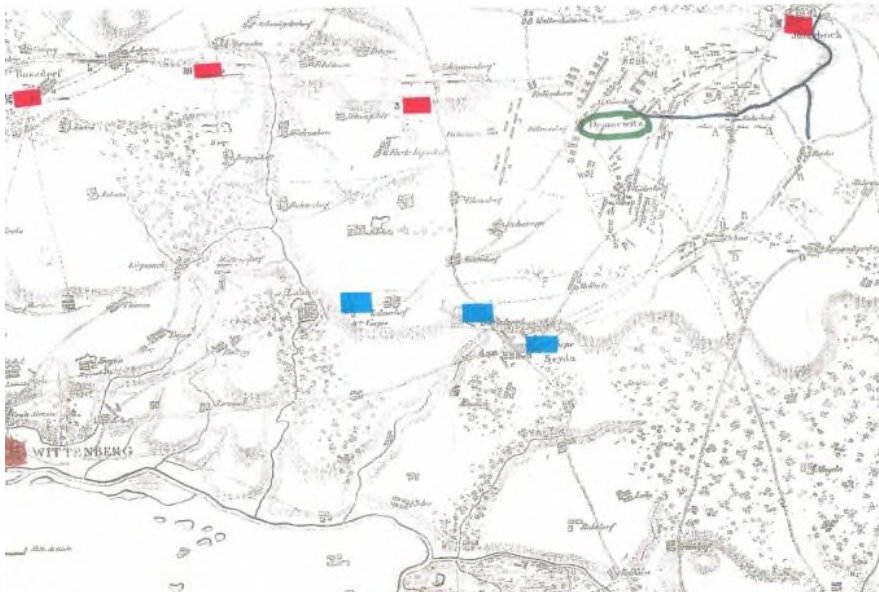

Fig. 20. Dennewitz 6. september morgen

Franskmændene rykkede frem mod Dennewitz og kom over åen Ahe samtidig med at Tauenzin gik frem mod Dennewitz og Rohrbeck - atter mødekamp.

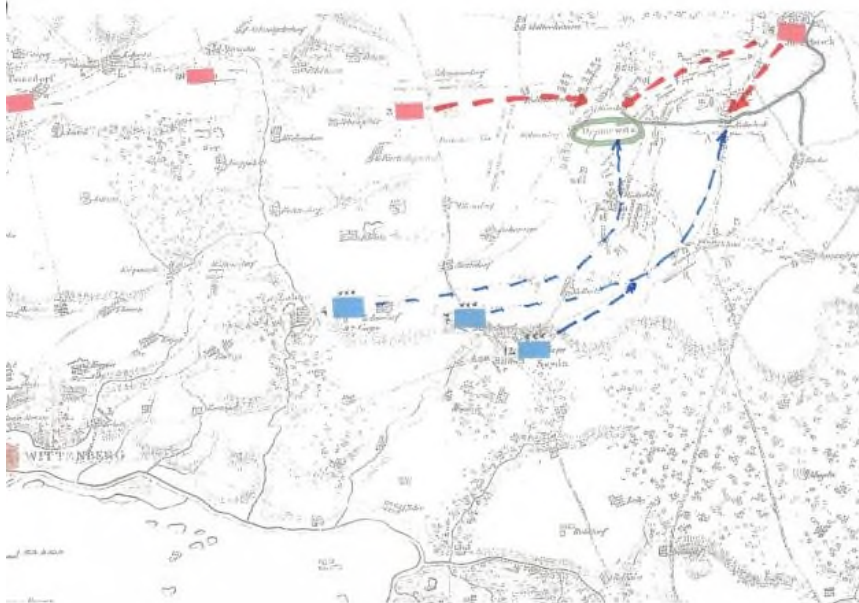

Fig. 21. Fremrykningen til den afgørende kamp ved Dennewitz

Fra vest kom nu (fig. 21) Bülow's korps, og da marskal Ney indsatte sin reserve til støtte for angrebet mod Rohrbeck og ikke mod Dennewitz og terrænet nord herfor, der hvor Bülow trængte frem støttet af svenske kanoner, endte det med, at alle Neys tropper måtte gå tilbage til landsbyen Rochna syd for Rohrbeck.

De allieredes rytteri forfulgte de udvigende franske divisioner, der måtte tiltræde et egentligt tilbagetog over byerne Dahme og Hertszberg. En brigade af Tauenziens 4. prøjsiske korps, der havde stået i Luckau, rykkede 7. september ind i Dahme og tog 3000 mand af Neys tropper til fange.

Fig. 22. Franske styrkers positioner efter Tilbagegang. Torgau er nederste brune prik

Resterne af de tilbagegående franske enheder nåede 8. september helt tilbage til Torgau ved Elben.

Neys tab var i alt 24 000 mand, heraf 13 500 fanger, 53 kanoner og 412 vogne. Hos de allierede mistede prøjserne 9 300 mand, heraf 235 officerer, svenskerne 2 officerer og 14 andre.

Ney rapporterede til Napoleon: "Jeg er slået fuldstændig".

IX – Nordhæren-3: Fra Dennewitz til Leipzig.

Her gives den bedste mulighed for at overveje Carl Johans feltherreegenskaber.

Ved et det møde på Trachenberg Slot i Schlesien, hvor de allieredes strategi blev fastlagt, ville man som nævnt tilstræbe at lade de tre allierede armeer mødtes ved Leipzig for dér at påføre Napoleon det endelige nederlag.

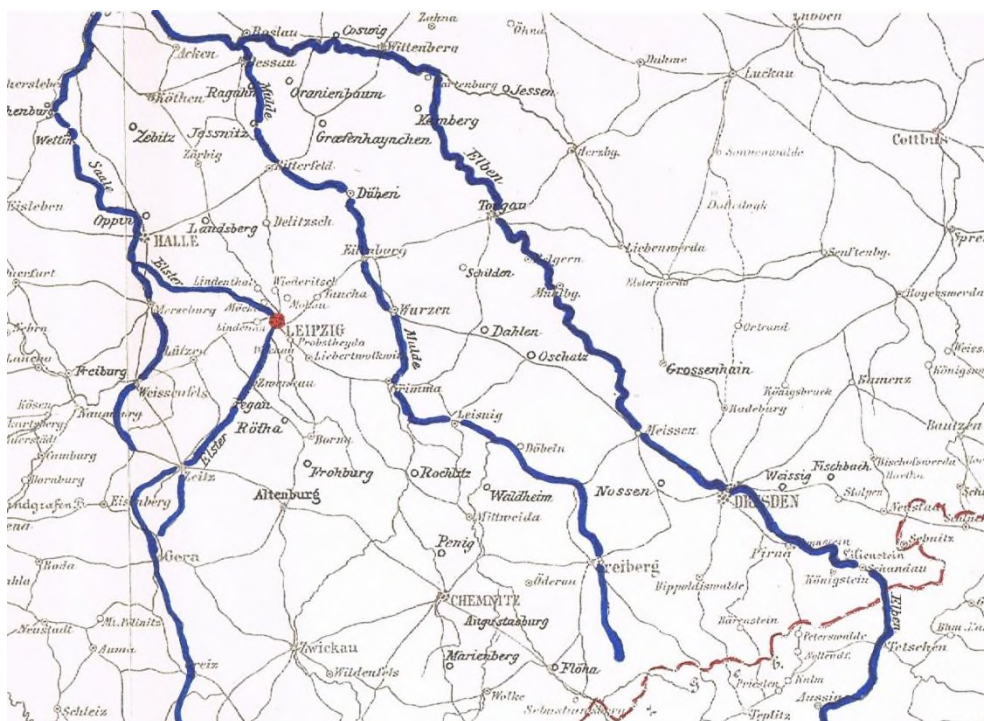

Fig. 23.

Lad os derfor kaste et blik på Leipzigs (brun prik) beliggenhed ved Elben. De tre floder Elben (østligst), Mulde (i midten) og Saale (mod vest) dominerer terrænet. For at nå Leipzig skal Blüchers armé i Sachsen passere mindst to floder og nordarmeen mindst én. Følger vi Elben fra Dresden og Meissen mod nord og nordvest, ser vi fæstningerne Torgau og Wittenberg, der var på franske hænder, og derefter byerne Coswig og Acken.

Tilsvarende langs Mulde, byerne: Wurzen, Eilenburg, Düben, Dessau og Roslau, hvor floden løber ud i Elben, samt langs Saale byerne: Halle, Wittin og Rothenburg, før dén løber ud i Elben lige nordvest for Acken. Det er det terræn, vi nu kommer til at bevæge os i.

Dé modsat rettede opfattelser af Carl Johan som feltherre, som vi hidtil har mødt hos de tyske og svenske krigshistoriske forfattere, møder vi igen i forstærket form i forbindelse med Blüchers schlesiske arme's og nordhærens fremrykning mod Leipzig. For Carl Johans to prøjsiske korpschefer, Bülow og Tauenzin, kunne fremrykningen ikke gå hurtigt nok, og de tyske historikere - og dermed også vor egen N.P. Jensen slutter sig hertil.

Før vi begynder at se på de to forskellige opfattelser, vil vi rent kronologisk prøve at udrede, hvad der rent faktisk skete.

Vi har tidligere set, hvordan de franske styrker var disloceret i Nordtyskland, og grunden til at Carl Johan ikke forhastede sig efter Dennewitz var for det første, at han stadig ville bevare en retrætelinie til Stralsund, for det andet, at det fortsat kunne tænkes, at Napoleon selv ville gå mod Berlin.

Han beordrede bl.a. derfor general Bülow til at indeslutte Wittenberg. 23. september skrev han følgende til Bülow; "Indtagelse af Wittenberg og støttepunkter ved Elben er de eneste midler til at dække Berlin og sikre armeens operationer". General Tauenzin var af samme grund beordret til Roslau med en mindre del af sit korps.

Sidst i september var de allieredes reservehær klar. Den havde været under opstilling i Polen under general Benningsen og rykkede nu den ind i Sachsen. Det var signal til, at Blücher kunne passere Elben og forene sig med nordhæren.

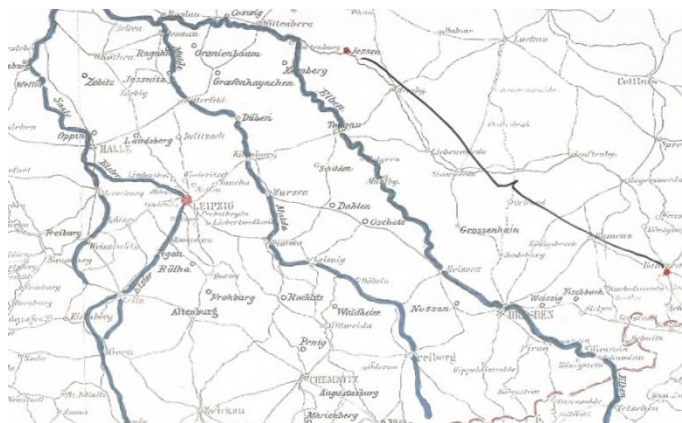

Fig. 24 Klammen til højre viser Blüchers march fra Bautzen til Jessen

Efter fire dages hurtig march (fig. 24) stod Blücher 2. oktober ved byen Jessen og slog bro over floden, der hvor den "knækker" ved byen Elster (ikke markeret på kortet).

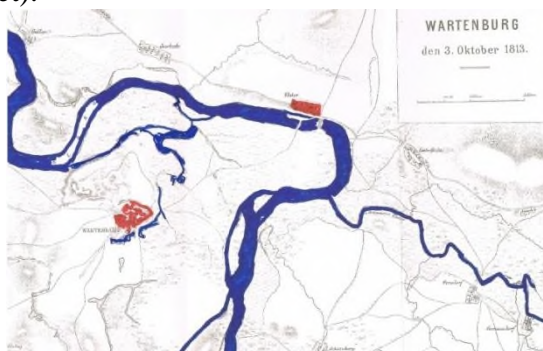

Fig. 25

Lige overfor stod et af korpserne fra Dennewitz (general Bertrand) på højderne ved Wartenburg og 3. oktober fandt der en kamp sted ved Wartenburg. Foranstående fig. 25 en skitse fra området, men vi vil ikke gå i detaljer. Resultatet blev, at franskmændene måtte vige og Blücher bevarede fodfæste vest for Elben.

Samtidig med at Blücher fik sine styrker over Elben, passerede nordhæren floden ved Roslau og Acken og kom derved til en placering mellem Mulde og Saale. De to armeers dislocering 7. – 8. oktober ses i fig. 26.

Korps Tauenzin, 4. prøjsiske korps, er reserve nord for Elben.

Den 7. oktober aften mødtes de to armechefer i landsbyen Mühlbeck - markeret med en brun prik

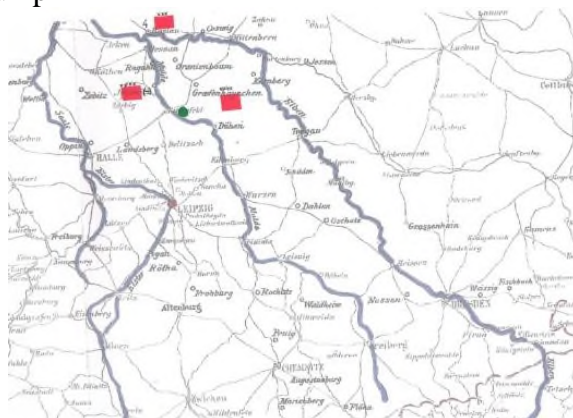

Fig. 26

Samme dag (7. oktober) forlod Napoleon Dresden og overlod til marskal St. Cyr at bevogte grænsen til Bøhmen med to korps.

Med to korps rykkede han selv over Meissen og Wurzen til Eienburg Her fortsatte han med den styrke, der efter Dennewitz var gået tilbage over Elben og presset mod syd af Blücher. De franske styrkers dislocering nord for Leipzig 10. oktober ses i fig. 27.

Napoleon var imidlertid usikker på, hvor han havde fjenden.

Fig. 27 Napoleons styrker 10. oktober

10. oktober mødtes Blücher og Carl Johan igen i Zebitz (markeret med brun prik på fig. 28). Det besluttedes, at begge allierede armeer skulle gå vest for Saale. Blücher sydligst - passage ved Wittig - og Carl Johan vest for Købken.

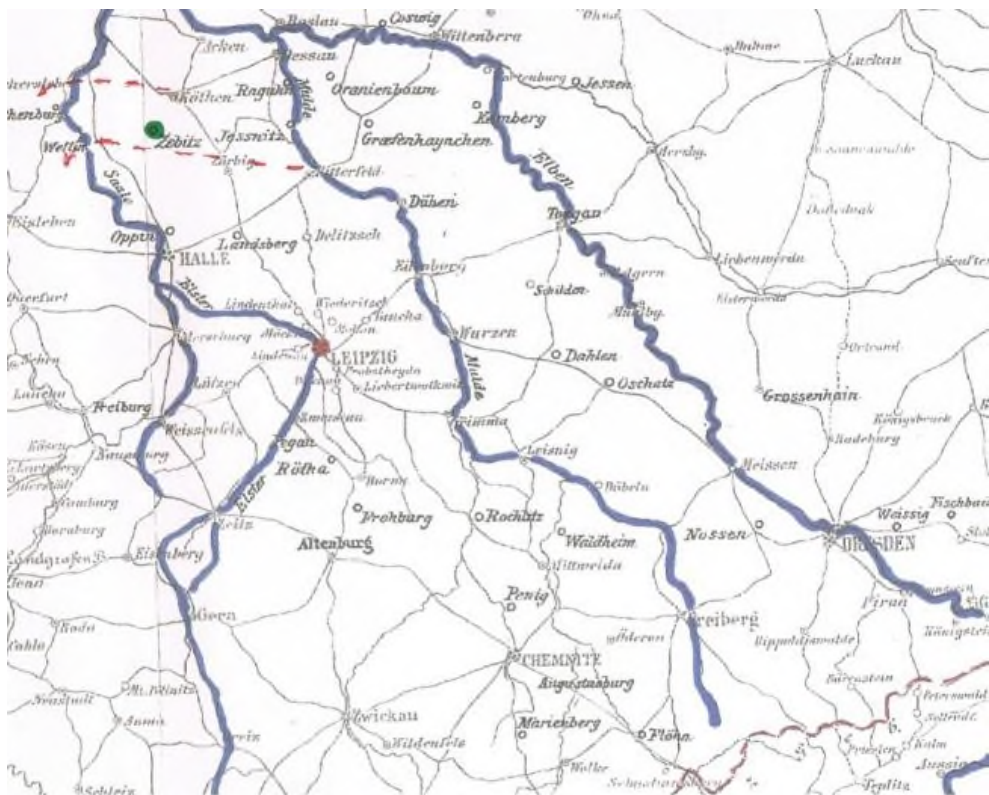

Fig. 28 De allieredes rum vest for Saale 10. oktober

Natten til 12. oktober fik Carl Johan imidlertid melding fra Tauenzin, der stod nord for Roslau, at Napoleon i spidsen for firekorps rykkede mod Wittenberg. Carl Johan besluttede da at gå tilbage til Elbens højre bred for at sikre, at Napoleon ikke uantastet kunne gå mod Berlin.

Det viste sig dog, at Tauenzins melding beroede på en misforståelse, og Carl Johan forblev - bortset fra Tauenzin - som det ses her - syd for Elben, men øst for Saale.

12. oktober havde Napoleon givet ordre til videre fremrykning mod nord, men i løbet af dagen fik han melding fra Murat, der stod syd for Leipzig, at denne ikke kunne holde stand overfor Schwarzenberg.

Napoleon befalede samling af styrkerne nord for Leipzig ved denne by og ved Taucha nordøst for Leipzig.

Og så til historieskriverne. Man skulle ikke tro, at det - bortset fra lokaliteterne og tidspunkterne - var de samme begivenhed, der skildres.

F. eks. hævder både de tyske og svenske forfattere, at med hensyn til initiativet til at overskride Saale og rykke frem vest for denne flod, kommer fra de pågældendes nationale armechef. Det er de tyske forfattere - herunder danske N.P. Jensen - enige om, men deres fælles udgangspunkt er også to beretninger fra henholdsvis 1824 og 1825 af Karl vom Müffling, der i 1813 var Blüchers souschef.

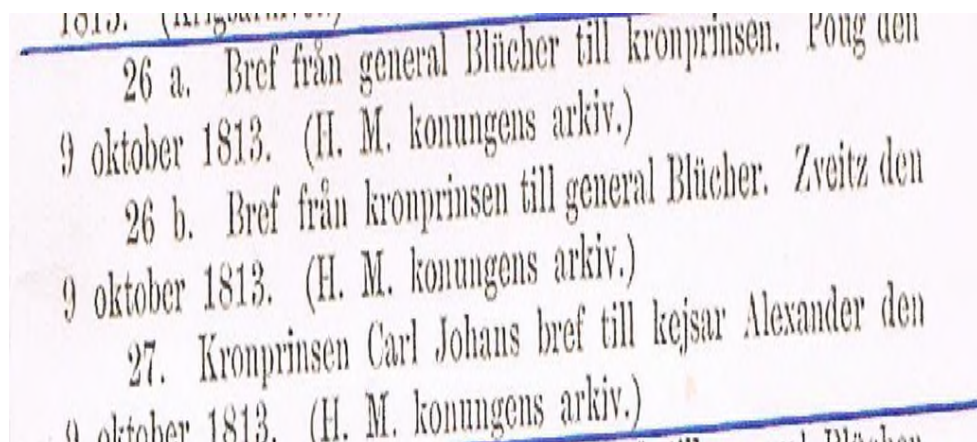

Fig. 29 Af svenske arkivalier

Den svenske opfattelse dokumenteres af Lagerhjelm, der som bilag offentliggør en del af Carl Johans direktiver til sine korpschefer, jf. fig. 29, og sin korrespondance under operationerne med general Blücher. Heraf fremgår det, at det i realiteten var Carl Johan, der dikterede, hvordan operationerne skulle forløbe - men stadigvæk uden hastværk. Det synes at være hans strategiske opfattelse - ikke mindst hans kendskab til Napoleons metoder - der blev afgørende.

Personligt har jeg størst tiltro til Lagerhjelm's opfattelse.

Selv om det aldrig er blevet ganske klart, hvem der var hovedpersonen på Trachenberg Slot i forbindelse med fastlæggelse af den fælles strategi overfor Napoleon - N.P. Jensen er tilbøjelig til i overensstemmelse med de tyske historikere at tillægge den russiske general Karl Wilhelm Tolle æren - så tror jeg, at den gode "kemi", der herskede mellem Zar Aleksander og den svenske kronprins, alt i forbindelse med Carl Johans kendskab til Napoleons krigskunst var den afgørende faktor.

Med andre ord: Det var nok Napoleons tidligere marskal, der havde hovedrollen, da Tyskland blev befriet i 1813.

X – Folkeslaget

Nu til folkeslaget ved Leipzig, som endte med, at Napoleon måtte trække sig tilbage til Rhinen.

Fig. 30. Kort over Leipzig 1814

Som fig. 30 ses Leipzig i 1814 - en lille by med bymur. Bemærk, at billedet er orienteret med øst opad.

Fig. 31

Som fig. 31 endvidere et udsnit af et gammelt kort over floderne forløb ved Leipzig. Vi ser ELSTER, der i to lejer, går vest om Leipzig og videre ud i Saale syd for Halle. Vi ser LUPPE, der løber ud i Saale ved Merseburg og endelig PARTHA, der danner en bue øst om Leipzig for lige nordøst for den gamle by at ende i Elster. Floderne løb spillede en rolle for operationerne. For at gå tilbage mod Rhinen skulle Napoleon således passere to floder, og

for at Blücher og Carl Johan skulle kunne angribe, måtte de passere den lille flod PARTHA.

Slaget i 1813 varede fra lørdag 16. oktober til og med tirsdag 19 oktober. Vi vil ikke gå i detaljer, men i alt væsentligt koncentrere os om de hændelser, Carl Johan var involveret i.

Vi vil indlede med at kaste et blik på valpladsen - på grundlag af et kort fra 2010 (fig. 32). Den gamle by er her markeret med en brun cirkel.

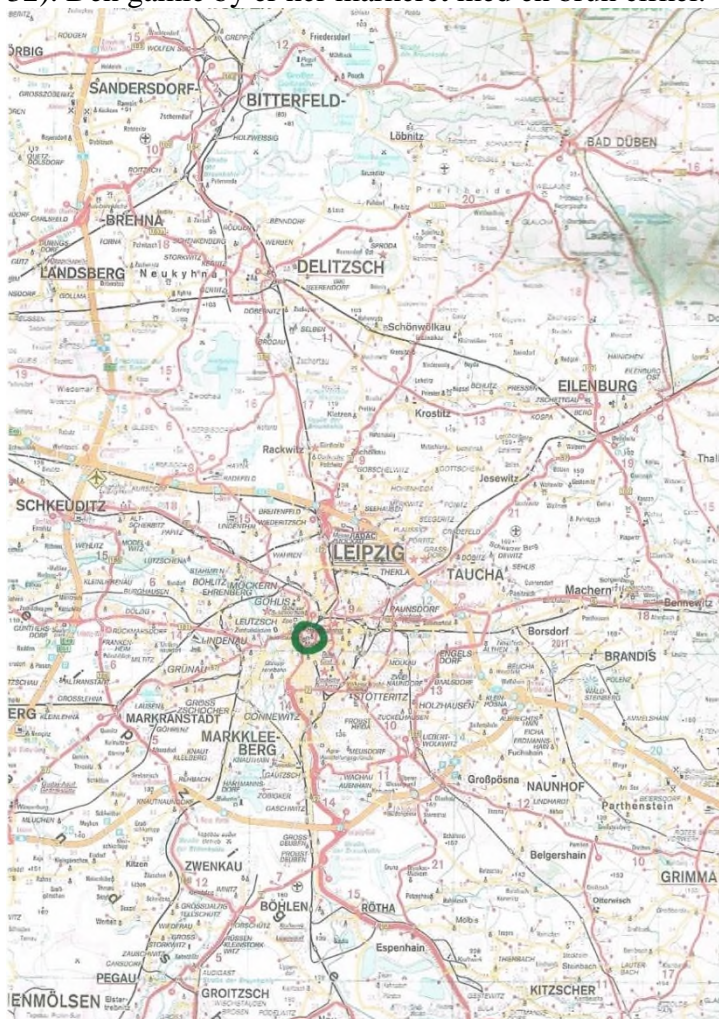

Fig. 32

Situationen var den, at da Napoleon fik efterretninger om, at de allieredes hovedhær under Schwarzenberg nærmede sig Leipzig fra syd, afbrød han de operationer langs Mulde, som han var i gang med, og trak sine styrker tilbage over Bad Düben (øverst til højre) og Eilenburg (syd for Bad Düben) og koncentrerede styrkerne om Leipzig.

Fig. 33

Så vil vende os mod kampen lørdag 16. oktober. Fra nordvest angriber Blücher med to korps: Prøjsiske korps York og russiske korps Langeron. Den blå pil, der ses mod nordøst indikerer, at Napoleon ikke har fået alle sine styrker nordfra på plads.

Fra syd og sydøst angriber Schwarzenberg, fra sydvest endvidere med tre divisioner under den ungarske felttøjmaster Gyulai [djulai] mod det befæstede nøgleområde, Lindenau, vest for Leipzig. For at kunne trække sig tilbage mod Rhinen måtte Napoleon fastholde Lindenau.

Mod syd og sydvest samt ved Lindenau lykkedes det Napoleon at holde stand, og som det ses på de blå pile gik marskallerne Victor og Murat endog til modangreb. Her mod syd skal vi lægge mærke til to navne. Hos de røde Merveldt og hos de blå Ponitowski. Begge vender vi tilbage til.

Efter intens bykamp i landsbyen MÖCKERN mellem korps York og marskal Marmonts korps - landsbyen skiftede hænder tre gange - lykkedes det også her franskmændene at holde stand. Under kampen om Möckern faldt der 8 oberster og oberstløjtnanter. Endvidere blev der på begge sider såret 33 generaler, oberster og oberstløjtnanter. I alt mistede på allieret side Korps York 172 officerer og 7000 mand den dag.

Men hvor var nordhæren?

Fig. 34. Stik visende kamp ved Møchern (kopi fra Andreas Plathaus ”1813 – die Völkerschlacht und das Ende der alten Welt (Berlin 2013)

Vi vender os igen mod det moderne kort (fig. 32). Nordhæren, som havde stået omkring Elben nord for det udsnit af kortet, der er gengivet i fig., var 16. oktober kommet frem til terrænet omkring og lidt syd for LANDSBERG - 20 km nordvest for Leipzig. I løbet af søndag 17. oktober skete der en forskydning, så nordhæren søndag aften var samlet omkring Breitenfeld og Seehausen umiddelbart nord for det kraftigt markerede bynavn: LEIPZIG. Det var ikke tilfældigt, at Carl Johan havde lagt sit hovedkvarter i Breitenfeld. Det var netop det sted, hvor den protestantiske svenske konge Gustav II Adolf under trediveårskrigen i 1631 havde besejret Katolikkernes hær, kommanderet af Tilly.

Søndag 17. oktober fandt der kun små træfninger sted ved Leipzig, men natten mellem 17. og 18. oktober, fandt der i Breitenfeld en konference sted mellem Carl Johan og Blücher. Det aftaltes, at Blücher skulle afgive det rus-

siske korps Langeron til nordhæren. Carl Johan fik således foruden det russiske korps Winzingrode, det prøjsiske korps Bülow og det svenske korps Stedingk også kommando over Langeron.

Nordhæren skulle rykke frem fra nordøst over byen Taucha øst for Leipzig og sørge for forbindelse mellem Blücher og Benningsen reservehær som vil rykke mod Leipzig fra sydøst.

I fig. 35 ses begivenhederne mandag 18. oktober. Nordhæren havde passeret gloden Partha og rykker frem fra nordøst.

Mellem de to stednavne SOMMERFELD (syd for navnet Bernadotte) og SCHNØNEFELDT (nord for navnet Ney) er der en landsby ved navn PAUNSDORF. Her stod den sachsiske division, der hørte til den franske general Reynierss 7. korps - som vi i øvrigt har mødt både ved Gross Beeren og ved Dennewitz.

Vi vil nu citere fra nordmanden Yngvar Hauges bog: Carl Johan – kronprinsen.

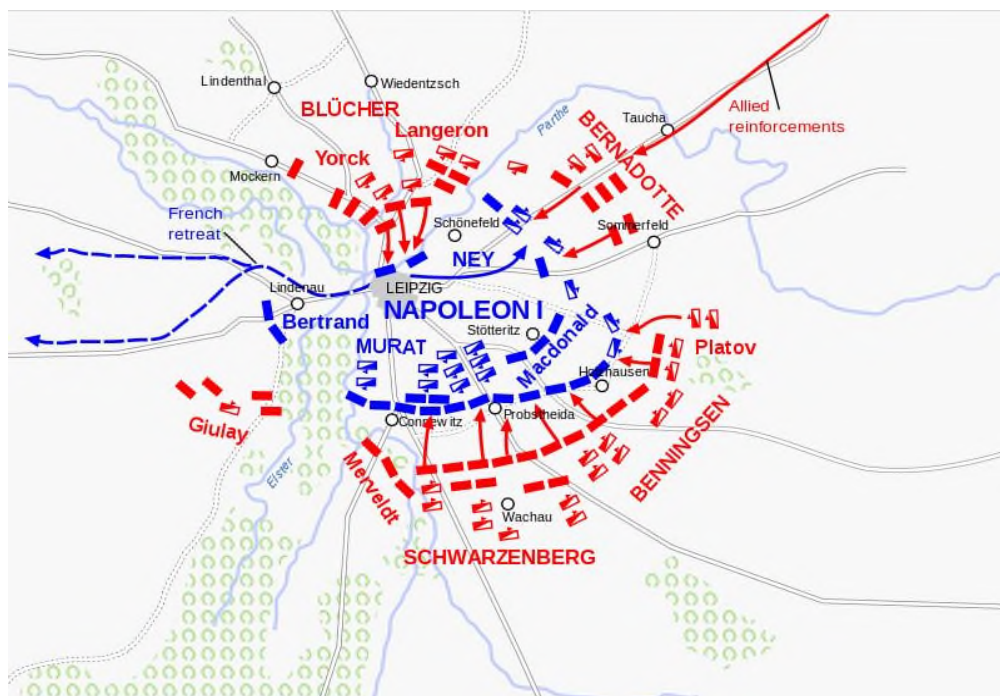

Fig. 35

Hauge skriver: "To gange havde det russiske kavaleri villet angribe den sachsiske brigade. Begge gange havde kronprinsen givet andre ordrer, og helt uventet ser de ham kaste hesten omkring og ride i galop mod de hvidfrakkede sachsiske linier. (Adjutanten) De Camps red efter ham. Geværkuglerne sprøjtede som ærter fra en bælg i græsset, de red over. Men netop som alle ventede at se kronprinsen falde af hesten lige foran sachsernes geledder, pegede pludselig alle geværpiber i vejret, og hele den fjendtlige brigade står i præseniter-gevær foran hans kongelige højhed. "Leve Bernadotte, leve kronprinsen af Sverige", lød det med mange hundrede af stemmer mod himlen og kronprinsen hilste med kommandostaven. Men hvad han sagde, kunne de ikke høre. Hele brigaden fulgte ham i parademarch, da han gjorde omkring og red tilbage til sine egne tropper. Adlercreutz havde aldrig set noget lignende".

Das während der Kämpfe zerstörte Paunsdorf von Norden gesehen,
gestochen von Johann Jakob Wagner 1814.

Fig. 36

Med dette stik fra 1814 fra det sted, hvor sachserne gik over til fjenden, et par ord om baggrunden for Yngvar Hagues helt usandsynlige udlægning af sagen. I den under fig. 34 omtalte tyske bog fra 2013 anfører Andreas Platt-

haus som årsag til sachsernes frafald fra Napoleon, at de utrolig store tab, som sachserne fik under Rusland-felttoget, dels medførte en deserteringsbølge blandt det sachsiske mandskab, dels en opblomstring af officerskorpsets loyalitet mod kong Frederik August, der under slaget opholdt sig inde i Leipzig, og som på forhånd havde godkendt sachsernes faneflugt.

Nej, Grunden synes at være en anden. Umiddelbart efter tilbagegangen fra Rusland havde den sachsiske division været samlet i fæstningen Torgau ved Elben under general Johann Thiedemann.

Efter slaget ved Lützen 2. maj ville franske general Reyniers med sit 7. korps rykke ind i Torgau og inkorporere sachserne i 7. korps. Det ville general Thiedemann ikke acceptere uden kong Frederik Augusts godkendelse. Reynier havde derfor måttet bivuakere uden for fæstningen, indtil Frederik August havde beordret portene åbnet. Sachserne indgik derefter i Reyniers korps. Thilemann selv gik i prøjsisk tjeneste.

At det skulle have spillet nogen rolle for sachsernes beslutning under folkeslaget - som hævdet af Hauge - at Bernadotte havde kommanderet det sachsiske kontingent i Napoleons hær ved Wagram i 1809, kan vist nok ikke dokumenteres - selv om Bernadotte ved den lejlighed havde behandlet sachserne godt. Alligevel kunne jeg ikke dy mig for at citere Hauges romantiske udlægning.

Vi har i forbigarten nævnt den østrigske kavallerigeneral Max Merfeldt, hvis division 16. oktober var en del af den sydlige angrebsstyrke. Han blev taget til fange - vist nok, fordi han - på af nærsynethed - forvekslede de nærmeste egne tropper med fjenden. Ham besluttede Napoleon at udnytte. 17. oktober om eftermiddagen måtte Napoleon nemlig træffe beslutning om, hvorvidt han 18. oktober skulle gå over til angreb eller planlægge tilbagegang mod Rhinen. For at vinde tid var det, han ville gøre brug af Merfeldt. Napoleon frigav ham på betingelse af, at han afleverede et brev til Napoleons svigerfar, Kejser Franz Josef, hvor Napoleon tilbød våbenhvile. Det fik han selv sagt ikke noget ud af, og tidlig næste morgen sendte han general Bertrand mod sydvest til byen Weissenfels ved Saale for - i forbindelse med tilbagegang - at sikre hærens passage af Saale.

Mandag 18 OKT aften var franskmændene trængt tilbage til den gamle by og Napoleon kunne indlede sit tilbagetog.

Om morgenen 19. oktober genoptog de allierede angrebet. Kampens indledning med de allieredes tropper foran byens østlige adgangsvej ses fig. 37.

Fig. 37

Byen blev skamferet. Forholdene kan sammenlignes med tilstanden efter Københavns bombardement i 1807, men med den tilføjelse, at der her også fandt kamp sted i gader og stræder.

Som et kuriosum kan det nævnes, at også her deltog baren Congreves engelske raketter, nu formeret som en mobil enhed. Andreas Platthaus har i sin bog et helt kapitel og raketterne, men disse indsats blev dog ikke afgørende. De allierede fik overtaget i løbet af dagen og de allieredes monarker kunne mødes på Leipzigs markedsplads midt på eftermiddagen.

Napoleons udrykning af Leipzig blev en rodet affære. Som nævnt skulle alle enhederne passere den eneste overgang, der fandtes over Elster i byens sydvestlige hjørne. Ved et uheld blev broen sprængt allerede ved 11-tiden om formiddagen, hvad der naturligvis gav anledning til uhyre forvirring. Om det netop er denne bro, der ses på det i fig. 38 gengivne maleri, er jeg dog i tvivl om, men det er givet et godt billede af forvirringen.

Med et billede af marskal, fyrst Josef Poniatowskis druknedød i Elstern (fig. 39) vil vi afrunde omtalen af folkeslaget, det afgørende nederlag for Napoleon i den tyske frihedskrig.

Fig. 38 Brosprængning under kampen i Leipzig. Er det broen over Elster?

Fig. 39 Fyrst Ponistowskys druknedød

Kort om Poniatowsky. Som vi har set deltog Poniatowski, der var en broder søn af en tidligere polsk konge, i forsvaret af Leipzig. Det havde han gjort så tappert, at Napoleon 16. oktober havde udnævnt ham til marskal på kamppladsen. Senere skulle den polske division inde i den gamle by gå tilbage som en af sidste enheder.

Da broen var blevet sprængt, søgte Poniatowski at forcere floden til hest. Han blev slået af og fik hesten over sig, blev presset ned under vandet og druknede. - og så kun et billede til!

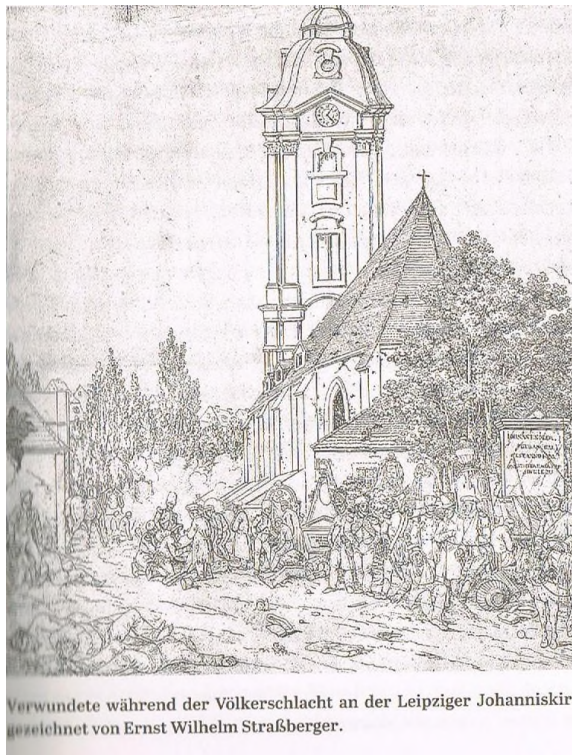

Fig. 40 Johannes Kirke i Leipzig (Fra Andreas Platthaus)

Til sidst lidt om de menneskelige konsekvenser. 90.000 mennesker faldt eller blev såret under de fire dages kampe. De sårede blev - både blå og røde - samlet inde i Leipzig, hvor lægerne og deres hjælpere samt byens indbyggere prøvede at tage sig af dem - så godt som muligt. Som det ses her blev byens kirker - sammen med markedshal og andre større bygninger - anvendt til underbringelse af de sårede, men mange af dem måtte ligge på gaden. Efterhånden som de sårede døde, var der et kæmpe arbejde med at få dem bragt ud af byen og puttet i jorden.

Andreas Platthaus har et helt kapitel om denne sag.

XI – Afrunding

Før 1809

Til hest

1809

I svensk uniform

Bernadotte var en velbegavet og beregnende opportunist. Tilsyneladende var der livet igennem kun ét menneske, som han på én gang frygtede og hadede, nemlig Napoleon. Han var – som nævnt - af borgerlig oprindelse, blev underofficer i kongens hær, men takket være revolutionen blev han general og senere krigsminister. Blev svoger til Napoleons broder, Joseph. Og kom derved ind i periferien af den napoleonske familiekreds. Det sikrede hans overlevelse, trods illoyalitet mod kejseren.

Efter valget til svensk tronfølger fulgte han helt og holdent sit erklærede mål: Erhvervelsen af Norge som erstatning for Finland, men hans kendskab

til Napoleons metodik og personlighed bidrog til at få dennes herredømme i Tyskland afløst.

Det var hans lykke, at fransk var de dannedes sprog i hele Europa. Han kunne derved udnytte sin begavelse og sine evner til at charmere omgivelserne og omgås også en del af tidens kulturelle og intellektuelle elite, f.eks. madame de Staël.

Også under deltagelsen i den tyske frihedskrig havde han uafbrudt sit mål om at erhverve Norge for øje.

Han blev Danmarks ulykkesfugl. Der er én ting, det er svært at vurdere. Betød det emotionelt noget for ham at kæmpe i Tyskland mod de franske, saksiske og hannoveranske officerer og soldater, som han tidligere havde stået last og brast med. Vi ved det ikke og får det aldrig at vide. Hans biografer har imidlertid alle fabuleret over emnet og draget deres egne konklusioner, ikke mindst nordmanden Yngvar Hauge.

XII Et appendix

I fortsættelse af historien om sachserne i Torgau og general Thielemann, en gammel slægtsforskers personlige tilføjelse.

Nedenstående billederne er - til højre - min tipoldefar, Karl von Zezschwitz, der var appellationsgerichtspräsident i Bautzen. Til venstre, hans yngre bror, Adolf von Zezschwitz, der under de allierede indrykning i Frankrig i 1814 var stabchef hos general Thielemann, der kommanderede den saksiske armé ved den lejlighed.

I 1809 var Adolf draget i felten mod østrigerne i 2. saksiske division - og i von Zezshwitzerne slægtsbog står der: "Er zog die Aufmerksamkeit des Marschalls Bernadotte auf sich". Nu synes ringen sluttet.

Adolf von Zezschwitz
Generalleutnant und Regimentschef.

Karl von Zezschwitz
Appellationsgerichtspräsident.

Sygehusvæsenet - hvis den kolde krig var blevet varm

Sygehusvæsenets beredskab i 1900-tallet

(Foredrag i Jysk medicin-historisk Selskab i 2016)

Indledning

Med tak for den ærefulde invitation til at tale i dette lærde selskab vil jeg begynde med at konstatere mine ringe forudsætninger for at kunne udtrykke mig professionelt. Jeg er hverken lægelig kollega eller faghistoriker..

For nok har jeg 13 år været til tjeneste ved Forsvarets Lægekorps' Skole, og senere virket som beredskabsplanlægger ved det amtslige sygehusvæsen, men i bund og grund er jeg en simpel infanteriofficer uden videnskabelig skoling.

Som student ville jeg læse historie og blev immatrikuleret, men derefter indkaldt. På mine gamle dage er den historiske interesse ikke forsvundet. Har især dyrket militær- og personalhistorie. Derfor lægger jeg op til et par personalhistoriske sidespring. Endvidere har jeg sammen med nogle pensionerede militærlæger studeret det militære lægevæsens historie siden 1935. Et par emner vil derfor blive betragtet i militærmedicinsk perspektiv.

Hvad er beredskab?

Til indledning et banalt forsøg på at indkredse beredskab som begreb.

Beredskab er det modsatte af improvisation. Beredskab er lig med parathed og indebærer, at man har forberedt en indsats for at møde en eller flere mulige hændelser. Det indebærer 5 elementer:

- Udstyr, der skal være klar til ibrugtagning. I et sygehusvæsen således lejer, utensilier og medikamenter og hjælpemidler
- Lokalteter og områder reserveret og forberedt til formålet
- Personale udpeget og uddannet til formålet
- Planer for at få det hele til virke. I den forbindelse bl.a. plan for hvem, der kan sætte i gang, hvor hurtigt det skal ske
- Undervisning i - og indøvelse af planerne

Spørgsmålet er: Ville det have været muligt at undgå, at en evt. krigs konsekvenser ville inkludere en medicinsk katastrofe.

Det begyndte i 1930'erne

For sygehusvæsenet begyndte det hele i 1930'erne. Rigsdagen havde i 1938 stadfæstet en midlertidig lov om "Det civile Luftværn", senere benævnt "Statens civile Luftværn" – Civilforsvarets forgænger. Til luftværnets

ledelse blev der knyttet en planlægningsafdeling omfattende en ledende læge [Christian Toftemark, senere overlæge i Sundhedsstyrelsen] samt to kolleger. Som øverste rådgiver fungerede professor Ole Chievitz.

Medicinaldirektør Johannes Frandsen, skriver i sine erindringer:

”Fremsynet kaldte på beredskab ... efterhånden som vi nærmede os 1939. Overlæge Ole Chievitz brændte, ikke af angst, men for at vække til modstand mod den skæbne, han var overbevist om, vi gik i møde. Og i hvert fald bygge et civilt beredskab op. Jeg husker tydeligt, at min egen medfødte optimisme hindrede mig i fra begyndelsen at følge trop med de ivrigste ...

I 1937/38 blev der givet en større bevilling til beredskabsindkøb. Der var ikke tænkt på sundhedsvæsenet, men vi reddede en del af bevillingen til indkøb af reservelagre af det nødvendigeste materiel og medicin til sygehusenes drift”¹⁷.

Hvem var Ole Chievitz?

Den overlæge Ole Chievitz, som medicinaldirektør Johs. Frandsen omtaler, var en af dansk traumatologis fædre. Levede 1883 - 1946, kandidat 1909. Overlæge ved Finsen 1921, senere tillige professor i praktisk kirurgi. Som nævnt initiativtager til oprettelse af et dansk civilt sygehusberedskab. Medlem af frihedsrådet 1943.

I 1956 kom der en bog om ham udgivet ”af nogle få af de mange, for hvem han kom til at betyde noget afgørende”, heriblandt Niels Bohr, som ved hans bære udtalte følgende: ”Afgørende for Oles og mit forhold blev det vel, at vi de sidste seks år, før vi sammen blev studenter, sad side om side ved fælles skolepult”.

Chievitz var chef for den danske ambulance, der blev sendt til Finland både i 1918 og 1940. Halfdan Lefevre, overlæge i gynækologi og obstetrik i Glostrup, var med Finlandsambulancen i 1940. Han skriver i bogen: ”Da vinterkrigen brød ud den 30. november 1939, var der ingen tvivl i Chievitz hjerte. Han måtte af sted”... og Lefevre fortsætter: ”Da han i 1914 blev indkaldt som reservelæge i hæren med tjeneste ved Lyngby artilleriafsnit og ikke ad kommandovejen kunne få sit lazaret sat i forsvarlig stand, opkøbte han på eget ansvar medicin og forbindsstoffer gennem Lyngby Apotek. Det blev til en klageskrivelse over ham til stabslæge Ammentorp.

Chievitz blev kaldt op til sin chef og fik en irettesættelse. Det siger imidlertid noget om Ammentorps menneskekundskab og det indtryk

¹⁷ Johannes Frandsen: Dr. Frandsens erindringer (1966), side 153-154

Chievitz allerede dengang gjorde på dem, han kom i berøring med, at Ammentorp året efter, da han blev generallæge sendte bud efter Chievitz. Den danske hærs lægekorps skulle have en observatør sendt ned til de tyske feltlazaretter, og Ammentorp opfordrede Chievitz til at rejse derned som lægekorpsets repræsentant. For Chievitz blev dette af vidtrækkende betydning. Det gav ham den uddannelse som krigskirurg, der få år senere førte ham til Finland” ...”Chievitz betragtede krigen som en frygtelig forbandelse ... men værre end krig var for ham trældom og undertrykkelse” ...”I sin bog ”Den totale krigs kirurgi”, som han skrev under sit ophold i Vestre Fængsel i 1942, kalder han den franske feltkirurg Larrey for ”en af napoleonstidens største og smukkeste skikkelser”.

Sidst i Lefévres skildring står der:” En aften midt i maj 1945, en af disse vidunderlige, uforglemmelige befrielsesaftener var vi sammen. Nogle unge engelske officerer var med og stemningen var naturligvis strålende. Da overraskede han os pludselig ved at sige: ”Ja, ja det er dejligt med våbenstilstand”. ”Våbenstilstand?” udbrød jeg. ”Ja, min ven, netop våbenstilstand. Nu er Hitler knust, men hvor længe tror du ild og vand kan forliges. Hvis vi ikke er på vagt, kan vi komme ud for noget, der er ligeså slemt. Tro endelig ikke, at Stalin elsker demokratierne højre end Hitler gjorde!”

Det er min opfattelse, at var han ikke død allerede i 1946, havde sygehusberedskabet fået en anden og bedre udformning ved den kolde krigs begyndelse.

Et indskud om Saugman og Frandsen

Tillad mig et af de små indslag med militært udgangspunkt, idet jeg vender mig til nogle erindringer

af Emanuel Saugman. Han var generallæge 1935 – 49 og har dels skrevet en udmærket bog om ”den danske hærs lægevæsen” til det år, han selv blev chef for det. Dels skrevet nogle erindringer, der med titlen ”40 år som militærlæge”, ligger forberedt til udgivelse i Rigsarkivet. Hvorfor dette ikke skete, kan jeg evt. vende tilbage til - Han var - så vidt jeg kan skønne – en udmærket kliniker, og sad – som alle militærlæger dengang – i egen praksis, først i Slagelse, senere i Gentofte.

Hans forgænger hed Johan Peter Skot-Hansen. Er der i øvrigt nogen her, der kender hans navn og hans meritter?

[Inserat: Johan Peder Skot-Hansen (1870-1935) var landmandssøn fra Viborg-egnen, blev praktiserende læge i Fredericia i 1897, derefter militærlæge sammesteds, indtil han i 1917 blev stabslæge ved 2. generalkommando i Viborg. Han var aktiv i fagorganisatorisk sammenhæng og blev i 1928 formand for Den Almindelige Danske Lægeforening. Han er et eksempel på, at selv om der dengang var et vandtæt skot mellem den militære og den civile verden, kunne en militærlæge være kollegial førstemand. Vi vil senere kort vende tilbage til Skot-Hansen]

Tilbage til sagen: Indtil 2. verdenskrig var hæren og søværnet ansvarlig for den samlede behandling af sine sårede krigere. Derfor skulle hæren ligefrem overtage et antal mindre sygehuse og havde aftaler med de civile lægechefer dér om, at disse midlertidigt fik status som stabslæge eller militær overlæge. Den ordning blev ændret ved en aftale mellem medicinaldirektør, dr. med. Johs. Frandsen, og chefen for generalstaben, Generalmajor Ebbe Gørtz.

Parentes:

[Egentlig var forhandlingerne begyndt mellem generallæge Saugman og Johs. Frandsen, og som udgangspunkt for drøftelserne havde Johs. Frandsen krævet, at så godt som alle de værnepligtige reservelæger, som havde mødepligt ved hæren i tilfælde af mobilisering, skulle overføres til sygehusvæsenet. Da Saugman vægrede sig, sagde Johs. Frandsen noget i retning af følgende: ”Tror De virkelig, at hæren vil blive sat ind i givet fald?”

Derpå afbrød Saugman straks forhandlingerne og overlod dem til general Gørtz. Den endelige aftale mellem Johs. Frandsen og Gørtz blev i øvrigt undertegnet på Frandsens konter sent på aftenen mellem den 8. og 9. april 1940. Tidspunktet fortæller Johs. Frandsen om i sine erindringer, men de indledende forhandlinger mellem de to lægechefer skildres i Saugmans utrykte erindringer og den skildring var årsag til, at erindringerne aldrig blev udgivet.]

Fra 1940 var det således det civile sygehusvæsens opgave at varetage den definitive behandling af de militære sårede. I forsvarets udtrykte vi det således, at den endelige behandling var sygehusberedskabets ansvar – *uden egentlig at vide, hvad det var for en størrelse.*

Indgroet mistillid

Tilbage til sagen I 1961 udgav Sundhedsstyrelsen håndbogen ”krigslæsioner”, som blev fordelt til alle landets læger. Bogen, der indeholdt en

oversættelse og bearbejdelse af en NATO-håndbog fra 1957, blev autoriseret af den netop nytiltrådte medicinaldirektør, Esther Ammundsen, ”Amanda” kaldet. Hun skrev: ”På samme måde som i fredstid har Sundhedsstyrelsen ansvaret for, at der indenfor det samme sundhedsvæsen træffes sådanne forholdsregler i fredstid, at det kan fungere under krig”. Ansvaret sygehusvæsenets beredskab lå altså fortsat hos Sundhedsstyrelsen – svarende til aftalerne i 1940.

Da jeg, efter at have hjemsendt et panserinfanterikompagni i 1970, blev sat til at undervise de unge værnepligtige medicinere i krigssanitetstjeneste, blev jeg chokeret over at konstatere, hvor mangelfuldt samarbejdet mellem det militære sanitetsvæsen og sygehusvæsenets beredskab var organiseret.

Jeg fik derved en indgroet mistillid til det såkaldte sygehusberedskab. Senere lempedes mistilliden lidt. Det skyldes det nye begreb: katastrofemedicin.

Katastrofemedicin

Da jeg som pensionist blev civil beredskabsplanlægger, var katastrofemedicin nemlig opstået som ny undervisningsdisciplin.

Den omhandler som bekendt lægelig indsats ved storulykker og katastrofer i fredstid, og den disciplin var jeg faktisk – foranlediget af mine elever - med til at introducere. En dag kom der tre af de unge værnepligtige læger og sagde: ”Det er meget godt, hr. major, at I lærer os om sanitetsdelinger og lazaretter, men vi ved ikke, hvor vores plads er, hvis der sker en ulykke i morgen her ude på Jægersborg Allé”. Vi arrangerede derefter en høring med deltagelse af alle parter i det daglige beredskab: brandvæsen, ambulancetjeneste, politi, civilforsvar og sygehus for at belyse ”lægens plads”. En af deltagerne, en anæstesiolog, der dengang som flyverlæge tog sig af lægevirkosomheden i helikopterredningstjenesten, den senere generallæge Knud Jessen, formulerede her en ”katastrofemedicinsk doktrin”, som senere blev retningsgivende for sagen. Tre år senere dannedes der et katastrofemedicinsk selskab – under medicinsk selskabs paraply.

Med katastrofemedicinens indgang blev det nuværende præhospitale indsatsberedskab skabt.

Pludselig blev der i 1980’erne lagt vægt på katastrofeberedskabsplanlægning frem for dén krigsberedskabsplanlægning, som jeg havde været dybt mistroisk overfor. Hidtil havde der hersket den opfattelse, at sygehusenes ansvar for de syge og sårede begyndte i sygehusets port. Den blev nu helt forandret.

Tre beredskabskoncepter

Tilbage til tiden omkring anden verdenskrig – tilbage til krigsberedskabet: I alt skal vi beskæftige os med tre beredskabskoncepter: Koncept 1940, koncept 1951 og koncept 1976.

Beredskabskoncept 1940

Beredskabskoncept 1940 – der altså var gældende under 2. verdenskrig - forudsatte, at antallet af syge og tilskadekomne ikke ville blive større, end at ofrene – i kraft af forøgelse af sygehusenes sengekapaletet og behandlingspersonale – kunne behandles efter fredsnormer.¹⁸

Efter befrielsen i 1945 kom så den kolde krig. Før vi vender os mod beredskabskoncept 1951 vil vi imidlertid kort se på truslen forud for og under den kolde krig og NATO's doktriner for at imødegå truslen.

Truslen - NATO's doktriner

Det civile samfund har i 1900-tallet været stillet over for to trusselscenarier. Først den totale krigs luftbombardementer; hvem husker ikke billederne fra blitzten over London, og ruinerne i Dresden og Hamburg under 2. verdenskrig.

Dernæst atomtruslen under den kolde krig, hvor man vidste, at den sovjetiske strategi var baseret på anvendelse af A-våben fra krigens første dag, og hvor NATO's indledende doktrin var den såkaldte "massive gengældelse" med A-våben. Da NATO-doktrinen omkring 1960 - *bemærk årstallet* – begyndte at miste troværdighed på grund af Sovjets store lagre af A-våben, gik NATO over til anvendelse af "fleksible respons" med vægt på krisestyring og passende svar på alle trin af en optrapning og dermed med øget vægt på traditionelle styrker, og dermed ændrede også det civile beredskab karakter, men *på sundhedsområdet, hvor det drejede sig om omsorgen for de tilskadekomne* - var man i Danmark stivnet i den Atomvåbendoktrin, der var indledt omkring 1950. Først midt i 1970'erne skete der som nævnt - med begrebet katastrofemedicin – en ændring i synet på, hvordan de tilskadekomne skulle håndteres.

¹⁸ Skrivelse fra Indenrigsministeriet til Statens civile Luftværn af 29. marts 1940: Retningslinier for sygehustjenesten i krigstilfælde, herunder samarbejdet mellem militært og civilt sundhedsvæsen.

Beredskabskoncept 1951

Koncept 1940 blev afløst af – *beredskabskoncept 1951* – udformet efter at russerne havde sprængt den første atombombe.

Et hurtigt arbejdende udvalg afgav indstilling i 1951, og dets indstilling blev tilsvarende hurtigt sat i gang, en mængde materiel og udstyr anskaffet og deponeret, men planlægningen blev aldrig fuldført.

Konceptet byggede på to forudsætninger.

For det første, at ”antallet af skaderamte og syge (...) vil - såfremt Danmark udsættes for krigshandlinger - utvivlsomt overstige sygehusvæsenets fredsmæssige kapacitet”, og for det andet, at der var områder – bl.a. Stor-københavn – hvor sygehusene måtte betragtes som i den grad udsatte, at de burde rømmes.

Konceptet er således baseret på en opdeling af landet i to risikozoner efter mulig fjendtlig anvendelse af atomvåben:

1. Særligt truede områder: København, Aarhus, Aalborg og Frederikshavn og Korsør - efter oprettelsen af flådestationer de to steder. Her forventes det kun muligt at yde lægelig førstehjælp; indlagte patienter evakueres.
2. Ikke truede områder (resten af landet), hvor indlæggelse og definitiv behandling kan forventes at kunne finde sted.

I de særligt truede områder ydes den lægelige førstehjælp enten i eksisterende sygehus (om muligt i sikrede lokaliteter) eller i eksterne lægestationer oprettet langs byernes perimeterveje.

Ad begrebet Lægestation. En Lægestation kunne enten være et eksisterende sygehus, der blev forberedt at blive omstillet til kun at udføre initialbehandling i sikrede lokaliteter eller en ”ekstern Lægestation”. Sidstnævnte skulle udstyres og bemannes til initialbehandling af 1000 tilskadekomne på 48 timer, og en række lokaliteter langs de ydre ringveje var forberedt med nødgeneratorer og vandboring og der oplagt var materiel og udstyr enten på lokaliteten eller i umiddelbar nærhed af samme.

Koncept 1951 er således grundlaget for anskaffelse af de såkaldte hjælpe-sygehuse, som Sundhedsstyrelsen indkøbte på statens vegne. I 1951 – under Korea-krigen - 30 stk. og i 1963 – lige efter Cuba-krisen i 1962 – 20 stk. Hvad var et hjælpesygehus?

Det var en række pakninger med sengeudstyr, operationsudstyr og andet udstyr samt visse nogenlunde uforgængelige forbrugsvarer til opstilling af et *nødsygehus* på 200 senge.

De blev alle i 1982 overdraget til sygehuskommunerne, dvs. amtskommunerne og Københavns og Frederiksberg Kommune.

Var de anvendelige. Ja, formentlig efter 1950-normer. I 1956 besluttede Dansk Røde Kors nemlig at sende hjælp til Budapest, og det skete ved at sende et hjælpesygehus af sted under ledelse af professor Erik Husfeldt. I Hjælpepsygehuset indgik der en ganske betragtelig mængde medarbejdere, hvad det er værd at notere sig i forbindelse med overvejelser over, hvorvidt disse hjælpesygehuse havde kunnet virke under krigsforhold her i landet..

[Inserat: Et par ord om Husfeldt. Han havde enorm betydning for frihed og fædreland. Lige som Ole Chievitz var han medlem af frihedsrådet, og efter at have deltaget som en af de danske delegater i FN's stiftende generalforsamling blev han i 1947 formand for de danske hjemmeværnsforeninger, de foreninger, som i 1949 blev til det statslige Hjemmeværn. Her spillede han en hovedrolle under påskekrisen i 1948, idet det var ham, der først afblæste HJV-folkenes "alarmeringsøvelse" i Ermelunden. Jørgen Røjel skriver i sin bog: "Husfeldt havde lagt hele sin sjæl i arbejdet for det lovfæstede Hjemmeværn og i foråret 1949 blev det til en realitet".]

Det lovmæssige grundlag for koncept 1951.

I 1949 var den *første civilforsvarslov* blevet givet til afløsning af loven om Statens civile Luftværn. Her forpligtedes (§26) det enkelte sygehus til i fredstid at træffe sådanne foranstaltning, at det kunne modtage og behandle det størst mulige antal sårede – civile og militære – samt deltage i drift af de hjælpesygehuse, der var inder indkøb. Det sidste bl.a. ved afgivelse af personale.

Ved samme lov blev det fastslået, at det overordnede planlægningsansvar for omsorgen for tilskadekomne i tilfælde af krig beroede hos Sundhedsstyrelsen.

I den næsten samtidige *sygehuslov* stod der, at der ved bygning af nye sygehuse skulle indrettes sikrede lokaler, hvortil man kunne flytte operationsstuer og dertil knyttede behandlingsrum, endvidere at der skulle etableres nødboringer til vandforsyning og nødstrømsanlæg.

Grundlaget for koncept 1951 var den indstilling, der var afgivet af det hurtigt arbejdende udvalg i Korea-krigens indledende fase.

Den lokale planlægning (efter 1951-konceptet)

Det overordnede ansvar for beredskabsplanlægning var altså med Civilforsvarsloven placeret hos Sundhedsstyrelsen, men der var jo også behov for planlægning på lokalt niveau. Derfor oprettede man – med reference til Sundhedsstyrelsen - i 1952 et sygehusberedskabsnævn i hvert amt, med amtmanden som formand, i Storkøbenhavn med overpræsidenten som formand. Nævnenes virksomhed omfattede i vidt omfang planer for deponering af og valg af lokaliteter for krigsmæssig anvendelse af hjælpesygehuse. Hovedparten af dem blev placeret i de centralskoler, som mange landkommuner opførte i 1950'erne. I mit amt (Frederiksborg amt) blev der deponeret ikke mindre end 12 hjælpesygehuse, 7 stk. M/51 og 5 stk. M63, og da jeg tiltrådte som beredskabskonsulent i 1985, fandt jeg i en for sygehusberedskabsnævnet forberedt kommandocentral flere fine tegninger over de udpegede bygningers planlagte indretning til hjælpesygehus.

Lad mig her tillade mig et nyt lille indskud om min gamle morfar.

Min morfar

Han fyldte i 1952 80 år. Han hed Christian Langballe – oldefar til det nuværende folketingsmedlem af samme navn – og han havde som speciallæge i kirurgi i over 30 år været overlæge på Randers Amtssygehus. Samme år, 1952, fik han – om det var fra Sundhedsstyrelsen eller fra det lokale sygehusberedskabsnævn, ved jeg ikke - tilsendt et spørgeskema med henblik på eventuel virksomhed ved sygehusberedskabet. En rubrik hed: "Nuværende beskæftigelse". Morfars svar var: "Havemand".

Spørgeskemaet skulle bidrage til et overblik over, hvor mange læger der i givet fald kunne være til rådighed.

Lægernes antal var jo afgørende for at opbygge *et behandlingsberedskab*. Om dette talte Chr. Toftemark, lederen af Sundhedsstyrelsens Beredskabsafdeling, ved en række regionale møder i 1961-62, tilrettelagt og styret af den amtmand, der da efter en ny lov af 1959 om civil beredskab var blevet udpeget til en ny beredskabsfunktion som regionsamtmand. Det skal imidlertid fastslås, at grundlaget for Toftemarks redegørelse stadigvæk var 1951-konceptet

Behandlingsberedskabet – Sundhedsstyrelsens redegørelse 1961-62

Under overskriften: ”*Behandlingskapaciteten*”¹⁹ sagde Toftemark, at det det nemmeste udtryk for beredskabets kapacitet var antallet af senge, men ”Sygehusberedskabet har en flaskehals, et nåleøje: Idet det mere eller mindre læderede menneskelige legeme kun kan reddes ved direkte lægelig behandling, bliver det derfor *antallet af læger* - et antal som ikke kunstigt kan forøges i fredstid, og som heller ikke kan forøges under krig – der sætter den øverste grænse for behandlingskapaciteten”.

Han foregreb her Esther Ammundsens ord i den tidligere citerede autorisation til ”Krigslæsioner”: ”Behandlingen må i meget stor udstrækning gives af læger uden kirurgisk indsigt”.

Tilbage til Toftemark. Han sagde videre: ”Uanset tabene i en krigs første 36 timer kan vi maksimalt sætte samtlige overlevende læger ind, og sygehusberedskabet regner med – efter afgivelse af et vist antal læger til militæret – at de resterende vil kunne betjene ca. 75 000 sengepladser rent behandlingsmæssigt set.

Plejeopgaven til dette sengetal kan kun løses ved indsats af alle sygeplejersker i Danmark, suppleret med 20-30 000 frivillige sygehjælpere, der må være uddannet i fredstid”.

Om tilrettelæggelse af behandlingen sagde Christian Toftemark: ”Den lægelige omsorg for sårede falder i to geografisk adskilte områder. Det drejer sig dels om den *lægelige førstehjælp* i ramte områder og den *endelige behandling* og langvarige pleje i områder, hvor der er forholdsvis fredeligt, de såkaldte sygehusområder. (...) Førstebehandlingen i civile områder, der udsættes for angreb organiseres af sygehusberedskabet på de såkaldte *lægestationer*, der evt. arbejder i sikrede kældre på eksisterende sygehuse.”

På personalesiden skulle hospitalerne foretage en designering ved tjenestestilling af alt personale, idet der skulle udarbejdes en mødebefaling til alle medicinalpersoner. Det skal i den forbindelse erindres, at sygehusejerne kunne være både købstæderne, amterne, amter og kommuner i fællesskab eller private, alle med egen bestyrelse, men alle med beredskabsforpligtelse efter loven.

¹⁹ Her citeret efter aftryk af foredraget (mærket, JAN 1961) fra amtslægens bibliotek i Vejle Amt.

Mølmann-udvalget af 1960

På grund af Suez-krisen i 1956 var der på statsminister H.C. Hansens initiativ og med ham som formand blevet oprettet et regeringsudvalg for civilt Beredskab med et sekretariat i statsministeriet.

Det resulterede i den tidligere nævnte ”Lov om Civilt Beredskab” i januar 1959. Derefter blev der med amtmanden over Vejle amt som formand i 1960 – *bemærk årstallet* - efter nedsat et nyt udvalg med den opgave at foretage en kritisk gennemgang og revision af 1951-indstillingen og overveje sygehusberedskabets placering og udformning. Det må siges, at udvalget var hurtigt arbejdende og a jour med det doktrinære grundlag! Dets betænkning kom i 1966.

Trods NATO’s ændring af strategi til ”fleksible respons” omkring 1960 stod der i betænkningens trusselsvurdering: ”Planlægningsforudsætningerne er blevet ændret ved fremkomsten af de nye våben, som har kuld kastet de hidtidige beregninger over skade og øget risikoen for, at en evt. krig vil blive indledt med et varsel af betydelig kortere varighed end tidligere forudsat, måske endda uvarslet”. 1966-betænkningen medførte ingen ændringer for sygehusberedskabets tilrettelæggelse i forhold til 1951-konceptet.

Koncept 1976

Først med dette koncept kom der igen et fast grundlag for planlægningen. Ved kommunalreformen af 1970 havde de nye amtskommuner fået ansvaret for al offentligt drevet sygehusvirksomhed her i landet og dermed også for udarbejdelse af en plan for beredskabet i amtets sygehusvæsen og i 1974 havde Civilforsvarsstyrelsen fra Sundhedsstyrelsen overtaget det overordnede ansvar for den samlede beredskabsplanlægning. Civilforsvarsstyrelsen brugte to år til at skabe et nyt grundlag, som successivt blev udgivet i form af en række ”Sygehusberedskabscirkulærer”.

Den 1. april 1974 havde styrelsen som nævnt overtaget ansvaret og igen var der blevet nedsat et udvalg, nu med repræsentanter for Amtsrådsforeningen, Lægeforeningen, Foreningen af sygehusadministratorer m.fl. samt Forsvarskommandolægen, generallæge Svend Trier. Der blev anvendt to år til arbejdet,

Resultatet blev offentliggjort ved et notat, udgivet i 1976 som bilag til sygehusberedskabscirkulære nr. 1 af 7. april 1976, og notatet blev retningsgivende for beredskabet til den kolde krigs ophør.

Trusselsvurderingen i 1966-konceptet blev forladt.

”En forhåndsinddeling af sygehuse efter graden af sandsynlig risiko for ødelæggelse vil næppe være mulig, og er heller ikke hensigtsmæssig. Der sigtes mod et elastisk opbygget beredskabssystem med mulighed for udnyttelse af alle eksisterende ressourcer. Sygehuses anvendelse som indlæggelsessygehuse for tilskadekomne afhænger helt af den konkrete foreliggende situation.

Egnede sygehuse, dvs. sygehus med kirurgiske afdelinger indrettes til såvel primær kirurgisk behandling som til en endelig behandling af de tilskadekomne. De hidtidige betegnelser lægestation og lægestationsfunktion vil ikke blive anvendt i forbindelse med den primære kirurgiske behandling på sygehuse.”

Ud over udbygning af interne foranstaltninger (”internt maksimum”) og annekser må der i alle amtskommuner udpeges lokaliteter, der er egnede dels til supplerende, dels til erstatning for eksisterende sygehuse, idet der må planlægges ud fra en forudsætning om, at udflytning fra et eksisterende sygehus af patienter, personale og materiel til andre lokaliteter helt eller i et vist omfang kan blive nødvendig. Disse sygehuse benævnes under et som beredskabssygehuse. Den hidtidige betegnelse ”hjælpe- sygehuse, der har været knyttet til de af staten anskaffede 50 sygehusenheder, bortfalder.” Udstyret til disse statslige sygehusenheder fordeles til amtskommunerne til anvendelse i de beredskabsplaner, som amtskommunerne skulle udarbejde”. Denne fordeling skete i 1982.

Det katastrofemedicinske projekt

Jeg understregede tidligere, at opfattelsen af sygehuses ansvar for de syge og sårede indtil begyndelsen af 1970’erne havde været den, at opgaven begyndte i sygehusets port. Siden begyndte den opfattelse at vinde frem, at kun fremskudt sortering og initialbehandling af de tilskadekomne kunne forhindre en stor-ulykke eller katastrofe i også at blive en medicinsk katastrofe. Den opfattelse gjorde sig gældende i den nye disciplin: *Katastrofemedicin*, der som undervisningsdisciplin blev etableret her i landet i 1970 – formentlig som et resultat af anæstesiologernes bestræbelser, efter at anæstesiologi omkring 1950 var anerkendt som medicinsk speciale.

Tilbage til Skot-Hansen

Med et billede fra en applikatorisk militærlægeøvelse i midten af 1930 vil jeg vende tilbage til Skot-Hansen. Efter 1. verdenskrig var den store frygt mulig anvendelse af giftgas. Derfor dette billede af hærens fint påklædte

læger på besøg i et landets mange andelsmejerier for at rekognoscere for mejeriets indretning som gasrensstation. Sådant var nemlig forudset.

Ved den kolde krigs begyndelse vidste vi, at sovjethæren var parat til at anvende A-våben og vi vidste, at den øvede fremrykning under en gasparaply over af egne enheder, iklædt gasbeskyttende påklædning. Man kunne således forudse, at vore sygehuse skulle forudse modtagelse af kontaminerede patienter fra Atom- og gasramte områder. Det var imidlertid først efter et par civile ulykker med farlige stoffer, at vore sygehuse i 1980'erne blev i stand til modtage- og dekontaminere patienter, idet følgende blev slået fast:

1. Sygehusene må ikke kontamineres ved at modtage disse patienter uden forudgående rensning
2. De mennesker, der skal foretage rensningen, skal selv være beskyttet mod de farlige stoffer.

Min første handling som beredskabskonsulent ved Frederiksborg Amt var at få amtsrådet til at bevilge beskyttelsesudstyr til alle akutsygehusene og at udarbejde dekontamineringsplaner for hvert af disse sygehuse samt at indøve planerne med de involverede medarbejdere.

Fra en redegørelse til Indenrigsministeriet

Jeg vil være så ubeskyet at slutte med at citere mig selv.

I forbindelse med forberedelserne af dette indlæg fandt jeg en redegørelse, som jeg som beredskabskonsulent ved Frederiksborg Amts Sygehusvæsen udarbejdede i 1985 til amtets sygehusudvalg, der pr. 1. januar 1986 skulle meddele Indenrigsministeriet status for sygehusberedskabsplanlægningen.

Jeg skrev:

”Sygehusberedskab sættes meget ofte lig med kapacitetsforøgelse, specielt forøgelse af sengekapaleteten. Dette sidste er måske det mindst vigtige i hvert fald i de første faser af alle tænkelige krisesituationer. Hovedproblemet vil under alle forhold være **behandlingskapaciteten**, som skal øges ved maximal udnyttelse af kræfterne. Behandlingskapaciteten defineres her som evne til at give situationsbestemt, akut livreddende førstehjælp til så mange patienter som muligt inden for et givet tidsrum, samt at kunne gennemføre en sådan opfølgende behandling og pleje, at patientens liv og førlighed sikres.

Forøgelse af behandlingskapaciteten kræver fleksibel indsættelse og anvendelse af alle behandlingsmæssige ressourcer, under udnyttelse af alle rådige faciliteter og under én fælles ledelse. Denne centrale *katastrofemedicinske ledelsesfunktion* kan kun varetages af en designeret lægechef, der er i besiddelse af de fornødne kvalifikationer, det fornødne overblik, den nødvendige handlekraft og som på forhånd er accepteret som lægechef i sådanne situationer af de øvrige overlæger”.

Videre citat:

”Manglende katastrofemedicinsk skoling må antages at være en medvirkende årsag til, at der hidtil har været en vis tilbageholdenhed over for beredskabsplanlægningen. Der er med andre ord brug for at motivere planlæggerne ved at bibringe dem en *faglig sikkerhed* til at løse problemerne med. Dette kan ske ved iværksættelse af *en katastrofemedicinsk efteruddannelse*”.

Afsluttende bemærkninger

Som det er fremgået blev der i 1951 og 63 anskaffet materiel og udstyr samt visse nogenlunde uforgængelige forbrugsvarer til supplerende af sygehusenes beholdninger, men der skete ingen opfølgning og ingen fornyelse af udstyret. Var om ikke fuldstændig ubrugeligt i 1980’erne, da det blev overdraget til amterne, så var det i det store og hele ukendt for det sundhedspersonale, som i givet fald skulle anvende det. Det er det eneste positive, man kan sige om beredskabets udstyrsside.

Bortset fra intern kapacitetsforøgelse i sygehusenes egne lokaliteter med henblik på forøgelse af antallet af senge – en aktivitet som formentlig ikke ville volde alt for store vanskeligheder, fordi der hverken kunne forventes at opstå kompetence- og kommunikationsproblemer, men bortset fra ”intern max” ville alle øvrige beredskabstiltag – specielt visitering af de tilskadedkomne til sygehusene og sortering efter grad af tilskadedkomst (triage) – skulle ske uplanlagt og uforberedt.

Etablering af beredskabet beroede indtil omkring 1980 alene på improvisation.

Der var ikke alene tale om kapacitetsforøgelse i en eksisterende organisation, men for de primære målområders vedkommende om forlægning af aktiviteterne til fjerne, ukendte lokaliteter, hvilket indebærer etablering af nye behandlingsenheder i fremmede omgivelser.

Noget sådant ville man ikke drømme om at byde militære enheder. Alle de nævnte tiltag svarer til opstilling af en hær enheder ved mobilisering – og enhver officer ved, at noget sådant planlægges i detaljer, gennemgås derefter af enhedens befalingsmænd og øves endelig det med det mobilisable personale gennem mønstringer og genindkaldelser.

Til indledning blev der spurgt om, man med de planlagte beredskabstiltag ville have kunnet undgå den medicinske katastrofe. Det kan enhver jo overveje med sig selv på baggrund af de foreliggende oplysninger. Ville bestræbelserne på at forøge behandlingsmulighederne have været tilstrækkelige – og var det det, man planlagde? Gjorde man det?

Mit svar er: Det gjorde man ikke. Man planlagde et opbevaringsberedskab, ikke et behandlingsberedskab.

Konklusion

Dansk sygehusberedskab under den kolde krig var baseret på improvisation – i overensstemmelse med almindelig dansk tradition.

Siden enevælden har profylaxe, sikkerhed og beredskab hverken akademisk eller karrieremæssigt været prestigefremmende – og derfor været delegeret til mindre kompetente personer.

Sten Krarup, født i Randers, 1933, søn af sognepræst Vilhelm Krarup (1904–99) og Bodil Marie Langballe (1906–97).

Officer i Flyvevåbnet og Hæren 1957-85, afsked som major. Beredskabskonsulent 1986- 2003. Lærer i slægtsforskning og slægtshistorie 1992-2003.

Bogen, der tilegnes slægtninge og særligt militærhistorisk interesserede, indeholder et par slægtshistoriske beretninger i tilslutning til dem, forfatterens tidligere har udgivet, militærhistoriske artikler hovedsageligt fra 1800-tallet samt en oversigt over beredskabet i sundhedsvæsenet forud for og under den kolde krig – alt hovedsageligt fra de seneste år.

En enkelt artikel: ”Polens reinkarnationer”, er dog holdt som foredrag for over 60 år siden. Artiklens profetiske konklusion om Tysklands genforening efter 2. Verdenskrig har tidligere været publiceret uden den krigshistoriske forudsætning, som bringes her.

Ekspedition: Slægtshistorisk Forlag, Slotsgyden 14, 3670 Veksø

E-post: skrarp@post10.tele.dk

ISBN: 978-87-997820-6-2